

ԱՐՄ

Արևիկ

Կրթական
բնակարան
պրակտիկ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ		Երև
— Պաղեսիմը՝ երեկ եւ այսօր (Գ).		241
ԿՐՕՆԱԿԱՆ		
— Ժամանակին հետ.	Ե. Վ. Տ.	244
— Տեսիլ եւ իրականություն.	ԲԱՐԳԷՆ ՎՐԴ.	246
ԲԱՆԱՍՏԵՂԺԱԿԱՆ		
— Անյուսուրիւն.	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	250
— Կեանքին.	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	250
— Լեռնած գիւղի մը առջեւ.	Գ. ՅՈՒՆԱԳ	251
ԱՌՕՐԵԱՅ ՀԱՐՑԵՐ		
— Միտք եւ Միտք (4).	Յ. ՕՇԱԿԱՆ	252
ՀԻՆ ԵԶԵՐ	Հրատ. Կ. Պ.	257
ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ		
— Յրանապան քննադատութեան երեք սիւները.	Ամբաստան ՊԱՐԳԵՆ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ	259
Ի ՊԵՏՍ ՔԱՐՈԶՉԱՅ		
— Քարոզչութեան արուեստի մասին.	Քրզմ. Ք. Ե. Գ.	262
ԵՐԱԺՀՏԱԳԻՏԱԿԱՆ		
— Մրաժեշտութեան պատմությունը (4).	ՕՆՆԻԿ ՈՒՂՈՒՐԼԵԱՆ	268
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ		
— Դրազարկ.	Ն. Վ. ՇՈՎԱԿԱՆ	265
ԷԵԶՈՒԱԿԻՏԱԿԱՆ		
— Վիպառամական հայերէն.	ՊՐՈՅ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ	271
— Ոսկեղաւեան հայերէն.	„ „	273
ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ		
— «Հոգը».	Գ. ՅՈՒՆԱԳ	276
ԱՆՀԵՏԱՑՈՂ ԴԵՄՔԵՐ		
— Ներսէս Արքեպս. Մելիք-Քանգեան.	ՀԱՅՐԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ	279
Նամակ մը երիմեան Հայրիկէ.		282
Յոբէլեաններ.	ԽՄԴ.	283
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ		
— Տրտում եւ արիւնք օրերու պատմություն.		284
— Ամսօրեայ լուրեր.		286
Հանգիստ Տ. Ներսէս Արքեպս. Մելիք-Քանգեանի.		287

Բ Ա Ժ Ն Ե Գ Ի Ն

ՍիՈՆԻ Տարեկան բաժնեգրին է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 10

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆԽԻԿ Է

Հասցէ՝ Rédaction de la Revue Arménienne SION

Patriarcat Arménien, Jérusalem-Palestine

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

Printed in

JERUSALEM — PALESTINE

Ս Ի Ո Ն

ԻՔ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1948

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ-ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻՒ 9-10

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՊԱՂԵՍՏԻՆԸ՝ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՈՐ

(ՀՈԳԱՏԱՐՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐՋԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻՔՈՎ)

Գ.

ՄԵՐ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷՆ ԵՒ ՅԱՒԵՐԷՆ

Ձեռք ուզեր անգամ մը եւս միտքերու մէջ թարմացնել ամիսներէ իվեր ծանօթ եղբերորդութիւնը, Պաղեստինի բովանդակ հասարակութեան ընդհանրապէս, և մեր ժողովուրդին մասնաւորաբար, որ հանգրոյց թա հանգրոյց հիւտուեցաւ, և ծանօթ է արդէն իր սրտառուչ բոլոր երեսներով, նոր վէրք մըն էր որ կը բացուէր սփիւռքի հայութեան մարմին վրայ, Պաղեստինի այս տրտում և արիւնոտ իրադարձութիւններու բերումով: Սիրոն իր նախորդ երկու խմբագրականներով ջանացած էր բանալ ծալքերը քաղաքական ու տնտեսական իրադարձութիւններուն՝ որոնք Պաղեստինի երէկն ու այսօրը կը ներկայացնէին, և անոնց ընդմէջէն մեր ժողովուրդին կացութիւնը, որ օրերու ալ տրտմութեան մէջէն տակաւ մտահոգիչ կը դառնայ, թէ Սուրբ Երկրէն ներս և թէ արտասահմանի մէջ: Յովայն կարելի չէ չհիանալ հոգեկան ու տոհմիկ այն արժէքներով՝ որ այս ժողովուրդին չէ պակասժ միշտ, և որ կը ծաղկի ամէն անգամ, երբ արիւնով ուրդուի, կամ երբ նոր հարուածներ զան պեղելու իր յաճախ խոշտանգուած՝ բայց յաւէտ կենսունակ հոգին:

Աղէտի տարին կը մօտենայ իր լրջան, երբ Պաղեստինի հայ հասարակութիւնը անգործ, մասամբ կողոպտուած, ու ցրուցան, Ամմանի, Սիւրիոյ, Լիբանանի և Եգիպտոսի ծառուութիւններուն մէջ, կը շարունակէ կեանքի փրկալքարը, օրուան հացին կարգոտ, բայց խաղաղ ու անմեռնչ, նպասելով նոր օրերու բարեբին: Հակառակ անոնց նկատմամբ ցոյց տրուած որոշ հոգածու:

Թեան և խնամքին, թէ՛ մերագնէից և թէ՛ օտարներու կողմէն, անոնց բոլորին վիճակը կը մնայ անամոքելի և դժնդակ:

Աւելի նախանձելի վիճակի մը մէջ չեն անոնք՝ որոնք կը շարունակեն իրենց կեանքը Սուրբ Երկրէն ներս, Պատրիարքարանիս հովանիին տակ, Նորին Ամենապատուութիւն Սրբազան Պատրիարք Հօր կոչը նախորդ Սիոնի էջերէն, հանգամանօրէն կը ներկայացնէ այդ տաղանալը, որ տակաւ կը լայնէ իր սահմանները և մտահոգիչ կը դառնայ: Կեանքի կռիւը Սուրբ Երկրի սահմաններուն մէջ մնացողներուն համար, երկու երեսներով կը ներկայանայ, տնտեսական Խառնարկի տրտում տուրքերով, որոնք աւելի քան դժնդակ կը դարձնեն հետեւեալ բնթականերու կացութիւնը: Հակառակ ասոր սակայն անոնք բոլորը օրերու տրտմութեան հետ հաշտ՝ զայիքին յոյսերով կ'օրօրուին ու կը շարունակեն այս կերպ իրենց կեանքը:

Յարգ Սլոնը իր նախորդ և այս էջերով ջանաց միայն ընդհանուր պատկերը տալ աղէտին ու աւերին, չուզեցինք անդրադառնալ զոնոյութեան չափին՝ զորս կը խորհինք թէ Սուրբ Աթոռը և Պաղեստինի աղէտահար ժողովուրդը իրաւունք ունի սպասելու, իրմէն աւելի բախտաւոր իր արեւակիցներէն: Երախտապարտ ու շնորհակալ ենք ցարդ տրուածին համար, իբրեւ ողորմութիւն անտարկոյս, թոյլ կուտանք մեզի այս արտայայտութիւնը, նկատի ունենալով զխառնարար ուշադրութեան պակասը զորս մեր արեւակիցները կը միտին ցոյց տալ այս աղէտին մէջ, դարաւոր ու պանծալի այս Հաստատութեան և անտուն, անգործ ու հարստահարուած պաղեստինահայութեան նկատմամբ: Ինչո՞վ բացատրել անուշադրութեան այս պարագան, շօրջ տասը հազար պաղեստինահայ մմէն օժանդակութեան կարօտ մերագն ժողովուրդին նկատմամբ: Տրտունջ չէ որ կը յայտնենք, այլ մեր այրող կարիքը պահանջի վերածած, կը սիրենք յուսալ աւելին, համաձայն զոնոյութեան չափանիշի մը՝ զոր կը խորհինք թէ մմէն հայու պարտքն է այս կարգի աղէտներուն հանդէպ: Չենք պահանջեր անշուշտ որ մարդիկ խոշոր զոնոյութիւններ ընեն, բայց կը սպասենք որ նիւթապէս բախտաւորուած մեր արեւակիցները աւելի ուշադիր ոգիով կատարեն սրտի իրենց պարտականութիւնը, հաւատարիմ կարենալ մնալու իրենց արեան և անուսին, բախտէն զարնուած իրենց եղբայրներուն հանդէպ:

Անցնող քսանհինգամեակի ընթացքին, սփռուքի մեր ժողովուրդը զանազան երկրամասերուն վրայ, ուր ան կազմակերպելու զացած էր իր կեանքը, յաճախ ենթակայ եղաւ բնական ու մարդկային արհաւիրքներու, սակայն ոչ մէկ ատեն իր վերքը մնաց անխնամ և իր կարիքը անհատուցանելի: Կարեկցելու և տալու զգայարանքը յաւէտ կենդանի իրողութիւնն է եղած մեր ժողովուրդին, որով ան ջանացած է միշտ կենսունակ պահել ինքզինքն ու իր դարերը, հակառակ իր վրայ խուժող բազմապիսի աղէտներուն, որոնց ենթակայ եղած է ինքը դարերով, իր տրտում ու արիւնոտ պատմութեանը ընթացքին:

— Մեծ տեսանողի սպառնալիքով չենք ուզեր լսել ձայնը ահաւորին, որով երբեմն աղաղակեց, անկաւ Բաբելոն, անկաւ Բաղաֆն մեծ: Եւ սակայն աշխարհալուր իրողութիւն է որ աւերի ու սուզի մէջ է սրբազան Բաղաֆն Նուաղելմ: Այս անակնկալ բօթը ինչպէս բովանդակ քրիստոնեայ աշխարհը, այնպէս ալ ամէն հայու սիրտ վիշտով լեցուց անտարակոյս, որովհետեւ այդ

համատարած աւերին ու արիւնին իրենց բաժինը կը բերէին նաև հայեր, որոնք տարիներով ի զին ծանրակիր զոհողութիւններու և ջրտանց, կրցեր էին շինել համեստ տնտեսութիւն մը, և հայթայթել ապրուստի տանելի միջոցներ։ Անոնք բոլոր այժմ սնօթութեան և մերկութեան սպառնալիքին տակ և իրենց դիակներուն հետ անմխիթար կը մնան, կարօտ կարելի օժանդակութեան։

Սուգ, աւեր և որբութիւն, բնական վիճակներ են եղած մեզի, իսկ սգահանդէսներ և ցաւակցական խօսքեր՝ մեր աժան և դիւրահաւոյց պարտաւորութիւնները։ Մեր հայու նուիրական պարտքն է զաղջ և անտարբեր չմնալ մեր հարազատներու աղաղակին և պէտքին, և յանուն այս ժողովուրդի մեծագոյն առաքինութեան, որուն շնորհիւ ան կրցած է պահել ինքզինքը դարերով, յանուն մեր անցեալ արիւնոտ փառքին և ապագայի երազին, որոնք մըշտ վեր են բռնած զմեզ խաւարէն ու կորուստէն, յանուն ապրելու և ապրեցնելու մեր զօրեղ բնազդին, որուն դէմ մեր վրայ ինկող հարուածները փոխանակ զայն չքացնելու, աւելի պայծառ դիտակցութեան են վերածեր զմեզ, չինայինք մեր կարելին, որպէսզի չխռովի ազգային մեր խղճմտանքը։ Աստուած որ զերազանց հայրն է որբոց և կարօտելոց, պիտի կշտամբէ զմեզ անտարակոյս, եթէ տեսնէ մեր տիրտերը անզգած և քարացած, մեր ձեռքերը ունայն և կարկամ՝ մեր հարազատներու կարիքներուն դէմ, եթէ մեր դիւրութիւնները, հանգիստը և կեանքը եղբայրաբար չենք ուզեր բաժնել մեր արենակիցներուն հետ։

Նուիրական պարտքի մը զգացումով, ասիւնքի մեր հարազատները պարտին մխիթարութեան առիթը հանդիսանալ Պաղեստինի աղետահար հայութեան։ Հացի պատառներու և հին զգեստի կտորներու հրաւէրը չէ զոր երկիցս այսպէս կը կրկնենք այս էջերէն, այլ հայու նուիրական զգացումներու և պարտականութեան հեղումը այս անգամ եւս, պաղեստինահայութեան հասած այս ողբերգութեանը առիթով։

Ամէն հայ իր հողին մէջ դեռ վառ կը պահէ դառն յիշատակը անցեալի դժիւմ օրերուն և կարօտութեան, ուր նիւթական դոյզն օգնութիւն մը, և բարի խօսք մը նոյն իսկ սփոփանք էին իրենց։

Մեր պարտականութիւնն է անգամ մը եւս յիշել և յիշեցնել մեր կտորիք ասիւնքի մեր համեմատաբար բախտաւոր արենակիցներուն, կրկնելով աւետարանի երբեք չհինցող պատգամը. — քէ գաւաթ մը պաղ ջուրն անգամ անվառ չի մնար։

ԿՐՕՆԵԿԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ ՀԵՏ

ԵՐԿԵԱՅԻՆ ԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

«Էս ասացի՛ բա՛ իմաստեցացյ
եւ նա հեռացաւ յինձն».

ՓՈՂՈՒՈՂ

Ժողովուրդին հեղինակը կեանքը խորապէս ըմբռնած կը թուի՝ ըլլալով՝ Դիւրքը կը խօսի գլխաւարդաբար կեանքի ամենախորտենի իրողութիւններու շուրջ՝ բոլորն ալ հեղինակի անձնական կեանքի փորձառութիւններէն բխող։ Վերը տրուած քնարանին մէջ, աւել կը նայի հոտ և կը վերլուծէ այն բոլորը, որոնք կրնային ըլլալ և չհասնի և որոնք այժմ հեռու կը մնան իր հաստատութենէն։ Կը ցաւի իր երիտասարդ օրերու անգիտակցութեանը համար, կը խօսի իմաստութեան ի խնդիր իր հետապնդումներէն, և կը հանգի սա տրուող եզրակացութեան, «եւ նա հեռացաւ յինձն»։

Յիշողութիւնը ամենաաքանդելի և նոյնատեղի ամենաախորժ իրողութիւններէն մին է կեանքին, որ ուրիշ բան չէ բաց մեր ամբողջ անցեալը։ Տխրեցուցիչ է յիշողութիւնը բոլոր անոնց համար՝ որոնք կը զգան թէ շատ ուշ է այլեւս. միւս կողմէն մեր փրկութիւնը, իբր պարզ էակի, պայմանաւոր է միայն յիշողութեանը, զի լաւ է անագան քան երբեք։ Յետոյ մեր անցեալն է որ կ'արժեւորէ կեանքը և մեզի կուտայ բարոյական և իմացական արժէք, մէկ խօսքով, անձնականութիւն և ինքնութիւն։ Եթէ գիտակից արթնամտութեամբ մեր մէջ միշտ կարենար գործել այս սքանչելի կարողութիւնը, եւ մենք մեր անցեալին եւ գործերուն գէժ կեցած՝ ինքնաքննութեան նստէինք մենք մեզի հետ, շատ բան պիտի խնայուէր մեր կորուստներէն և մեր աւազանքէն։ Մոռնալը մեծագոյն արուեստն ու ապագան է անգլամբին, մեղաւորին, կորուսեալին։ Նորոգութիւնն ու յառաջիկաութիւնը յիշողութեամբ են պայմանաւոր։

Եթէ առաքեալները կարենային յիշել և պահել այն՝ ինչ որ Տէրը ըսած էր իրենց իր մահուան ու յաղթանակի մասին, Գեթ-

սեմանիի մէջ և Գողգոթայի վրայ, պիտի չպարզէին վատութեան և երկնտութեան այն տեսարանը, որ յետոյ իրենց արիւնջ պիտի սլայծ առնէր։ Եւ Երազմուհի Պրիլոպիլան լատեն է փրկութեան։

Դիւրքին է անշուշտ, երկտասարկ հոգիներուն համար պայքարը զոր իրենք կը յառաջարկեն, «Ես ասացի՛ բա՛ իմաստեցացյ», և որ յետոյ սակայն կը վերջանայ տնայաջողութեամբ, «եւ նա հեռացաւ յինձն»։ Ինչպէս է կեանքը, ամէն մարդ ճաշարայ կ'իյնայ յաջողութեան և յաղթանակի երազով և դաւաճով։ Եւ լաւ է որ այսպէս, և զասպարհաբար մարդկային միտքն ու հոգին և աննկեմով պայմանաւոր ձգտումները, այլապէս ոչ ոք պիտի համարձակէր օկուիտէ, ձեռնարկելու և յառաջանալու։ Մեր անշուշտն եւ երազները իրագործութեամբ մարդկայնապէս կամ ոչ և գեղեցիկ յառաջագրութիւններն են մեր փեանքի ճամբուն, և մղումներն նոյն արեւի, որոնք նորազ չեն արժեր քան նոյն իսկ իրագործումը անոնց։ Եւ իրականական է ճամբարութիւնը, թէ ճիշդն ու ձգտումը եթէ չբարձրացնեն անգամ զմեզ մեր չուկէտին, կ'արգիլեն զմեզ գէթ վաղ նստելէ։ Քիչեր կրնան յաջողիլ, քայքայ յաջողութիւնը կը մնայ պայման ամենառեւելի կեանքը, իր շարունակէ իր անցեալին։ Եւ անտարբար կրանելի են անոնք որ կը կամենան ժողովուրդի հեղինակին հետ իմաստուն ըլլալ, եթէ նոյն իսկ կեանքը ապերախ դառնալի իրենց՝ և անգլամտակիր տեսիլը հեռանայ իրենցմէ, իրենք կորուստ մը չեն որ կ'ունենան իրենց փափաքն ու ճիշդը կը մնայ միակ ժառանգութիւնը իրենց, եթէ նոյն իսկ իրենք յիշեն յետոյ թէ յաջողած չեն։ Նրկախոյոյ Գողգոթայի նման անոնք իրենց աշխի առջ և ունին ապագայ կարելի երկիրը որ գոյութիւն ունի, բայց շատ հեռու գուցէ իրենցմէ։ Իմաստութեան որոնումը, և իմաստուն ըլլալու փափաքը մարդկութեան չափ հին է, և այս պարագան աւելի քան սրտառու է և խորունկ կ'ընէ այս աւարքը, բոլոր ժամանակներու և մարդերու հաւասար ընծայիով զայն։ Քանիներն ու նոյնցած են նոյն այդ փափաքը, և որքան քիչ է թիւը անոնց՝ որոնք կրցած են մօտեցնել իրենց կեանքը փափաքուած այդ չափանիւնին։

Այս մտածումին յարաբերությունում, իհնչ ֆ Կենտրոնական ֆունկցիոնալ Վարչության փափաքներուն և անոնց իրականացումին: Մարզուի հոգին նման է հայելիի մը, ուր կը ցուան իրմով պայմանաւոր կեանքի իւրողութիւնները և փոխադարձաբար: Այս է անտարակոյս պատճառը որ մենք այնքան խորունկ կերպով կապուած ենք կեանքին, հակառակ անոր մեղի առթած ցաւներուն և լուսաթարութեանց: Անտահուստներ, Երկանկութիւնը և նման խռոշոր իղձեր, ամէն դարու մարդկութեան յառաջագրութիւնները կը կարգին, եթէ նայն իսկ անոնք չիրազործուին այն չափով, որուն ըզձանքով կը մնան տողորուած հազարաւոր անբուժեցիկ: Անտարակոյս կայ արտաքին իւրողութիւն մը որուն կը ձգտին մեր ներքին Կոնսենսը: Հոն ուր փոշուղուն բոլոր սլաքները, անտարակոյս թէ կայ զանոնք իրեն քաշող բեւեռը:

Իմաստութիւն հոն ուրիշ բան չէ, բայց ճշմարտութիւնը գիտնալու և պոյն ունենալու փափաքն ու ձգտումը: Ս. Գիրքի մէջ անիկա ունի թր ուրոյն Պաշտակութիւնը, Ժիրացումը ընդհանուր մեծ սկզբունքի մը որ իրեն կ'ենթարկէ բոլոր իրերը, կ'ընթերցուի, կը լուսաւորէ թուրքա Ռէն մեծ սկզբունքը զոր գիտունը կ'որոնէ քննութեան մէջ, այն տիրապետող օրէնքը որ իր մէջ կը խտացնէ բոլոր շարժումները բնական ուժերու և զանոնք կը վերածէ միակ միանութեան մը: Այն ինչ որ իմաստանէլները կ'որոնեն մարդկային ընկերութեան ներդաշնակումին համար, մէկ խնդրով են՝ որուն շնորհիւ Կարելի է բացատրել աշխարհը և ազահովել զայն լաւագոյնս օգտագործելու: Հետեւաբար ժողովուրդի հեղինակին որոնած իմաստութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց կեանքին գաղափարը գիտնալու, զայն ունենալու և օգտագործելու տեղը: Որ ձգտումն է բոլոր դարերուն և սերունդներուն, որ սկզբունքն է բոլոր յառաջդիմութիւններուն:

»

հո ք

»

« Իմաստութեան որոնումը չէ ալ ինչ, բայց սենեղ գերազանց սկզբունքի մը, ծըբարբի մի որ հինգ ֆ արեւելափայտի կոսա ուղիքին ֆե ֆապը բոլոր արեւելի իրերն:

բնութեան: Գիտական այս հասկացողութիւնը կրօնական ըմբռնումով գերազանց իրականութիւնն է, Աստուած: Սա տարբերութեամբ միայն որ գիտութեան սկզբունքը վերացական է առանկաբար, իսկ կրօնականը, անձնական: Փոխանակ որոնելու իմաստասիրական իրողութիւն մը, օրէնք մը, որ պարփակէ և ներգաղնակէ կեանքը, ան կը նայն անձնաւորեալ իրականութեան մը, Աստուծոյ: Եւս ասացի բա՛ իմաստնացայց կը նշանակէ կ'ուզեմ Աստուծոյ երթալ, ճաննալ զինքը:

Երեմի ջրիստոնէական տաճարը Գ. Պալսոյ մէջ, կը հոգեւոր Սուրբ Իմաստութիւն (Սօֆիա), տաճար մը՝ որ իր մէջ ունէր վկասուած, որ կը ծառայէր Աստուծոյ, այն ուժին որուն սկիզբը Աստուած է, սկիզբն իմաստութեան երկրաշտառն: Այս նոր և խոր հասկացողութեամբ, բանին տալով կրօնական հասկացողութիւն, իմաստութեան ըմբռնողութիւնը աւելի յըռտակ կը դառնայ և անոր Եստենելու փափաքը յուսալից: Այժմ մեր մտածումն ու փափաքը կ'իրթան կենդանի իրի մը, փոխանակ տիեզերական ըմբռնումի մը, կամ բնութեան իրերու համադրարկի ճշմարտութեան մը: Եւ որովհետեւ մեր ի մտի աւելեցած ճշմարտութիւնը անձ մը, հոգի մը, սէր մը և Հայր մըն է, անոր հետ հայր դորդակցելու, անոր մօտենալու նպատակը կը դառնայ աւելի քան կարելի: Կենդանի անձնաւորութիւններ միայն կրնան իրարու հետ ունենալ այն սերտ և սենե հաղորդակցութիւնը որ անկեանք իրերէն վեր է և գերազանց: Այդ իմաստութեան անհրաժեշտութեան ի խնդրի գաղափարով իմաստուններ և մտադր երկիւքէն ու իրերէն հայեցելի կայն: Եւ սակայն անիկա մարդոց չկրցաւ ըլլալ, մինչև որ օր մը մարմին տաւ Գերգեհնէի մէջ, յետոյ կարենալ ըլլալու համար այն գերազանց ու կենդանի պատկերով՝ որ ջրիստոնէութեան է և աւետարանին:

Աստուծոյ իմաստութիւն կը հոգէ Պալսոյ առաջնալ Գրիստոսը, իր առ Կորնթացիս թուղթին մէջ, «Գրիստոս» Աստուծոյ զօրութիւն և Աստուծոյ իմաստութիւնն է: Այս իմաստութիւնն է որ պիտի մարմնանար, անձնանար և թափէր իր ոյժն ու շնորհը մարդոց մէջ: Այս ճշմարտու-

թեան հաւատացողին համար բովանդակ տիեզերքը իր կարելի ճշմարտութիւններով, բարխուռն ու սրտառուէլ, կուգայ հպելու մարդուն հոգիին: Այնպէս որ իմաստութեան որոնումը ուրիշ նկարագիր կը հագնի, երբ կը դառնայ կրօնական: Ան կը լեցուի յոյսով և ստուգութեամբ, և կը դառնայ բարոյական արարք մը, նկարագիր մը, որ քարձը է իրերու սառն ծանօթութենէն: Այս պարագային իմաստութիւնը այլևս զարգարանք մը, փառասիրութիւն մը չէ, այլ այլափութիւն մը, վերածնունդ մը, լուսաւորութիւն մը, ոչ միայն գիտնալ մը, այլ բլլալ մը:

Իմաստութիւն փրկութեան միջոցաւ աւելի քան ընտանի և սրտառուէլ է. իմաստութիւնը որ աստղի մը նման կը փայլի մարդոց ճակատներուն վրայ, որ պատմութեան մը նման կը հանդերձէ զմեզ, որ կը շնորհարաշխուի մեր շրթներէն գեղեցիկ պերճախօսութեան մը մէջ, ամէն մարդու յատուկ և կարելի բան մը չէ: Երկնային իմաստութիւնը որ փրկութեան երաշխիքն է, ուրիշ նկարագրով կ'իջնէ հոգիներուն: Անոր ակնարկելով է որ կ'ընէ Յակովբոս առաքեալ, ձիակ վերին իմաստութիւնն նախ զի սուրբ է, և ապա խաղաղարար, հեղ, գիւրհաւան, լի ողորմութեամբ և պտղովք բարեաց, անխիղճ, առանց կեղծաւորութեան: Դիւրին բաներ չեն ստոյգ անշուշտ սակայն բաներ են որոնք դժուար ստանալի չեն մարդոց համար:

Այդ իմաստութեան է որ քրիստոնեան պարտի հետամուտ ըլլալ և անոր հասնելու ջանալ. այդ իմաստութիւնը որ փրկութեամբ կ'արգիւնաւորուի, որ արդարութիւն ու սրբութիւն է, որ Քրիստոսն է ինքնին:

Այդ իմաստութիւնը բոլոր ժամանակներու մարդերը դարերով որոնեցին, հեռաւոր Հնդկաստանէն մինչև գեղազտ հիւլէնները և մինչև բարոյախոյզ և օրէնսգէտ հռովմէացիները. և սակայն ատիկա տրուեցաւ միայն Գալիլիացի անուս ձկնորսներուն՝ վասնզի ինչպէս առաքեալը կ'ընէ Աստուած յիմարութիւն նկատուած քարոզչութեամբ պիտի փրկէր աշխարհ, ու փրկեց:

Ե. Վ. Տ.

ՏԵՍԻԼ ԵՒ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Առաջին իսկ ակնարկով այս երկու հզոները, տեսիլ և իրականութիւն, հակասական պիտի թուին իրարու հոյնիսկ զիրար ժխտող երկու աշխարհներ: Որովհետեւ, պիտի մտածենք որ Իրականութիւնը, մեր զգայարանքներու տակ ինկող աշխարհը, իր բոլոր երևոյթներով, թանձրացեալ հասկացողութիւն մըն է, նիւթը, ուրեմն անսահմանելի տեսիլով և անբացատրելի անոր կալուածներուն մէջ: Որովհետեւ տեսիլը բնագոնական հասկացողութիւն մըն է էապէս:

Սակայն, պիտի ստիպուինք, եթէ կեանքը լաւ գիտենք ու ուզենք ճաննել զայն իր իրենելութեան, ուժականութեան իմաստներուն մէջ, անդարդառնալ այն խօսուելի աղերսին որ կայ Տեսիլին և Իրականութեան մէջ: Մին անհասկնալի առանց միւսին: Իրականութիւնը ըսելով պիտի չհասկնանք լոկ նիւթական գոյացութիւն, այլ այն բոլոր իրողութիւնները որոնցով ներք կը թափանցէ մարդկային բանականութիւնը և հասկնալի կ'ընծայէ զանոնք: Որովհետեւ մարդն է որ — շնորհիւ իր աստուածապարզ և բանականութեան — կ'օրինաւորէ, կարգի մը մէջ իրականութիւնը, և իմաստ կուտայ անորը Սրժժք, ուրեմն նպատակ կը դնէ անոր, զայն կ'առնէ օգտակարութեան ու նաեւ բարիի, գեղեցիկի կալուածներէն ներս: Ուրիշ խօսքով զայն կը վերածէ տիեզերական կեանքի մը որ կը թաւալի բոլոր իրերուն մէջէն, հասկցուած իրեւ ճտիկեղբարկան կարգաւորութիւն: Ուրեմն անբաժեկտօրէն հասկնալի դերը մարդուն բանականութեան և իր ոգիկան կարողութիւններուն իրականութեան ճանաչումին համար: Իրականութիւնը մարդէն դէպի դուրս հառաքայլութեամբ է, անոր ներքին ապրումը կ'իյնային արտացոլում իրեւ, փոխադարձաբար ստացուած իրականութեան, իրեւ նիւթ գոյացութիւն, սպաւորութիւններէն, անոր ճառագայլութեամբ: Նիւթին իրականութեան կայունութիւնը կը ստանայ բանականութեամբ լի նիւթեան, ուրեմն կեանքի արժեքի:

Աստուած, որ իր պատկերին համաձայն ստեղծեց մարդը, տուած եղաւ անոր իր աստուածային օտորոգելիները, զգայու, ըմբռնելու և զանոնք խորհուրդի և յետոյ ստեղծման վերածելու կարելիութիւնները, Որոնցումով մարդը պիտի բնորոշէ իր չըլաւ պատը և համաձայն իր ներքին էութեան պիտի իրադարձէ զայն: Տիեզերքը, իր բուրբ ձևերուն մէջ, իբրեւ կերպաւորում կամ արարք պայմանաւորէ Բանականութեամբ, Ու աշխարհի ստեղծագործութիւնը Մեծ Բանականութեան Մուտքն է Քառուէն ներս:

Սակայն խնդիրը չի զազրիր հոն: Զի բաւեր լոկ իրականութեան հասկացողութիւնը բանականութեան կողմէ: Այս անգամ մարդը — իրբու բանաւոր էակ — իր իմացումին սահմաններուն մէջ առնելէ վերջ իրականութիւնը, զայն կը գործածէ իբրեւ ատաղձ ստեղծագործութեան համար ուրիշ կեանքի մը, աւելի կատարեալ ու յառաջդէմ: Ու այդ արժանիք մ'է նորէն մարդէն ներս, ճշմարտութիւն մը, որուն տեսիլ անունը կուտանք:

Ամէն նոր ստեղծագործութիւն իրականութեան կառուածներուն մէջ, ըլլայ ան կրօնք, արուեստ, պետականութիւն կամ ուրիշ ոեւէ կարգ, կը խորացնէ իր արմատները տեսիլներու հողին մէջ: Աւելի պարզ բացատրենք: Գեղեցիկը, իբրեւ ձև, բաւ կամ ձայն, իր գոյութիւնը կ'առնէ ստեղծողին ներքին անձին մէջ: Մեծ արուեստագէտները մեծ տեսանողներ են: Անոնց հոգիին խորը կը խլտի ուրիշ իրականութիւն մը որ չի յիշար մեր զգայարաններէն: Ու այդ տարբեր իրականութիւնն է որ զգեցած հասկնալի կերպիւր կը մատուցուի յետոյ մեր զգայարաններէն: Այդ տարբեր իրականութիւնն է տեսիլը: Երգահան մը օրինակ միշտ զարկին տակն է ի կարելիութեան եղող երաժշտութեան մը: Իր ներքին աշխարհին մէջ կը իրո՞րքի ձայներու քառն մը, որոնք կը պարզուին իր տեսիլի շնորհներով ու կ'առնեն մարմին իրեն միայն տեսանելի ձևի մէջ և ապա կը յանձնուին բոլորին: Ու այդ վայրկեանին երգահանը աստուածացած մարդն է, արարիչ, իր բնութեան իրադրո՞ղ իբրեւ: Ու բոլոր ստեղծագործութիւնները պիտի ըլլան, սովորական հոգեկիրո՞ւ համար, չըմբռնուած արարողու-

թեան մը մէջէն որուն ներշնչում պիտի ըսեն երբեմն և յաճախ խնդրութիւնն Ու ապաչէ Պէթհոմէնի մը աշխարհագրական մը ըլլալէ առաջ, բոլորիս ըստ զուրկեան համար հիմա հաստեղծ, նախ թանձրացեալ իրականութիւն մը ըլլալէ առաջ տեսիլ էր իր հոգիին մէջ: Նոյնպէս Ռոտէնի մը Վատածողը, նախ իր լայնախարիս կերպը կը հիմնէր անոր հոգիին պատուանդանին վրայ: Ու Տանթէին ճշմարտութիւնը բառերու զայնն առաջ, անոր հոգիին մէջ կը բանար իր արհաւիրքի տեսիլը: Ու ապաչէ ընդհանրաւորով՝ տիեզերքը, իբրեւ կարգաւորութիւն, նիւթ, բոյս, կենդանի եւ հոգի, Աստուածային հսկայ տեսիլի մը իրականացումն է: Ուրեմն ահա թէ ինչո՞ւ պիտի մտածենք այն խառնուի աղեղսին որ գիտակցուած իրականութեան և տեսիլին, ոգեկան այս ուժին միջև զոյրութիւն ունի:

Աւելին տեսիլ, տեսնելու հոգեկան կարողութիւն մը որ մարդը առնի իր ծանօթութեան արմատները խորացնելու համար նիւթին, թանձրացեալ իրականութեան մոտ թին մէջ, անկէ դուրս հանելու համար նորա ընծիւղած իրականութիւն մը, կեանքի, արժէքի իմաստին բարձրացած: Հոն ուր կը կենայ ամէն զգայութիւն և ոկիւր կ'առնէ զգայնութեան, իմացութեան ճառագայթումները: Ու մարդը կ'ըլլայ ինքզինք, կը դառնայ իր աստուածային դերին: Կը թողու երկրորդական աստիճանի մը վրայ իր մարմնայ խորժակները, աւելի յաւիտեանական, աւելի կենսատու գաղափարներու համար: Ու կ'առնէ տիեզերքէն ըզրտող աւմէն ձայն՝ ներգաղնեղութեան մը մէջ, ապա մէն շարժում ու ձև՝ գեղեցիկին, ու ամէն արարք՝ բարիքն Ու ասոնց երկնումէն կը յառաջագայի ըմբռնուած, գիտակցուած աշխարհը՝ իբրեւ բարիքի, գեղեցիկին եւ ճշմարտի անօթ:

Ու ապաչէ՝ դիտենք երբ կեանքը, իր ամենէն արարական իրադրո՞ւթեան մէջն իսկ, պիտի գտնենք հոն տեսիլներու նախաբաններ: Կեանքը իբրեւ լինելութիւն պարտական է տեսիլին, ներքին իրականութեան: Որովհետեւ տեսիլ ունենցող մարդը, ստեղծագործող է, կեանքին կերտիլը, որ կը բարձրացնէ նախ իր կեանքը արժէքի, յետոյ՝ նոր կեանքի իրադրո՞ծիւ համար

իրեն մարդկային հոգեկան գեղեցկությունն անհրաժեշտ յարատևումը Գաղափարագիտը պիտի տայ շատ բան իր անձին իր երկրին հաւատալով անհոգեկան գաղափար կեանքին համար, ու քրիստոնք պիտի ծնի իր բնական ծարանին մէջ միջորդականութեամբ և հրաշքով ինքզինք, մահուան դէմ պայքարելու համար, միշտ ներքին տեսիլէ մը մղուած, ու մտքի և արուեստի մշակները պիտի առն իրենց հոգիին արժէքները՝ մէկը էջերու մէջ, միւսը քարի, ու պատատի վրայ մարդուն օգնական և ձգտումներուն առաջնորդութեամբ: Մարդը իրեն այդ շարունակողն է Աստուածային ստեղծագործական ուժին՝ կեանքին հաւատար: Ուրեմն կրնանք ըսել՝ չէ գաղաթ աշխարհի ստեղծագործութիւնը: Անոր դա՛ղարովը պիտի մահանար կեանքը:

Ու որքան այս ճիշդ է տիեզերական կեանքին համար, նոյնքան և աւելի մարդուն Կրօնական կեանքին համար: Որովհետեւ գոյութիւն ունի այս անգամ ուրիշ իրականութիւն մը, հոգեկան իրականութիւնը, վեր և իշխող քնական իրականութեան վրայ, զայն իմացող և ասորումի, բարոյական հասկացողութեան բարձրացնող իրականութիւնը: Հոգին մի է եւ նոյն մարդկային բոլոր տեսակներուն համար իբրեւ ջնդ, սեռ և գոյն: Ու ա՛յս մեկնակէտը, անելի խորունկ տեսիլներով առաջնորդուած մեծ մարդերու, մարդաբաններու, գաղափարի հարստացման հետեւեալ, ու մասնաւորաբար կրօնքի հիմնադիրներու: Իրականութիւն մը կայ անոնց խորհուրդին մէջ համամարդկային կեանքի մը, որ իրեն հոգի և սիրտ պէտք է առաջնորդուի աստուածային իր տանձնակցութեան: Մարդիկ երբայրներ են Միակ Աստուծոյ մը, անժախճան և անսկիզբ կեանքին, հովանաւորութեանը տակ: Անոնցմէ իւրաքանչիւրը ապրող, արոքող բիշններն են կեանքի մէջ առնուած մարմին մը, որ պիտի քաշ իր սահմանումին, հաւանական գիտակցութեան մը լոյսին տակ: Իրեն ոգեկան իրողութիւն նոյն և ընդհանուր բարոյական մը, գերագոյն նշմարողութեան և գեղեցկին ձգտումին մէջ: Ու համարն կորստած է արդէն: Մարդիկ պիտեմք մարդիկ, մտքած են իրենց առնորդներին մէջ իրենց աստուածային սահմանումը չա՛մոռարածներ: Ուրեմն հաւատ

քական այդ կեանքը կոտորակուած քէնեւրու, կռիւներու, կիրքերու, մանր հաշիւներու մոլուցքին մէջ: Ահա թէ ինչպէ՛ք դաւեն մարդիկ Թարին, կը հայտնեն ճշմարտութեան դէմ, որովհետեւ ամէն օր կը դաւաճանեն իրենց իսկական բնութիւնը իրենց մէջ: Սակայն պիտի չլռեն նշնիլ տառուածային ծայրը, ու պատմութեան համար ոտքի պիտի ելլեն նոր տեսանողներ բեկանուած արտերը ու հոգիները ի մի բերելու և մարդկային համագործակցութեան մէջ:

Քրիստոսն՝ այդ իմաստով, հոգեկան համամարդկային կեանքի մը կարեւորութեան մեծագոյն տեսանողն է: Մարդը աստուածացին է իր վարդապետութիւնը, կը բանայ նոր ճշմանապարհ մը: Ընդհանուր և նշմարողականութեան, որ կը բխի ուղղակի տիեզերական սկզբնական խորհուրդէն: Աստուածային նախասահմանութիւնն է Սէյ Գաղաթի պիտի վերագտնել տայ մարդուն իր փութիւնը իր աստուածային պատկերը: Ու պիտի հաւատարմութիւն համաստեղծութեան մէջ բոլոր մարդոց որդիները, ստեղծելով երկրային գործք մը: Ու այս տեսիլը իրականութեան փոխարկուեցաւ աշխիւ հոգիներու մէջ: Ու քրիստոնէութեան պատմութիւնը կուտայ անունները հազար հազարաւոր տարբերութիւնը: Երկրային տառապանքներու մէջ, առաքելներու քաջութեան երախտներուն առջև յորդանան, իրենց հաւատացած վարդապետութիւնը կը բանայ իրենց հոգին նոյն տեսիլներով: Կը կրկնապատկէ իրենց մէջ պատուածային այն ուժը որ կը դառնար անխորտակելի և կը ծառայէ ընդհակառակն քրիշ հոգիներու մէջ: Աս ըրիստոնէութիւնը մարտիրոսական հերոսագործութիւններու շարք տառապանքներուն ունի, որովհետեւ առաւել շարժող ան կը վերաբերի մարդուն հոգեկան կեանքի էն յոյն ձգտումներուն, անոր կատարելութեան, աստուածայնութեան սիւններուն: Ու անոր համար է որ քրիստոնէութիւնը կոչուած է զոհողութեան կրօնը: Արարեւքին ստացման համար, իրական կեանքին համար, պիտի գոհարեալ ունի նոյնիսկ, ինչպէ՛ք իրենց մեծ քառուզիլը Սալոնի վրայ, բոլոր քրիստոնէութեան առաքելները: Ու զանոնք մարդող տեսիլը պիտի հարակի իր վերջնականութեամբ բոլոր

պատրաստ, արթուն հոգիներու մէջ, ինչպէս մարմնի կեանքը շնորհուրեան կը կարօտի հոգեկան կեանքն ալ կը կարօտի համայնածախ այն կրակին որ կը բոցիկ հոգիներէն, իրեն հաւատք խթանուած մեծ տեսիլներու հրաշքին։ Ու հրաշալի չէ՞ կեանքը միթէ, երբ զայն կ'առնենք իր անհուն զոհաբերութիւններով, գործնալ տեսիլներու ի խնդիր։

Ու այդ հրաշքը մեր ալ ազգային կեանքէն ներս։

Մեր փոքր, ու խղիւղուած ժողովուրդը որ սակայն հրաշալի հերոսացումներ կը յայտնաբերէ, իր պատմութեան կեանքին ամբողջ ընթացքին, հոգեկան մեծագոյն յաղթանակներ։ Բարոյական յաղթանակը հոս է, որ կը բացառուի, աննուա՞յն այն հոգիին գէժ որ ֆիզիքական պարարտութեան մէջ իսկ, արցունքոտ և սակայն վճռական նայուածքով մը կը յափ մեծ տեսիլներու։

Մեր պատմութիւնը ամբողջ տեսիլներու հրաշքն է, ու մեր գոյութիւնը, մեր իրականութիւնը այդ հրաշքին արդիւնաւորումը։

Տեսիլի մը մէջէն քրիստոնեայ կը դառնայ յայտնաւոր, ու տեսիլով մը դարձնաւ նայ ճարարապետութիւնը կը ստանայ ինքնուրոյն ոճ ու ներդաշնակ գեղեցկութիւն, նայ հողին մէջէն արձակուած գէպի երկինք իրեն սիրոյ աղբւր, հաւատքի ելարան աստուածային արժէքներով, տեսիլ մը դարձնալ սկիզբ մեր գրականութեան։ Ստեղծարարներ կը վառեն հոգիները Ղեւոնդներու, Վարդաններու մեր բոլոր պատմութեան ընթացքին, որոնք իրենց անձը սղջակի գեղեցիկ ի խնդիր մեր հոգեկան յաղթանակներուն։

Տեսիլը և իրականութիւնը, թափանց միայն անիրագործելի կը մնայ միւսը։ Տեսիլ չունեցող ժողովուրդներ կը նմանին աչք չունեցող մարդերու, դժոխ կողմնացոյց չունեցող նաւապետին, մոռն հրիւղաներուն գէժ, ծովի անհունութեան վրայ։

Յետոյ Աստուած իր սքանչելիքները մարդոց կը յայտնէ նախ տեսիլներով, բոլոր մեծ ճշմարտութիւնները, որոնք յետոյ մարմին և իրականութիւն կը փառեն։ Նախ տեսիլներ են մեծ մարդաց և փոքր մարդոց ներս մտքին ու հոգիին մէջ։ Մեր գեղեցիկ տիեզերքն անգամ լի Աստուծոյ մտքին

մէջ նախ տեսիլք մը, երազ մըն էր անտարակոյս։

Պատմութեան մեծ հնարիչները, մարգարէները և առաջնորդները, Մովսէս, Եղիան, Մեսրոպ, Լուսաւորիչ, և Էսփան իրենց մեծ գործը իրացնելէ առաջ, անոր մտատեսիլ պատկերը ունեցան եւ ապա մարմին առին նոյն։ Իրականութիւնները արդէն մեծ տեսիլներ չէին էն առաջ մեծ մարդոց հոգիին մէջ։ Մեր ժողովուրդը անտարակոյս գիտէ թէ մեծ տեսիլքի մը՝ որուն առէջները կը կանխեն գինքը, արժեւորելու համար յետոյ իր գարեհն ու ապրումները։

Պարսկական ինչպէս անհատներու, նոյնպէս ժողովուրդներու և անոնցմով երաշխաւոր մարդկութեան համար միշտ ներկայ է իրականութիւն մը և զայն կեանքի վերածող, գէպի իր սահմանումը առաջնորդող տեսիլը։ Կեանքը պիտի դադրի մէկուն կամ միւսին պակասէն։ Այնքան սերտօրէն և նոյնք զօգուած են իրարու, ինչպէս մեր մարմնոյն մեք հոգին, այգիներ իրենց տեսողութիւնը։ Եւ սակայն տեսիլն է որ կը շնչաւորէ, կ'ոգեղինէ, աննուա՞կը դարձնէ իրականութիւնը, կը գեղեցկացնէ եւ կը բարոյականացնէ ամէն արարք ու ձեւ և իրեն արեւ կը ճառագայթէ կեանքի բոլոր կերպերով։ Իրօքները մարդոց ճամբաներուն մեծ տեսիլներն են և աստուածները՝ մարմնաւորութիւնը անոնց։

ԱՊՐԱԿԵՆ ՎՐԻՔ.

ԲԱՆԱՍՏԵՎԵԱԿԱՆԱ Ն Յ Ո Ւ Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Այս վիհին մէջ ահաւոր,
Ուր մեք ինկած եմք հիմա,
Ուր մեր հոգին վիրաւոր,
Խանձողն ինչպէս, կը մըխայ...

Այս վիհին մէջ խոր ու գէշ,
Ոչ իսկ յոյսի հառազայթ.
Կը խարխաբենք մութին մէջ,
Կը զարմըլինք պատէ-պատ

Ու չենք գրեմք ոչ մի էջ...
Ձի հասնիր մեզ ոչ մէկ ձեռք,
Որ անդունդէն այս խաւար
Մեզ դուրս քաշէ լոյս աշխարհ:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Կ Ե Ա Ն Ք Ի Ն

Վաղամեռիկ բարեկամիս
Յարութիւն Գաղաթեանի
յիշատակին

Կը խուսափիս կեանք ինձմէ, կը խուսափիս օրէ օր,
Ու կը նայիմ ետեւէդ հիմա խաբուած, վիրաւոր,
Բայց կը կառչիմ ճակատին խոստումներուն հոյ աղուր:

Խոստումներուդ որ գիտեմ պիտի մընան անկասար,
Գիտեմ թէ եւ, չեմ ուզեր բայց ինքզինքիս հաւաստ,
Մինչեւ լըքես զիս ընդմիջ ափերուն վրայ այս օտար:

Լըքե՛ս... սակայն ո՞վ պիտի իմ տենչերով գալարի,
Յայնժամ իմ տեղս ո՞վ պիտի խոկա՞յ, թախծի՞, ըզմայլի՞,
Սիրէ ըզեզ այսօր խոր, ա՛յլ երազով մը այրի:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԼՔՈՒԱԾ ԳԻՒՂԻ ՄԸ ԱՌՁԵԻ

11

Կարօտիդ հովը նորէն, կը խրոռվէ զիս ուժգին,¹
Գիւղ, եղբ մոռնալ չեմ կրնար, յաւիտեանէ յաւիտեան.
Ալ առընջուած ենք իրար, ամենօրհնեալ իմ աշխարհ,
Մանկութեանըս, իղձերուս, կարօտներուս անո՛ւս մայր:

Աչքերուս հետ, կը մայի հոգիս եղբի գիւղ նորէն,
Ուղիներուն վաղեմի դարձած ընկերն եմ գինով,
Ու կ'արձակեմ խնդութիւնն ու սէրս ամէն կողմ ամէն,
Արձագանգի մ'ընտանի ինձ հանդիպիլն ըղձալով:

Բայց ո՛վ պատահեմ. ինծի հետ կը սրբովէ ոչ մէկ բան,
'Իսմբաններու զայրացկոտ կ'անցնիմ փոխէն ես կարծես,
Գիւղ իմ աղուոր, հոգիս կը փրշանայ սուգդ ահա.
— Խօսէ, ինչո՞ւ ծիծաղկոտ չես երազիս դուն նըման:

Այս հողին վրայ էր երբեմն էի լացեր մօրս հետ,
Երբ արցունքով միմիայն կ'ըլլար ապրիլն կարելի,
Եկրի վրայ իմ ցեղիս այս միակ մասն է յաւէս,
Հայրս, սրտում այս համբով հասած է մինչ ալեւոյթ:

Օտար ամային այդ սակայն, ամայիներուն պէս բոլոր,
Առաւ կուրծքին իր ծիծաղ, հայրե՛ր, դէմքին ձեռ հանգոյն,
Արարչական բրտինքին տակ սրտերուն ձեռ աղուոր,
Հողն ալ գինով երբ պատեց իր գաղտնիքները բեղուն:

Տարիներ վերջ հին սուգով ահա նորէն կը լեցուիմ,
Առագաստի մ'հանգունակ, երեւ հովէն ցաւերէն,
Զի իմ դասարկ է հոգիս, փոթորկուած սրտմութեամբ,
Ուր կը լեցուին դիակներն սիրածներուն իմ ամէն:

Լըռած սրտին իմ գիւղին, կանգնած տուներն են խրոռվ,
Տուներն անուշ, դազաղներն են յուշերու մըսերիմ,
Որոնց մինչեւ, ալ ցաւէն յոգնած սրտի մը նըման,
Ես անարցունք կ'արտասուեմ համար կորած հին փառքին:

..

Կը բողբոջէ մինչ անդին,
Հողերուն տակ, անմուտազ,
Ընկերս ընդդէմ նոյն հողին:

Այնհար

Պ. ՅՈՒՆԱՊ

ԱՌՈՐԵՆՅՈՒՆ ԶԱՐՑՅԵՐ

ՄԻՏՔ ԵՒ ՄԻՐՏ

ՄԵՐ ՕՐԵՐՈՒ ՀԱՐՑԵՐՈՒՆ ԱՌՋԵՒ

Քաղաքապետական, ընկերային ու ազգային իրարմէ հեռու թուող բայց խորքին մէջ իրերազոյց սա հարցերուն, անոնց երեւան եկող հակազդեցութեանց սա խուժուռ ու ճակատումը ընթերցողը թող ըլլայ բարի իրենց ճիշդ իմաստներուն մէջ սահմանելու, եզրափակելու: Բաւական բան սորված ենք. հարկւրամեայ սա փառաշուքներուն շտապիլին մէջէն, մերժելու համար նոր ժամանակներու ամենէն անարգ գիտութիւնը, ան՝ զոր փրփուրը բերաննուն վազցնելէն կը հալովէին մեր լրագրողները Պոլիս (լուս իջնէ գերեզմանը Բիւզանդի Գէշեանին), դիւանագիտութիւնը, յայտն ու ան՝ յայտը, փաստին գիտաց աւելի քան անարգ շահագաշտութեան մը, ազգերու խղճմանքը շարաւորող: Ժողովարդէ փողովորդ գերազանցութեան և պորպորացութեան առաջնապետական իմաստութեանէն առաջ ու վերջ, աշխարհը վարելու լաւակնութիւնը օրինակ երէկ անգլիական, ռուսական դիւանագիտութեանց, այսօր՝ ամերիկեանին: Կը մերժենք, վաճառի մէջտեղն է ամէն բան: Ու այս մարդոցմով ներկայացած սա թշուառութիւնը զիս չի կրնար աւելի ըզբաղեցնել:

Կ'անցնիմ կենալու սակայն մեքին ցաւահալին. ան՝ զոր այս դարու սկիզբները սիրեցին կլերիկոսներու մասնութիւն յորջորջել, այսինքն մտաւարականին տակաւ շեշտուող տկարացումը՝ ընկերային մեքեներնեւ գրոհին գիտաց, նախապէս վարկէ տկարացմամբ, այսօր՝ իր բովանդակ սնանկութեամբը երբ կը լքեն միտքին ապակաշները իրենց դարաւոր դիրքերոյ թիւին օգնարկներն, փորձաքննութիւն և երկաթին առաջնութեան: Բանգիտութիւն, հոս յիշեցընել որ սա երկաթաղը դարերու անցեալէ

մը կուգայ, զինուորին և եկեղեցականին, կարմիրին և սեւին ճախատութեամբ պատմութեան գիւտները խճողած: Սթանտարի վէպը Le Rouge et le Noir, իր գրական շքեղ արժանիքը ստիպուած է տոկոսաւորել, երբ մեր օրերուն վարչապետներ կը պարծենան այդ ամէնը մեծ խաղաղութեամբ, անպատիժ արհամարհել կրնալուն: Թիւրքու միամտութիւն՝ սա յաւակնութիւններով ու սա պարտութեանց վերլուծումովը նայիլ զաւիթին, որուն եթէ գիծերը կ'ուրուանան, շէնքը, կառույցը կը խուսափին անհեռում: 1920ին մարդկութիւնը արգար աշխարհ մը հաւատաց թէ կը յօրինուէր յաղթանակին ճարտարապետներուն կողմէ: 1932/33:

Պրակտիկութիւնը, Միտքին ու Բարոյականին տպագրական ամենահին կրթանքը, իր հանգանակները նորոգելու իր փոյթը ոսկեզօծեց օւ իր անկարողութիւնը, պարտութիւնը ընդունելու պէտքին առջեւ տակաւ կը հեռանայ իրմէ, գառնալու համար սկսող աշխարհին ճարտարապետներուն լուծին հնազանդ ներքինութիւն մը: Զուրիմ առարկութիւն, երբ գրողը այս պարտութիւնը ճակատէն դիտելու չափ հոգեկան քաջութիւն մը կը պարզէ ու կ'անցնի իւր խոցներու բանական, բայց յատուկ հագնելէ վերջը իր կարգին Բարոյականութիւն — տասնութնեան: Միւս կողմէն, սպ ճշգրտեալ ալ մի օգտագործէք իբր փափաք մը, գրողը տեսնելու այն շփացում, ապամարդկային կերպարաններուն ներքեւ որոնց վարժուած ենք դարերու գերութեամբ մը: Տեղ մը ողբացիր Կի Յրկոն հազարամեայ գերութիւնը փրսնապաշտէն (Ապոլլո Ալա): 1850 — 915 չըջնալ շատ կարճ է ազատագրութիւն դեռ ոգեկոյնել: 1917ին արդէն գրողը կանխութեամբ է մանտ տէրերու: Կարելի է անփերազարձ անցեալ ընդունել միտքի վիճակներ, ինքնաբաւութիւններ, ընդվճարեցման, որոնք միշտ 1850էն առջին, զարմանալի պիտակներու տակ, գտնել էին գրողներու մարդէն ներս լայն ընկալունքիւն, ներքին վարկ, սնուցողէն ամբարտաւան պահանջներ, բոլորն ալ անաւանաբազ արգիւնք խղճմանքի խուլ տագնապներու, այնքան սովորական ամէն նոր մշակոյթի կազմաւորման շրջաններուն: Le Rouge et le Noir, Chatterton, Les fleurs

du mal, մինակ մօայլ հեղինակներու գիրքերը էին, այլ և բողոքի, դառնոթեան աւետարաններ, պոնդոքներու փառքէն թեյագրութած :

Այսօր, օրինակի մը համար, անգը քան ծիծաղելին՝ փլուզկեցայ առաջադիւր ոչ աւնոր համար որ առաւ մըն է, կեդծիք մը, առնուալն համակ գործծնութիւն եղող կըբթանք մը — գրականութիւն — խարդախելու, ներկիւնու, այլ թերեւս անոր համար որ մեք, այսինքն հասարակութեան կողմէ արուեստագէտին հրամցուած, բռնադրուած օսկեցօծ բանաւ մը, խնայելու համար միւր աչքերուն սղերբգութիւններ որոնք ընդունելի չէին կրնար ըլլալ ուրիշ ամէն մարդի մը, խելքով հարաուստ, զգայնութեամբ մեծահարուստ մարդոցմէ պարզուած թեշւառութիւններու կերպարանքին տակ, ընդթանալու և Ա. Վինի խլեականեր չէին անշուշտ: Բայց անոնց որդերգութիւն իրենց գործերուն մէջ պէտք է վերլուծել: Որեակ մըն էր Պատլըւն որուն մանջ կեանքէն գոնէ գեղեցիկ գոցուեցաւ: Աշտարակներու քնակչնէրը... Այդ աշտարակը ոսկիէ, փղոսկրէ յօրինելն ալ ըստ մի մեծնէնք: Մտածեցէք. — պիտի գտնէք որ ամէն բանտարակաւ բարեղացունմերուն փոփփանքին վրայ ստիպուած է շահարկելու: 1830ին, օրիշ թշուառութիւն մըն էր արուեստը արուեստին համար նոյնքան ոսին, նոյնքան անհեթեթ տարածք որ հարկւրաւոր գիրքերու խար ու գորման մատուցարարք, յաճախ անհարակերուն, ժամանակի լուսանցքին շարտուածներուն, ապայթմէութեան մէջ զինանշան դարբնողներուն զարածութեմը պատուարող, և երբեք՝ արուեստի ծանր, հեռահաս, մեծ գործերուն համար անխուսափելի, նախապայման պրբութիւն (*),

(*) Բանգեսաթիւնը, ամենագիտաթիւնը և ամեն-
դուկ տգիտաթիւնը բոլոր գրական ճնշողամեթոցներ, դա-
տաթիտոցներ (գրականութիւն), լրագր. տնօրէններ և
համընդամենը հակադարձութեան, — որոնք գրական յա-
ղոյթականներու տարբերութիւնը բուսաբանութիւններ կամ
ձախողամեթոցներ անմարդկային տուամեթը կը յաւա-
նին բացառելի, բացառական ըլլալ անոց ազդակ յայ-
տարարելով եղբերութեանը շղիկներ անտելի, տն-
նաւոր սարգեթներ: Բողոքագրութիւն, մէկ տարին է
անոց. 1860ի վերջավ գրողները կողմէ հրապարակ-
ներու: Մտնունտ չէր որ Մասաւս Գլոգանի իր-
տաւոր տնօրէն տնօրէնութեան խառնուրդ արարութեան

գրանի որ առանց արուեստի գործ մը գործ է և ոչ դերիշ բան։ Ու խալտահանուկ բու-
լուր իզկները (isme) իմացական և ընկերային
գործօնութեան բոլոր մարզերէն որոնց ամ-
բարձուսն ու խոնարհութիւնը, անհնարաժ-
նէի սկսանք իրենց ապիմատութիւնը կը փառ-
տեն, իրենց հետախաղաղ կորուստին բու-
ցարձակ ստուգութեանը փոխարէն, իրենցմէ
մարդկութեան պահեստին անցած հարստու-
թեանց իսկ էութեամբը, յանազ գպրողը
հերքող կործանող, ին խորհիմ և՛ննա Փառ-
հեթմնային շքեղ փառքին ու, ոգորնէի
թիւթթիւթիւթ շքեղ հակագրութեան։ Կ'ար-
ժէ հինալ ոչ անշուշտ լրջութեամբ, բայց
որոշ մտահազութեամբ կ'ըլլի, անպու-
թե ու, անափառութեան, աւելի պարզ բա-
ռով մը որ աւելցող անխելութեան հակա
միտքին որոնց վրայ հրապարակային վա-
ճառքի զինանշաններ էին իլպսեմիզը, նա-
թիւրալիզմը, - - էլլի այսօր փառահռչակ
սիւրհալիզմը, լէքիզմը, էկզիսթանսիէիզմը,
բեքսոսիլիզմը, ցատկիզմէ վերջ ցասալիզմէ,
Իրպիլիզմէ, Ֆիլթիլիզմէն, իմմփիլիզմէ։
Այսօրան կարճ շրջանի մը աշխատեալու-
մարտաւան վարդապետութիւններուն թո-
ւորին համար հասարակաց յայտարար ար-
ուեստի տաղանայ մը։ Բայց իրականութիւնը
ստանցմէ վեր է գծարտատարաբ։ Ու այս ի-
րականութիւնը կը յայտնէ աւելի քան հա-
ճարակութիւն մը, զոնէ կարեւոր թիւի մը
մը հաճախ և՛այ վարդապետութեանց իմա-
ցական տարողութիւնը։ Մի գրագիրը Այն-
քան գէշ է սա աղերսը գպրողներու գաղա-
փարքարնութեանց ու գործողներուն ստեղծ-
ծուճեմներուն միջէ։ Ենթադրեմ Նորվեկիացի
հռչակաւոր թատերագրին ետին լայն, խա-
ղաղ, տափակ ու ինքնաբաւ բեռանը որուն
շնորհունակ գոհունակութեանը մէջը կը խառ-
ձարուրենք արուեստէն ու կեանքէն մեր
տաղանայանքը ու կ'անցնինք մեր շտըն
մարտեղու, քրմայալու, հոյունելու համար

Եւ քաղաքայանի նախարարաւորինքն կողմէ: Պէտքէն աշխարհի երեսնի մէկ ընթերցող աւելն (Գրական): Չափաւոր ամենեւն առիթի քրմածով է քաղորդ, քրմականն վեր նպաստակեցեալ, տափամանի պատգամ մը հաւանաբար կը դնէ աւան Մերսը, երեսնի երեսնի համար զայն իբր նախադիմի բոլոր անոցն որովհէտ զայնպիսի տապաւորող համբիւր յիշեալն հասնելոյ անդրապարտ յայտարարեցին: Այսպէս հասկեալով ժողովրդագիտութիւն, մեր իմացական մէկ կեանք պարտաւոր է մեր երեսնի նեղածով:

Ժամանակակից մտածումին վարպետը, երբ այդպիսի մեր գործը մեկմէ առաջ մահացած է անդամաւոր մահով մը, Հարիւր ծարիր առաջ գրական պարոնջները հսկայական եւ դեղւոթիւններ էին. այսօր՝ անխառնիմ։ Անոնց յաւակնութիւնները քուած են զէպի քաւարանը փնջնասփոփանքին։ Դեռ թէ՛ հաստատելի են, միջապային գրական հրապարակին վրայ ճղակտոր փորձեր, կազմակերպուած, հանգանակաւոր զպրոցիկներ, աստիկա մի ջանաք նոյնաշնչու ընկերարանական-քաղաքական հսկայ կրկններուն վրայ իրարու դէմ ճակատող զանափարանութեանց տաքնապին։ Ու ճշդ-դի իսկոյն որ գրական գետին վրայ կործանւոր խորանարդիւ ուժով մը մենք կը գտնենք քաղաքական գետնին վրայ՝ Մարգոց ընտրանին, կը հասկնաք բառը իր լաւագոյն եւ լախագոյն իմաստով — իր գեւրագոյն տաքնապնեւը հիմա կը հետապնդէ գրականէն դուրս մարգերու վրայ, գրականութեան, իմաստասիրութեան եւ արուեստներուն ձգելով սա տաքնապնեւուն վրայ հին բառով մը՝ անդամաւոր, նոր ու գէշ գիշանալը, աւելի ընթացիկ բառերով պարալը, սպառնալը, կոտորել թափելը, նեւեղել-բռնելը, մահաւանդ այն երկրներուն մէջ ուր աշխուհը կը փոխարինէ շարժումը, երեւալը՝ ապրիւր։ Մեծ օրաթերթերու թըրլարներէն քիչ քիչ կը հեռանայ աշխարհը վարող մեքենակաւորութիւնը ապաստան փնտնելով կուսակցութեանց ակունքներուն, իշխանութեանց խորհրդարաններուն մէջ։ Այսօր գրամը չէ անշուշտ զսպանակը ընկերային մեքենակաւորութեան, այն իմաստով որ անիկա ունէր այդ դերը 1880ին։ Թայց գրական սիրուններուն ալ կոտորած է յաւակնութիւնը։

Սղաւ ատեն մը երբ մեր ժողովուրդը կը հաւատար գրողներու արժէքին, մեր ճակատագիրը սրբագրելու արարքին մէջ անոնց դերը ամենաշնչով իրենց իմաստէն արտեմուածէն շատ անդին։ 1900ին մեր գրողները, արեւմտեան մեծ գրական ուսանաններուն ներկայացուցիչներէն կը սպասելին իրենց ինքնակա միջամտութիւնը գիււտնազէտներու կանանց կտրագործութիւններէն ներս։ Այս պրոպագանտը 1910ին արգէն մեռած էր, հիմնովին ապարդիւն։ Կը

գիտակցիմք այսօր թէ զօրավարներու, քարիւղի ընկերութեանց մեծագոր լիթրքեւրու, փերեզակ նախարարներու եւ փոխառիկ նախագահներու ներկայ մշակոյթին մէջ որքան հնամենի, ապայաթէ, խարխուլ են մեր վստահութիւնները, միջոցները, առանց խորհելու ուրիշ ալ փաստերու, քանի որ այդ ճակատագրին սրբագրութեան մէջ նոր, հսկայական լաւատեսութիւն մըն ալ մուտք ունի, մեծ պետութեան մը վրայ մեր վրտասահութեամբը կազմուած։ Մինչ այդ օսկային՝ մեր սփռուքը կը շարունակէ ինքզինքը բաւարարել, ալէն ձախէն գումարուած մարգոց հեռագրիներուն վրայ դնելով աւելի քան միամիտ ուրիշ ապահովութիւն։ Ամենէն արդար դատերէն մէկը — Հայկականը — աշխարհատեաններէն ոչ միայն կը մերժուի, այլ եւ նկատման իսկ շարժանաւար, նոյն ատեն պալատին մէջ ուրկէ ուրիշ դատը, Խորայէլինը կը թուի յաղթական գուրս գալ, ընդդէմ հոթնատուն միլիոննոց զանգուածի մը հզօր վերոյին։ Խորհրդածելը ձեզի։ Սա կ'անցնիւ աւելի անդին։

Այս կորստեք, մեր դատին վրայ մեր գրած յոյսերուն մէջ, կը դառնանայ ուրիշ ալ նուաստացումներով։ 1900ին պետական նեղ զիլքն իսկ որ կը խուլնդուէր մեր գատը, զանգուածները սրունք միքիկնեքէ ըզգուշանալը ուշ կը մտածէին, երկրի մը քաղաքական կարծիքը չփոխելու յաճախ բարձր շրջանակներէ թելադիր իմաստութեամբ մը, կը պարտաւոր այսօրու բոլորովին անհանգէտ պատկեր մը։ Անոնց, այսինքն վարիչներուն ու պանգուածներուն պակիցեալ քաջութիւնը մեր օրերուն ապարարութիւնը վերածելու քաղաքակրթական պայծառ արարքի։ Դժուար էր պաշտպանել ջարդարար ժողովուրդը հանրային կարծիքին առջեւ։ Այդ դժուարութիւնն է որ այսօր փոխուած է հետտորակ կան շեղումի, մեր թշնամին բարոյական բարձրութեան ամենէն ընտիր մէկ գիւտուորը ներկայացնելու, ու ասիկա բերանովը մարգոց սրունք բուր ժողովուրդներու ազատութեան համար կռուած ըլլալինն չեն դադրած տակաւին յայտարարել ու իրենց մերժումը մեր Վոդերը մեր ժողովուրդին դարձնելու կը տօնադարգեն միջազգային

գրոհով մը իրենց երէկուան ընկերով կարծեցեալ արթնացանք իրար: Այս ամէնը հոս կը յիշուին ոչ ուրի մը իբր աղբիւր, ալ ցոյց տալու համար անաւոր: Կեղծապարիշտ նենգութիւնը: Ու դարեւ լացը չէ որ կը նորոգեմ:

• • •

Այս տողերուն հեղինակը նոր չէ որ կը մերժէ սակաւաշնորհ ժողովուրդի մը զաւակը ըլլալու ճակատագիր մը թէն պատմութեան կողմէ այդ ժողովուրդին յարգարուած իրողութիւններու գնացքը զինքի կ'արգիլէ հպարտութիւնէ, յաւակնութիւնէ: Պէտք պիտի ըլլայ ժողովուրդներու հոգեբանութիւն մը փորձել, բայց առանց բաւերէն տարուելու, հասնելու համար այսօրուան ներկուած, խարդախուած յարգելուն: Այս տողերուն հեղինակը տարիներէ ի վեր դառնագոյն տրամաւորամբ կը տեսնէ ազգային յարգերուն սա աղճատումը քիչ մը շատ շահապաշտ ոսկերիչներու կողմէ: Զի դարմանար անշուշտ որ հիմնովին շնորհազուրկ հողալանք որոնց քաղաքակրթութեան զինանշաններն էին փաթեցնելու եւ քարալանջ, այսօր ռատիոներու վրայ կը համարձակին գրոհել մեծագոյն ալ ազգերուն, բայց կը տառապի մարդոց ապերախութեան աստիճաններէն: Որքան անհեթեթ է սակայն քաղաքականութեան ետին խելք զննուել, որպէսզի ներքի ըլլար մեղաւորները անհիշելի: Թուրքերը մոռցած են որ իրենց հիմա չգիշած ափ մը հողին տէրերը ինչո՞ւ այդքան առատաձեռն եղան քառորդ դար առաջ...: Ու այսպէս նուէրով հարստութիւններուն վրայ երբ կը բանաձեռնէ արդարութեան, քաղաքակրթութեան պահանջներ, կը ծառայեն աւազակութեան գաւառին: Իրենց բերանէն այս յաւակնութեանց մատնաները հեռու են զիս խռովելէ: Ինչ որ մեզ կը մղէ մտածելու, ան ալ այդ յաւակնութեանց պաշտպանութիւնն է արեւմտեան մշակոյթին ախոյեաններէն:

Քաղաքականութիւն խաղալ չի նշանակեր այս իրողութիւնները հաստատել: Ազգերը կ'ապրին անշուշտ իրենց փորով, փորին համար. բայց կը տեսնեն իրենց ու-

ղեղովը, այսինքն ասոր արտագրած պահեստովը: Զինուորական փառքը, ճակատամարտներուն խանդավառութիւնը չեն արհամարհելի, բայց չեն կրնար պատմութիւն փոխանորդել: Հեռու ինձմէ սոփեա տութիւնը հեղմէական կամուրջ մը կ'ենեւանկանէ գերագոյն արժեւորելու (Ս. Շէնգուլէր), ինչպէս Շէնգուլէրը պահելու Հեղկատանին փոխարէն: Այս առանցքայ շարքի հակադրութեանց ետին նոյն պայքարն է որ կը գործէ: — Միտքին է իրիտ նիւթին յաւանքնական մեծամարտը: Նարալանքի ցեղը հազարամ մը Ալթայէն մինչև Կարպաթները իր ուժը ապրիցուց ժողովուրդ, այրելով, կործանելով: Ու անոր անցքին հետքերէն ոչինչ կը մնայ, խօսող այդ յաղթանակներէն:

Այս տողերուն հեղինակը գերագոյնց հիշէ — Թուրքերը ասիական ընտանիքին վրայ ցիղիքու բանաձեռնելու նոյն իրաւունքները որոնց իրաւացումն համար հարկը տարի կ'ալ զէնք կը խաղցնեն Գիւմանները հարապական ցեղերու ընտանիքին մէջ — յաւակնութիւնները հերքելու զեր մը չէ ստանձնած: Բայց անիկա կը հաւատայ իր ժողովուրդին: Տեղը չէ հոս քաղաքական, անոր թերութեանց ու արժանիքներուն զուգահեռումով: Ատիկա պիտի ընէ զիս յաջորդող սերունդը շատ հաւանաբար Հայոց հայրենիքին մէջ, ամբողջական գիւտէն վերջ հայոց ժողովուրդին: Գիտնալու է որ այս տողերը կը գրուին ոչ թէ միջազգային պազարի մը համար, ալ պիտի լինէր ինչու մը ներքե ծուարուն, շուարուն, իր ճակատագրին անմասն, իր անեղիքին մասին հակամարտ ազգացութեանց երեւուն զանգուածի մը քիչ շատ խմբի ընտանիք մը հրախրելու ոչ անշուշտ յաղթարէն հրապարտութեանց, ալ ամբողջային տարբարական վստահութիւններու, որոնցմէ տարբերէն ազգատապալ է սա վերջին քառորդ դարուն: Գիտեմ որ իմաստուններու խումբ մը պիտի տայ հաւարի, նորոգեալ ճշարտ նիւթին փառքը շողարձակ փայլեցնելով: Բայց պարզ կը զգամ պարկեշտութիւնը անգամ մըն ալ պաշտպանելու: Խորհրդային Հայրենիքին փառքն ու գեղեցկութիւնը, նոյնիսկ առանց տարակոյսի շամադադրին, ոչինչ կը փոխեն Սփիռքէն որ պարտաւոր

է ինգիլիսեր մարսել, աշխնքն իր միտքին սիրտին հասած բոլոր նուաւտութիւնները աշխակերպելու ինչիւր չենք տեսներ, մեր անմիջական շրջապատին մէջ, այդ նուաւ տացումները խորանարդորէն անհնազ, Յեւ տոյ աշխարհ տաւած ոգեկան ուրիշ տաւաւ պանք մը: Հայրերիքի հանդէպ հայու սէրը մեր թշնամիին պաշտպաններուն տոմարին մէջ կը փոխակերպուի քրէական մեղքի: Ամերիկացի մեծահամբաւ պաշտօնաւար չսպառնաց հայերը վտարել Նոր Աշխարհէն վանալի անսեք կրնային սիրով, կարօտով, դարձնապէս ալ մտածել իրենց հայ բնիքին:

Տակաւին կը ճշտուին դիրքերը մէկ խարհի բաժանումը երկու հակադիր ճակատներու: Եւսած է թուղթերէն ու իշած իրողութեանց կրկնաւ: Եւ սփիւռքը ողբերգականորէն կ'իյնայ ծիրին մէջը հակասութիւնէ մէկուն, աշխարհի չորս մասերուն ալ վրայ: Յէր յարգարումին՝ պարզ են հետեւանքները: Այսօր, մեր անցեալին պահեստը կը գործածենք: . . . Կանգնուածքի ըլլալու համար վաղը՝ ոչինչ ունինք հանելիք մեզ հաշածոյ դադափարարանութիւններուն զայն բոյժը ողորդելու: Աժան քարոզ՝ Խորհրդային Միաստանին անուանով մեզի մատուցածը, ջանի եր ներգաղթին ներկայ գլխացքը արտահանակներու կը կարօտի ինքզինք իրագործելու: Մինչև աշխարհամարտը վաղը կրնայ ծագել մեզ գնելով իրական ընթացի մը ատոյգ հակառակորդին դիմաքի: Ըստ թէ քաղաքական կուսակցութեանց կարուածին մէջ արկածախնդրել է այդ՝ մտահոգութիւններով զրադիլ, կը նշանակուի քաղաքի հակառակորդը հետու յայտարարել սփիւռքէն ուր կուսակցական քաշակը քանչեւ ալ գիտենք թէ ինչ կը ներկայացնէ: Պարագերուն պարտքը, սփիւռքի ընտանիքին ուսերուն: Գորգի իմ սաւ պարէզը, Եւ կէտին զիս կ'ընէ զգոյշ, զիս Գանչելով իմ կալուածին: Ու ինչպէս որ սփիւռքի ամէն պատանիի հոգին տաքցընողներու պահանջ մը իրական է, նիւթի քնտրելիքը, նոյնքան անհրաժեշտ է միւս պահանջը, հոգեկան գետին համար, սփիւռքին հոգիէն ներս բուծումի եթէ Եւ շքեղ գէթ է արտարք ուսերուն, գեղեցկութեան:

Ձեր ռազարութիւնը, ուրեմն, կրկնաւ հրաւեր իմացական, մշակութային հարցերու: Կուսանց ներսը իրենց հանգոյցները աւրացուցած արժէքներու, մեր բայց աւելի՝ մեզմէ դուրս, գրիթէ համաշխարհիկ ստեղծագործութեան կալուածներէն: Ու այս անգամ գոնէ այս փորձը, առանց ինքնապատիր մեծամտութեան, 1850էն մինչև 1915 իր սաստկութեան աստիճանովը մեզ մեզի անճանաչելի ընծայելու ջափ առման թիք: Միտք բերէք մեր ԽՍՀՄ հպարտութիւնները, այնքան սուղ գնուած ապագայ մեր լաւագոյն զաւկներուն իրագործումներովը տար քաղաքակրթութեանց սպասին մէջ: Զանազան առիթներ ես չեմ քաշուեր գաղտնաբերել սա իմացական ճիշտութիւնը, հասարակ քերթողներ մեծատրած իմաստասէրներու փառքին անաշխարհ, հատարակ բոտանաբաններ ու վէպեր միջազգային փառքի հանդէսներուն առաջարկով: Բայց այս զեղծումը, կեղծանմանք չեմ ընդգուցար պատրուակ մեր հարազատ, իսկապէս մեծ գեղեցկութեանց գոգքն ուլ լռելու: Հիմա Եւսել ինծի նեղ է մեր այդ թէպէտ սակաւ, բայց ինքրմէն զիտուած ստեղծագործած արժանաւորութիւնը վերելուծելու: Եւր վայելումին մատուցանելու: Կուսա եւ միւս կողմէն, յափառալու չափ ծանր, փառախնդիր քննութիւններուն բազալաղանքէն ուր մեր ժողովուրդը կը բարձրացուէր իր հասակէն շատ վեր շնորհներու, հայ ստեղծագործ ուսը խորանարդութիւններուցնելու: Զգուշ մը ճշտուի մը ճշտուի իսկ անկարելիութեամբ, անհրաժեշտութեամբ վտանգելով: Պարզ ու վտանգ, բերեմ, գրեմ եմ:

— Մեծք մեր եղով:

Մ. ՕՇԱԿԱՆ

(Նարեանի մէջ 4) Գ

Զ Յ Ն Ե Զ Ն Ե

Կը հրատարակեմք հետեւեալ ռումաւորը որ կը վերաբերի Պաշտօնի Հայոց պատմութեան :
 Հեղինակն է Մարտիրոս վրդ. (յետոյ Եպս.) միաբան Ս. Էջմիածնի որ յետոյ կ'ըլլայ միաբան
 Ս. Երուսաղէմի շուրջ 1750 բուականներուն : Սոյն ռումաւորը կը գտնուի Ս. Արքունոյ Ձեռա-
 գրաց Մասնեայարանի թիւ 273 ձեռագրին մէջ, որ կը պատմական օրհնութիւնք քարտի եւ ու-
 րաւարտի նոյն հեղինակին : Այս ռումաւորը կ'ընկուած է քիչ տարբերութեամբ նոյն ձեռագրին մէջ :

Հակառակուի. նետուաց բ. հայոց
 Ի Բաբիլոն վա. եկողցւի.

Ի բարելուն էի նուիրակ
 տեսի զաղէտս կոյտ բոլորակ,
 սակս տաճարին հոյլքն դեզերակ,
 գոյսըս ազգաց էր ի կուտակ :
 Ազգ նետուրաց ինչիւր կանգնին,
 զմովպետն եւ զիւրս լիացուցին,
 զտաճարն կորգել զուհ գործեցին,
 ահմամբ գոյիւր ի մարտ մըսին :
 Իսկ հայք հայցմամբ յած. դիմե՛լ,
 լաց չ' արտասուք իբրեւ զգետ լե՛ւ,
 քնակք եւ օտարք յոտին յարեան,
 զերկիւղն հերքեալ հոսմամբ արե՛ն :
 Հաւատացեալք զուժարեցան,
 եկք եւ քնակք ժողովեցան,
 ի մեծ խորհուրդ կապակեցեան,
 ծախել զինչըս պատրաստեցան :
 Արեան քրտունն հեղե՞լ հոսիւր,
 յամէն անծնէ յորմէ՛ լըսիւր,
 զուժըն մանկանց բիթղէ՛հէմի,
 աստ տեսանիւր բողբջալի :
 Զանծինս եւ զգանծս ոչ խնայեցին,
 սաստկաւ յարեան սուր խնդրեցին,
 արք եւ կանայք խըռնեալ գնացին,
 տապաստ մահուամբ սփռիլ ուխտեցին :
 Յետոյ նետուրք յոյժ գորացան,
 զաղտ կաշառք դարտնեցան,
 եկեղեցւոյ մերկ տիրեցին,
 սակաւ աւուրք տամբ խընդացին :
 Սորին պատճէն կարի երկար,
 կըռիւ եւ կազ տուգան անկար,
 երկուց ազգաց մեծ խռովուի :
 Եինչից անգեալ յաղբատուի :
 Տեղամբ փրկելին գաթ օէր իջեալ,
 հըհը՛ դարձեալ քնիտան անկեալ,
 մեր հայք կըրկին բողբ քարծին,
 արքայական ըազամ ցուցին :
 Եկեղեցւոյ հայք տիրեցին,
 պայծառ սգեստիւր զաղբարեցին,
 պարտքն տոկոսիւք վրձարեցին,
 սակաւ սակաւ տեսարա հատուցին :
 Կայ աչժի՛ յազգս մեր եւ վայելեն,

զած. անդ միշտ փառօք օրհնեն,
 հայոց պարգեւ յերկնից իմ,
 զի ես լիով յոյժ հրմտացայ :
 Եկեղեցւոյ կերտուղն յուզես,
 նալպանդ մուրատ ներքեն խընդրես,
 յայտնի ընդ քեզ խօսիլ տեսցես
 հայր սբ. մերիւ վարծ սբ. հանցես,
 Սուլթան մուրատն էր ի պաղտատ,
 ի պատերազմ հինիւր հաստատ,
 գործակալ ոմն կոչիւր մուրատ,
 յազգէն հայոց կայսերն նալպանդ :
 Նետուրք դիմեալ մեծ խըլայիւր,
 առ մեր մուրատն խիստ աղբիւր :
 Եկեղեցւոյ կառուցելոյ,
 ի կայսերէն հրաման առնլոյ :
 Իսկ մեր մուրատն առեալ հրաման,
 եկեղեցւոյ գիր եւ քարման,
 նետուրք շինել եկեղեցւոյ,
 վասպ իւրայնոց օտու աղանդոյ :
 Հայոց տիրեալ եկեղեցւոյն,
 զի սեփական մեր գանձ նախնոյն,
 թէ՛պ. կանխաւ նետուրական
 իսկ այժմ հաստատ քրիստոսական :

Վա. Բազուե. Ի հոգեւարք
 ճալպանդ մուրատին :

Վախճան հասեալ մեր մուրատին,
 հրեշտակ կանգնեալ առնուլ զհոգին,
 խըղճահարիւր ցաւէր ներքին,
 խորհեալ կորգել զեկեղեցին :
 Ասէր զտրն. իմ ես մատնեցի,
 եղէ ընկեր չար յուղայի,
 զտրն. իմ ետու փռեկատողի,
 զարդ նետուրին պիղծ օծուողի :
 Շինել հերձուղն եկեղեցի,
 վայ իմ հոգւոյս տրն. իմ քանջի,
 ի նետուրաց կըրկին խաչի,
 յերկուս մասունս նա անջատի :

Աւր հալպանդ մուրատն
 հիւանդապիւն դիմօք խօսի
 , բնդ կայսերն :

Իսկոյն հարեալ ի սէր փրկելի,

առ մեծ արքայն սիրով խօսի ,
արքայ դու կաց ողջ ի կենի ,
վս. այ. հեղ զգութդ տենջի .
Ջեկեղեցին զոր շինեցի
իմոյ անծին զնա կառուցի ,
ի բաբիլոն հաստատեցի ,
քո րադամովն իմոյ ազգի :
Իսկ այժմ տիրեալ ազգն նեստորի ,
գերի ի ձեռն պիղծ աղանդի ,
վս. այ. ես մեռանիմ ,
սբ. քիլիսէն ջոկեա՛ տր. իմ :
Բաղամ ֆարման ազգի շնորհեա՛ ,
որոյ կամիս իցէ նորա՛ ,
իսկոյն արքայն ասէ ցասմամբ ,
բոյոյ ազգին յինէն շինմամբ :

Կրկին խօսի մուրաճն ընդ կայսերն

Մուրատն ասէ ո՛վ գեր արքայ
հոգիս էհաս դիս թուլանայ ,
ֆարման արա՛ մեզ պարգեւեա՛
ազգիս կրնիք ի քէն արքայ :

Կայսրն, սուլթան մուրաճն հրամայեալ :

Իսկոյն զըրեալ գիր եւ ֆարման ,
եկեղեցին այն ան նըման ,
ի յաւիտեան հայոց ազգին ,
խլայ ի նարդեանս մեր մուրատին :
Իսկ իւր ազգին մինչ ի կատար ,
ի յաշխարհի ոյք կան օտար ,
ի բաբիլոն աղօթարան ,
ցըրուեալ հայոց ժողովարան :

Հոգածուի. մուրաճին, առնուլ զֆարման :

Նալպանդ մուրատն առեալ զֆարման ,
եղ ցազգըն մեր ի պահեստման ,
ցուպ ամրուե. եւ գաւազան ,
համայն տոհմիս մերոյ հայկան :
Իսկ ոմն աղբիկ նեստորական ,
ընկեր հայի յամուսնական ,
զրադամըն այն արքայական ,
ետ գաղտաբար իւրոյ տոհման :
Իսկ առ իմոյ ժամանակի ,
թէպ. ֆարման կայր ներկայի ,
սակայն գլիշեալն ոչ երբէք գտի ,
զի գաղեալ գոյր ի դարանի :

Յալպազ յարմարողի բանիս

Եթէ զտրկարս որոնիցէք ,
մըրտոյ անուամբ զիս իմացէք ,
ի սբ. սուլթան էի դպիր ,
մոնթ եւ տըղայ լաւ զըրագիր :

ՅԱՆՈԹ. — Ոսանաւորս մէջ կրճատմեմբու պատիւը փոխանակուած է կէտով :

Մինաս անուամբ վղպի ,
տեղւոյն սբ. առաջնորդի ,
յետոյ եղեալ գրիգորիոս ,
յէջմիածին կաթուղիկոս :
Յետոյ ըզկնի աղէքսանդրոս ,
յէջմիածին կաթուղիկոս ,
երկրաւ էք սա՛ բուզանդեցի ,
իսկ իմ տեսեալ զնա ի շիրմի :
Դեռ ի նոյնում սբ. վեհուե. ,
ի դէպ սաղիմ ի փրկուե. ,
առ փրկչին սէր երանուե. ,
ի սբ. յակոբ որդիուե. ,
Ջըւլի սիրով յոյժ բաղձայի ,
ելանեմն իմ խիստ ցանկայի ,
ի ահ ի դէպ հարաւայի
տերամբ եղեւ զոր հայցէի :
էր անդ մեծ պետ սբ. հրաշագործ ,
ճոխ պատրիարք թէոդորոս ,
նահանգաւ էք քերտիստանցի ,
մըշու երկրէն խորենացի :
Աշակերտեալ գրիգորիսի ,
երկրորդ մերոյ լուսաւորի ,
յետոյ ըզկնի այլ սըրբազան ,
նոցին սերունդ ըստ կըրթուե. :
Իսկ նահանգաւ արեւելեան ,
խիստ հոգեգոծն խորհրդական ,
կըրթեալ առ ոտս վերոյ պետաց ,
սա կենեցի իսկ խորիմաստ :
Անուամբ սա մեծ կարապետի ,
վարուք իսկ նմա համանատի ,
ի սբ. սաղիմ մեծ դիտապետ ,
բոլոր ազանց անդ հայրապետ :
Ով քհնյք. աղօթեցէք ,
եւ զարարիչն պաղատեցէք ,
զիրախտիս այս խոր խորհելով ,
զհամայնս յիշէք հարբ մեր սըրբով :
Եւ միշտ օրհնել հոգւոցն երգել ,
պատարագօք լուսաւորել ,
յաղօթից սբ. փրկական հանել ,
տր. ողորմեայ յաւէտ ասել :
Ջլիշեալ նուիրակս էջմիածնի ,
զտր. մարտիրոս մեղօք արհի ,
վս. յսի. յիշել մաղթեմ ,
զի յայսմ կագի տըրուպա եւս եմ :
Տուգանաց փողն հաւաքեցի ,
յազգէս կուտեալ ժողովեցի ,
ծերոյ տղայոյ ոչ խնայեցի ,
առաւ լիով տըր. խրնդեցի :
Տրն. ծայնիւն մեծ իշխանի ,
որ երախտիս յուով ունի ,
փողըն բոլոր տուգանս տըւաք ,
եկեղեցեաւս ազգաւս գերծաք :

ՀԵՐԱՆ. Գ. Գ.

ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԵՔ ՍԻՆԵՐԸ

Ինչպէս որ կը հասկնար Brunetière և կը կիրարկէր գրական քննադատութիւնը, որ, չլլալով հանդերձ կատարելապէս կազմուած և անկախ, ողորդութեան կամ վէպին պէտ- ունէր որոշ կերպեր գոյաւորուելու և վե- րաբերուելու, որոշ միջոցներ հարկադրա- րար գործածելի, որոշ խաղէկ որուն հաւ- նիլ նշանաւու էր, և զեր մը, վերջապէս, կամ պաշտօն մը զօր կատարել պատուի հարց էր Brunetière-ին համար:

Բայց որքան ալ աւտարկական ըլլայ մարդ — և միջ Brunetière-էն աւելի եղած է — ծայր աստիճանի դժուար է իրեն հա- մար, զրեթէ անկարելի, օտարական մնալ իր ստեղծած երկին, դժուար է չգնել ա- նոր մէջ իր նախասիրութիւններէն, իր խառ- նուածքէն, աշխարհը և կենսաբ. յղանալու իր կերպէն: Այս դժուարութիւնը թերևս ա՛լ աւելի անյազթելի է քննադատին հա- մար քան ու է ուրիշ գրագէտի: Հակառակ իր յարատեւ պայքարին, զինք կը գտնէր ամբողջութեամբ իր յօդուածներուն իւրա- քանչիւրին մէջ, իր նախասիրութիւնն- րովը, ատելութիւններովը և ձեռովը՝ իմա- նալու կեանքն ու գրականութիւնը:

Brunetière-ի քննադատութեան ամենէն աշխեր և գիծերէն մէկն է որ պատմական ձգտումը: Այս տեսակէտէն շատ յատկանշա- կան են Histoire et littérature իր երեք հա- տորիները ուր կը գտնենք ուսումնասիրու- թիւններ որոնք կը վկայեն քննադատին մտազբաղումներուն մասին այդ շրջանին: Բացայայտ է որ պատմութեան հարցեր զինք կը շահագրգռեն բարձրօրէն: Ծովեկ կարծի- քը քստ որում հին régime-ի սուկ ֆրան- սացի գիւղացին կ'ապրէր բացառականա- թշուառ կեանք մը. ճշտորոշիլ աղետակօ- նութեան մէկ մասին արտազգթիւն երե-ւոյթը՝ ֆրանսական յեղափոխութեան ա- տեն: որոշել՝ ինչ որ աղետական էր այդ

յեղափոխութեան մէջ՝ քոյն ի վեր ասելի խայտառակութիւններուն. որոշել ինչ որ արտադրեց այդ յեղափոխութիւնը իրեն առողջաբար ազդեցութիւն՝ քոյն ի վեր աշխատելու հետեւանքներու:

Շահեկան է հաստատել թէ երբ գրա- կան հարցերու կը մերձենայ, կ'ընտրէ այն նիւթերը որոնք պատմականօրէն կրնան բարի աւարտին բերուիլ, ինչպէս օրինակ՝ «Դարուն ցաւը», Voltaire-ի թատրոնը, կամ այն հարցերը՝ որոնք կ'ենթադրեն պատմական ծանօթութիւններ, ինչպէս «Պատմական երգեր XVIII դարուն»:

Լիւի հասկնալու համար թէ պատմա- կան ձգտումը Brunetière-ի հոգիին մէջ որ- քան երկարատեւ և զլխաւոր հանգամանք ունէր, իր ուսումնասիրութիւններէն մին քննենք. օրինակ, Յառաջդիմութեան գա- ղափարիճ կազմութիւնը XVIII դարուն:

Քննադատը զլխաւորաբար կը նշել՝ ցոյց տալ մեզի զանազան տարրերը որոնց արգասիքն է այս գաղափարը, իրեն աշ- լազան մետաղների որոնք կը մտնեն բաղա- դրութեան մէջ իր զուգորդութեան, երե-ւան հանել զանազան պայմանները որոնք նպաստեցին նախ անոր ծնուիլին և յետոյ՝ ծագելուն, և մեզի ըմբռնել տալ անոր եղափոխութեան յաջողական կայաններուն հետ անոր իմաստասիրական տարրութիւնը:

Իր չուկէտն է օհինբու և նորոգու պայքարը, Perault-ին (Parallèles des anciens et des modernes) մասին խօսելով՝ «Չանաց ցոյց տալ որ հասած էր ժամանակը լայն- ցնելու, կամ թերեւս, փոխելու գրական գաստիարակութեան գրութիւնը: Ի վեր- լոյ, լաւագոյն միջոցը, ամենէն ապահովը, մրցելու հիններուն հետ, հաւասարելու ա- նոնց կամ անցնելու զանոնք՝ է՛ր ներշնչուիլ մեր բարձրերէն, սովորութիւններէն, հա-ւատալիքներէն, ինչպէս անոնք ըրած էին իրենցիններէն, և փոխական կարելու յաւ-ւստանական յափշտակութեանը մէջ վաղը-նական մօտեններու, նպատակայարմար էր զանոնք սկատարիւղադրել և անոնցմէ առ-գին եղած ստացումներով կամ մնայուն յառաջդիմութեամբ, գիտութեան և ար-ուեստանքու կալուածին մէջ»:

Brunetière) զիւրաւ կ'ընդնշմարէ բոլոր այս տարրերու ընգմէջէն, կապը որ գտնենք իրարու կը զօգէ, ազբիւրը բարկէ անոնք ծնունդ կ'առ-

նեն՝ ու կ'եզրակացնէ՝ «ահաւասիկ, յառաջդիմութեան գաղափարն է այս, և արագէն կասկածը՝ առ յարանուն բարգոյթեան օրէնքին ար կը կազմէ այսօր անոր սահմանումին էական տարրերէն մին»:

Յառաջդիմութեան այս գաղափարը, անգամ մը բանաձեւուած մտքերու մէջ տարող ճշգրտութեամբ, ի՞նչ բանին պիտի հասկագրուէր: Քրիստոնէական գաղափարին իսկ, որուն տեղը պիտի առնէր. ինչ որ Perrault-ն լուսագոյնս ըմբռնած է՝ այն է թէ քրիստոնէութիւնը, իր էութեան մէջ պէտք է երկու գաղափարներուն որոնք կը սկսին ծագիլ «Parallèles-ներու» մէջ, տանն ուն յառաջդիմութիւնը և «բնութեան օրէնքներու կայունութիւնը»:

որովհետեւ օրոպէսդի յայտնուի յստակ կերպով թէ «Քրիստոնէութիւնը գէտ էր նորութեան պատահիլին, որ կը յայտնուէր ամենուրեք, նայնաստեան, բաւ համարուած էր անոր ենթարկել կամ կցել գրական կայունածք օրէնքէս կարգ մը հեղինակներ — որոնցմէ Desmarests — փորձեր էին ընել»:

Brunetière ցոյց կուտայ յետոյ այն կարգեր որոնք գոյութիւն ունէին յառաջդիմութեան գաղափարին և ժամանակի բարքերուն վիճակին միջև, և կը հաստատեմ, օրինակներու վրայ կրթնած, թէ այդ գաղափարին ճակատագիրը «ուժգոյնէն նպաստաւորուած էր բարքերու լարուածութեամբ», արագորէ ինք իսկ պատմական կարգ մը գէպքերու, որոնք կարեւորագոյններն են, նանթի Հրովարտակին յետսկոյման հետ. Quietism-ի հարցը և Jansenistes-ներու հաւածանքը: Եւ գիտել կուտայ թէ որքան ազգու կերպով գործած են այս պատճառները ազատելու համար կրօնը գարունն ու գրէն»:

Այլ գէպքեր տակաւին նպատակներն մղուած տալու յառաջդիմութեան գաղափարին, մինչև զայն վերածելը «մարդկութեան կրօնքի մը», յառաջխաղացք ընդ անոր բարեկեցութեան, գիտութեան, սփռում սոյսերուն»:

Fontenille կուգայ, և իր գործերուն ընդմէջէն, յառաջդիմութեան գաղափարը նախ պիտի առնէ աւելի կորով, յետոյ աւելի լրջութիւն և հեղինակութիւն: Արդարեւ Eloges academiques-ի, histoire des oracles et des Entretiens sur la pluralité des mondes-ի

հեղինակն է որ կը բանաձեւէ ճշգրտութեամբ յառաջդիմութեան գաղափարին բացկացուցիլ երկու տարրերը՝ «Բնութեան օրէնքներուն կայունութիւնը» և «գոյնութեան իրագործութիւնը»: Leibnitz-ին կը մնայ ա՛յլ յայտարարիլ իր «օտարմակակայունութեան սկզբունքը» կրօնքի յառաջդիմութեան գաղափարը դառնայ «մարդկական յոյսք մը տիեզերքի»:

Այսպէս կը տեսնենք թանձրացիլ ձեւով թէ որքան Brunetière-ի քննադատութիւնը կ'առնէ, Ժորժէ, պատմական հասկացմանք, մինչև ճիշդութիւնը աստիճան գաղափարներու պատմութեան հետ:

Քննադատին պատմական ձգտումը պատկերապարզեղոյ համար մեր ընտրած օրինակը յառաջդիմութեան գաղափարը եթէ առարկութեան տակ առնուի, ըսելով՝ թէ շատ ապացոյցներով ոչինչ կ'ապացուցուի վերջինից գուռ գրական վերլուծում մը, և տեսնենք թէ ինչպէ՞ս Brunetière-ի ձեռքին տակ Madame de Staël-ի վէպերն իսկ կը դառնան հղափոխութեան ընթացքի վայրկիաների և նանգրուաններ:

Հեղինակը կը սկսի յայտարարելով թէ «Madame de Staël-ին տեղը, վէպի պատմութեան մէջ, կը գտնուի Rousseau-ին և George Sand-ի միջև»:

և ահա այդ տեղն է զոր կ'ուզէ ճշգրէս կարեւոր ընելու համար այս, նախ պէտք է փնտռել այն տարրերը որոնք կը խնամարկեն Madame de Staël-ին վէպերը վրէժ նախորդողներուն վէպերուն հետ, ժամանորաբար Rousseau-ի վէպերուն հետ: Ահաւասիկ այդ տարրերը՝ «Իրքև քնարական վէպ, Delphine և Corinne, Nouvelle Héloïse-ի գոտ աւանդութեան մէջ են որպէս անճարտամտութիւն և որպէս Intrigue-ի տարրինակութիւն»:

Ուրիշ հասարակաց տարր՝ հաւասարապէս և միշտ Rousseau-ին պէս, ասիայի արագութիւնը և շարժունակութիւնը որով Madame de Staël, այնքան յաճախ տրքան առիթը ներկայանայ և ընդշխարհի, կը զեղու զարուգողութիւններ միշտ նարտար, և աւելի յաճախ անպատեհ, քաղաքականութեան, կրօնքի և արոնստի վրայ»:

Նմանութեան ուրիշ գիծ, վերջապէս՝ սպիտի համարձակում ինչ թէ Madame de Staël-ի հերոսներն հիներուն արային զգայնութիւնը՝ մինչև կուգայ սակից գիծով Rousseau-ին ներքին»:

Այսպէս Կատետտերէ ծագեց ինչ որ Madame de Staël կը պարտի իր նախորդներուն Brunetière կը շտապէ ի յայտ բերել այն գիծերը որոնք կը զատորոշեն անոր գործը և ծայր կ'անապականացնեն Jean-Jacques-էն ծագող այս զգայնորութեան շեշտին փակ մէջն է որ կը կայանայ զատորոշման ըստ կգրուեցը Որովհետեւ, Rousseau-ին հակառակ, Madame de Staël միշտ ապրած է իր ժամանակուան լաւագոյն դնկերութեան կեդրոնին մէջ իսկ և անկարագրելի և ամբար ընկերութիւնը՝ միայն յիշելու պետք ունէր. այս պարագան իր վէպերուն առաւել կրկնակ ընթացատուութիւն և որոնք յղան նոյն ատեն, վաւերութեամբ՝ Ժանօթաք նալու համար ֆրանսական ընկերութեան պատմութեան, առաւմտաբնութիւններ՝ աւմէն ժամանակ ընկերութիւնն կոչ ունեւորու Ուրիշ ինքնատուութիւն՝ Madame de Staël-ի որ, առաջին անգամը ըլլալով, գրեց վէպ պին մէջ կնոջ ամբողջական փնտաղարկառ նըրք մանաւանդ ցոյց առաւ փայլուն կերպով ընկերութեան անարդարութիւնը բարձրագոյն կիներու նկատմամբ, իսկ չնայեալ յարուցանելով անոնց կարողութիւններուն ազատ ծաղկումին դէմ, յենցով անքան գրգռել և ապրիտ նախապաշարութիւններու վրայ, զոր կիներուն միայն կ'ընդգրկուած հանեն և որ մարգարէ հոգն իսկ ջէ:

Ա՛ր կը մնայ ապացոյցանել ինչ որ պիտի վերապրի Madame de Staël-ի ժուաւանդութիւնէն, իրմէն ետք լոյս ածանելիք վէպերուն մէջ, և յոգաւածը վերջանալ: Այսպէս Brunetière կը գտնէ թէ Եթե որ Madame de Staël-ի հերոսահիները կը պատահանջէին յանուն յարոյսական և մեծաւորական իրենց բարձրութեան և, George Sand-ի հերոսահիները պիտի պահանջէին իրենց ետք, իրենց կիրքին իրաւունքով:

Այս երկրորդ օրինակէն, ինչպէս առաջինէն, նոյն եզրակացութիւնը կ'ըլլէ՝ այն է՝ Brunetière-ի մտաւորական քաղաքացրութեան պատմական ժողովը: Այս քննադատը բարձրորդն անոնց անցեալի ըմբոստութիւնն համար ոչ միայն փախելի չէ գնահատել պրական գործ մը իր ճիշդութեամբ, այլ՝ զայն հասկնալ փակ, արգանց զայն նկատի առնելու կախումին մէջ, աւել ան կը քանուի հարկադրաբար, նախորդող և արտաքին կարգ մը ֆորձերնորութիւն:

Այս հասկացողութեամբ գրականութեան ուսումը կը դառնայ սքանչելի միջոց ըմբռնելու ընկերութեան մը գաղափարները իրենց կազմաւորման, ձեւափոխման և իրենցութեան մէջ:

Բարեկամ՝ յտակ և բացորոշ արտայայտուած գաղափարներու, ճշգրիտ և բացայայտ դիրքաւորութիւններու, շատ անգամ, Brunetière հարկադրուած է բացատրութիւն տալ քննադատութեան, անոր առարկային, ինչպէս անոր մեթոտներուն մասին:

Այսպէս, ի միջի այլոց, կը սորվինք թէ քննադատութեան առաջին պարտաւորութիւնն է ըլլալ բացատրական:

Բացատրութիւնը պէտք չէ ըլլայ, ինչպէս էր, երբեմն, միայն նկարագրութիւն մը, վերլուծում մը կամ մեկնութիւն մը ուսումնասիրուած երկին: Այս ամէնը անհրաժեշտ են, բայց քննադատին ճիշդ հոն չի սահմանափակուիր. այսօր աւելին կը պահանջեն քննադատութիւնէն, և իրաւունքով — ան ճշտորոշիւն է երկի մը առնչութիւնը՝ գրականութեան ընդհանուր պատմութեան, իր սեռին յատուկ օրէնքներուն, իր երեւան ելած միջավայրին և վերջապէս իր հեղինակին հետ: Այս է որ յատկապէս կը կոչուի բացատրելը:

ԱՄՓՈՓՈՑ

ՊԱՐԳԵԻ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

(Երբեմն-իսկ)

Ի ՊԵՏՍ ՔԵՐՈՉՉՄՆ

ՔԱՐՈՉԽՕՍՈՒԹԵԱՆ

ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՄԱՍԻՆ

Պ Ի Ո Ն (Invantion)

1. ՄԿՁՔՆԱԿԱՆ ՆԵՐՇՆՁՈՒՄ

Ուրիշներուն ոչ խրատը և ոչ ցուցմունքն է որ մարդուն մէջ կը շինեն քարոզիչու կարողութիւնը. անոր համար ամենէն կարեւոր բանը ներքին բերումն է ընթէ հոգեով վարիք, կ'ըսէ առաքեալը, չէք ընդ օրինքը: Հոգին է նուիրական խօսքին օրէնքը. մարդոց կանոնները բան մը չեն կրնար ընել այդ մասին: Անգամ մը որ մարդ ունի այդ հոգին, խօսքին զօրութիւնը կ'աւելնայ և կ'աղբերանայ ալ իր մէջ, իւրաքանչիւրին հոգեկան կազմըւածքին համապատասխան եւ վայրկեանին ու պարագային համաձայն յատկանշութեամբ մը. այսինքն ճշգրիտ՝ ու իր ճշգրտութեանը համար նոյնիսկ չբանաձեւուած օրէնքով մը, առանց որուն չի կրնար կատարուիլ արուեստի ունէ գործ, իր ամենէն յետին և նուրբ մանրամասնութեանց մէջ:

Արուեստագէտը միայն գիտէ թէ ներշնչումի բույնին ի՞նչ խիստ և անբացատրելիօրէն նուրբ օրէնքներու կը հնազանդի ինքը: Անիկա, Նիցշէի պատկերով, «կը պարէ շղթաներու մէջ»։ շղթաները այդ օրէնքներն են, որոնք յաւիտենական եւ անխախտ են, և զոր մարդ չի կրնար անպատիժ ոտնակոխ ընել: Անիկա՝ անոնց սեղանող ծանրութեանց ներքեւ կը շարժի, տեսակ մը ներքին խայտանքով, զոր իրեն կ'առթէ իր խառնուածքին և նկարագրին և ուրիշ անցաւոր և փոփոխական պայմաններու հնարաւորութեանցը մէջ այդ օրէնքներուն կատարած ստեղծագործութիւնը:

Նրբ այդ յաւիտենական օրէնքները կը ներգործեն անցաւոր եւ փոփոխական այն պայմաններուն վրայ, որոնք անհատին էութիւնը կերպաւորող կանոններն են, այն ատեն հոգին կը լուսաւորուի յանկարծական մտածումով մը, որ Գիւսնէ է:

Անոր ընկերութեան մը մէջ պարզ գաղափար մը մարմին կ'առնէ, կ'ըսէր Pégny, յեղափոխութիւն մը կը խմորուի հոն: Երբ մեր հոգիին մէջ պարզ գաղափար մը կը կենսաւորուի եւ կը գործարանաւորուի, մտածումի գործ մը՝ արուեստի գործ մը կը գոյաւորուի հոն: Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ այդ ինչպէ՞ս կը ծագի Գիւսնը. խորհրդաւոր բան մըն է ան, և հոգեբանները մինչ և այսօր չեն կրցած բացատրել զայն:

Վերլուծութիւն անբերանելի է ան, բայց ոչ ոք կրնայ տարակուսիլ անոր իրականութեան վրայ, ու գծաթաւ եւ պարզագէտ այն քարոզիչները, որոնք կը զրկեն ինքզինքնին անոր երջանկութենէն, ուրիշներու պատրաստ խորհրդածութիւններուն և յայտարարուած յատակագիծներուն մէջ փշտուելով իրենց նիւթը և անոր յորիւրուածքին համար հարկաւոր ատաղձի գիւտը փխտակ իրենց որտի՞ն քա միտքին ոգեւորութենէն ընդունելու զանոնք:

Գիւսնի մէջ երեք հանգրուաններ կան. Սկզբնական Գեթեզուր (Inspiration initiale), որ ընդհանուր գաղափարի մը կամ սիրական զգացումի մը ազդումն է. քարոզի մէջ օգտագործուելիք մեծումներու հետազոտիւնը, որ սլացում մը ալ կը կոչուի, և մեծումներու բնորոշիւնը, որ կը ծառայէ գիտելու թէ խօսելիքին գաղափարաբանական շրջանակին մէջ ի՞նչ միտքեր պիտի մտցուին:

Կարելի չէ ըսել թէ ի՞նչ է սկզբնական Գեթեզուրը. այլաբանօրէն պատկերացնելով զայն, հնար է թերեւս ըսել թէ ամենօրեայ եսին խառնուածքն է անիկա՝ զայն շարժման մէջ գնող Գեթիվերոյ նստմը: Պատահական զայն զաւանցանք կը կոչէ բոլորովին մասնաւոր առումով մը: Իր գործը մտածելէ առաջ մարդ պէտք է նախ երազէ զայն. եթէ անմիջապէս մտածէ կամ մի միայն մտածէ զայն, կը կոչուանայ և կը չորնայ անկաւ: Եթէ տկար կերպով մտածէ զայն, ցնդական և անօգուտ շոգի մը կը դառնայ ան, ուրիշն երազի և արթնութեան, գիտակցութեան և անգիտակցութեան, երազանքի ու ձեռնբերութեան, բնազդի և բանականութեան համադրումն է անիկա: Ներշնչումը երազէ արթննալ մը կամ երազին յաջորդող արթնումն է, պայծառ և լուսաւորող երազ մը, եթէ կ'ուս-

զէք, բայց ճշմարիտ երազ մը, այսինքն իրականութեան և անոր յատկանշիչներուն հետ չփման մէջ եղող և ոչ թէ արուեստական, այսինքն եթերի կամ հաշիշի միջոցաւ ստացուած երազանքի մը վիճակը, որուն մէջ երեւակայութիւնը հեռուն կը փախչէ շօշափելի իրականութիւններէն: Իրերուն հետ մտերմութեան մէջ է որ առաջ կուգայ ան. ամենօրեայ աչքը բաւական չէ սակայն, գտնելու համար զայն. մասնաւոր և տեսապէս անբացատրելի տրամադրութիւն մը հարկաւոր է անոր համար: Կարելի է երկու երեսներ զատորոշել անոր մէջ, համաձայն հրապարակաստական ըստեղծագործումի կրկնակ բնութեան. գաղափար մը, ծանօթութիւն մը, կամ խոյանք մը, ճառին ընդհանուր յղացումը և անոր գնացքին և արդիւնքներուն սկզբնական զգացումը, բայց բոլորովին սաղմնային վիճակի մէջ անորո՞շ տակաւին. միգամած մըն է ան որմէ երանի թէ շախարհ մը ի յոյս գար:

Այսպէս գոյացած այդ վիճակը՝ կարելիին զէմքն է լոկ. և այդ կարելին ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ չափակցումը անորիշ, ըստ Գալլայի գնացք, հետեւաբար և անյարակից մտածումներու տեսակ մը մրմուռ (gromellement), Գլուխի բառով, որուն վրայ աւելի կամ նուազ յայտնի կերպով աչքի կը զարնեն տակաւին ջուրին մէջ եղած (submerge—ջրաստի) քերթուածին կամ ճառին քանի մը ցրիւ գիծերը:

Այս ցրիւ գիծերը, գաղափարներ, պատկերներ, մասնաւոր ձեւեր կամ արտայայտութիւններ, պարբերութեան կտորուանքներ, այն են՝ ինչ որ Բոլ Վալեռի սիրուն բառով մը կը կոչէ. «Ապագայի բեկորներ»: ազուր բացատրութիւն արդարեւ, որովհետեւ ապագան անոր մէջ անբաժան շարաշարութեան, գուռ պրկումի, Պերսոնի բառով ազուտ յայտնատեսութեան մէջ վիճակ մըն է սոսկ, և ինչ որ նայուածքը կրնայ անսոր վրայ նշմարել՝ իսկապէս բեկոր մըն է ինքնին:

Անիկա յետոյ կրնայ բանի մը ծառայել կամ ո՛չ. այդ չէ հարցը. իրողութիւնը այն է սակայն թէ անիկա կանխատեսուած մէկ նշանը, վկայութիւն է հետապնդուած, բայց առաջիմ անըմբռնելի վախճանի մը, գաղտնի ծրագիր մը որ գեւ չէ ծրագրուեր:

անտեսանելի ներկայութիւն մը, կարծես նախազգացուած զէպքի մը կամ փնտռած բոռի մը:

Այս տեսակէտով, ներշնչումը, անորիշ մտածումներու համաչափումէն աւելի, տպաւորութեանց կոհակ մըն է, տեսակ մը ելեքտրական կուտակում, որ տակաւին ո՛չ լոյս, ո՛չ կայծ, ո՛չ փայլակ, ո՛չ կրակ է, բայց որ ոգեւորելով հրապարակաստեղ, անոր կը թելադրէ հոգեկան փորձարկութեանց սկզբնաւորումներ, շարժումներու նախագիծեր: Մարդ իր առջեւ կը տեսնէ չեմ գիտեր ի՞նչ մութ տարածութիւն մը և հոն կը խոյանայ յանկարծ, առանց տակաւին ընտրելու ոչ մէկ ճամբայ. ճամբան հրապարակաստական յորդումն է որ պիտի որոշէ և անոր վրայէն անցնիլ տայ:

«Ձեմ գիտեր թէ ի՞նչ պիտի երգեմ, բայց գիտեմ թէ երգս կը հասուննայ» ըսած է ռուս բանաստեղծ մը. խօսքը, այսինքն ճառը և քարոզն ալ կը շինէ իր կշռոյթը, իր յառաջխաղացքը, իր նուաճող գնացքը: Ներշնչումը երբ գտնէ ձեգիւ, ձեւ մէջ կը զծէ, առանց ճշգրիտ ձեւը զգացնելու, կուհակի արուստի կ արուստի ձեւեր, փայլակի սաղապ գիծեր, կամ միգամածային բաղաձուլութեան գիմելով գարձեալ, պարոյր մը որ ըստ բախտի դարձուած քնքեր կը ցուցնէր:

Այս մանէն կը հասկցուի թէ ներշնչումը ենթագիտակցական վիճակ մըն է պարզապէս, ուր կը շինուին մտածումները, որոնք դեռ մտածում չեն եղած, կամ քերթ՝ որոնք դեռ չեն կամեցուած, զգուցումներ՝ որոնք չեն զգացուած. ի մի բան դեռ թէական են: Հասարակաց իրողութիւն մըն է ասիկա տմէն գիտի համար, գեղագիտական ըլլալ ան կամ գործնական:

Հրապարակաստեղութեան մէջ ներշնչումը ըլլալ կը նշանակէ ինքն իր մէջ թռչանք զգալ, մտածումի, զգացումի հաղորդական կրկնակ թռիչքով, և այդ թռիչքը որքան ուժեղ ըլլայ — հերթ է որ մարդ գիտնայ յետոյ վարել զայն և վերջաւորութեան մը յանգեցնել աւարգիւնքը այնքան հարուստ կ'ըլլայ, ինչ կարենայ ունկնդիրին մէջ առաջ բերել հուզիչ նման վիճակ մը, յարադրուած անշուշտ յատակ մտածումներով և ազգու որոշումներ:

րով, որոնք իրենց խորքին մէջ սակայն պէտք է բռնուած ըլլան գաղափարաբանօրէն շփոթ, բայց իր կերպին մէջ յստակ այն տպաւորութեամբ, որ անոր գլխաւոր արժէքը պիտի կազմէ:

Իրողութիւն մըն է թէ յուզիչ ճառերը կը շարունակեն պահել իրենց բարի ազդեցութիւնը, ճառին բառերը և նոյնիսկ նիւթը մոռցուելէն ետք, երկար ատեն, այսպէս Պերիկլէս «խաթոց» կը թողուր ասթենացիներու հոգւոյն մէջ. մարդը այն ատեն կը գտնուի այն վիճակին մէջ՝ ուր կը գտնուի խոսող մարդը, այն վայրկեանին որ իր գործին ներշնչումը կ'ընդունէր:

Կարելի՞ է արդեօք այսպիսի ներշնչում մը առաջ բերել, շատ լաւ պիտի ըլլար անշուշտ, քանի որ վերջէն գալիքները ասէնն ալ իրմէ կախում ունին, քանի որ անոր խորութիւնն ու կենսաւորութիւնն է որ կը շփոթն ազատութիւնն ու ազդուութիւնը շարահիւստութեան, վայելչաբանութեան և ենթագաղափարներու ճշտ լաւ պիտի ըլլար անշուշտ, բայց ճշմարիտը խօսելով, շատ ալ անարաւոր չի թուիր ան, վասնզի կարելի է ստեղծել տրամադրութիւնները որոնց ընդթէ կ'անդրաւանդ. «Ինքնաբերականը միայն կը յաղորդի» կը գրէ Գէյ-սերլինք «Ըրէք այն միայն որ ինքնին կը կատարուի ձեր մէջ» կը գրէր Մատամ Աստամ Լիէր Լօտիլ:

Այսուհանդերձ եթէ չկարենանք իսկ մեր մէջ ռազդակի առաջ բերել ուղուած վիճակ մը, կրնանք զմեզ անոր տրամագիր ընող պայմաններ գոյացնել մեր մէջ, մարդ կըրնայ իր Եւոլեան քնարը հովին սովորական անցքին վրայ դնել:

Իրնանք խոկալ, աղօթել, լռութեան մէջ մշակել միտքը, պահել ներքին միայնութիւնը, հոգին փափաքի և ակնկալութեան մէջ դնել, որպէսզի հնարաւոր ըլլայ ներքին Աստուծոյ մը այցելութիւնը, որպէսզի անխոռով բնականութիւն մը ունենալով մեր մէջ՝ անիկա կարենայ գործել իր ընթիկ օրէնքին համեմատ:

Կրնանք նոյնպէս դրացնութիւն ընել մեծ մտածումներու, մեծ գործերու, մեծ էականութեան հետ, այս ամէնը ոչ միայն իրապէս, այլ թերեւս աւելի երեւակայութեան միջոցաւ: Կ'ազդէ մեր ստեղծագործ կրթողութեանք վրայ, միեւնոյնութիւնը, լայն կըլ-

առթի մը պէտքը գրեթէ չափն է ներշնչումի գորութեան» կ'ըսէ Նիլէ. ասիկա կը կատարուի ինքնաբերաբար ու նաև Աստուծոյ միջոցաւ. Ս. Հոգին և իր պարգեւները կ'աւելնան բնական հանճարին և այն բոլոր բաներուն վրայ որոնք գայն կը սնուցանեն, ցոյց տուինք թէ ինչ եմ այն բանները, երբ խօսեցանք Աստուծոյ անաբան արիւնքի, բուն եւ ճշգրիտ զօրաւոր հոգիներէ վրայ:

Աւելի ետքն է որ ներշնչումը իր բարեքներով կ'օժտէ զմեզ երբ ունեցած տեսնելու կ'օգտագործենք գայն հաւատարմութեամբ, աղբիւրները, միջոցները և գործածութիւնը փոխադարձաբար կը հակադէմ իրարու վրայ. ասոր կը ծագայէ աշխատութիւնը, աշխատութիւնը կ'ընթերցէ, երբ կը կատարուի անհագործութեամբ, «Ինչպէս կ'ըլլայ Կարեւոր գոյամարի մը վրայ եղած թղթախաղի միջոցին», կը բեղմնաւորէ միտքը, որ այն ատեն կը յղանայ ծրագրներ, հետզհետէ իրագործելի. գիտակից խորհրդածութիւնը և անգիտակից բնազդը բոլորովին բնական կերպով կը խառնուին իրարու, «Ինչպէս առէջքն ու թէզանը» Կէօթէ կ'ըսէ Զեմպորտին որ այս բաղդատութիւնէն շատ կ'ախորժէր:

Վերջապէս, ըրէ շատ ձեռք բերած ամէն ներշնչումի համար ամենէն կարեւոր բանը հաստատուն և անպակաս կրթանքն է. «Որ ունիցի» տաքի: Գաղափարները կուգան, ինչպէս մեղուները կուգան, երբ իրենց համար փեթակ է պատրաստուած. միտքը կանոնաւոր փեթակ մը դարձնել, մէջը մեղրով, այս կերպով միայն կարելի է նոր և զեղեցիկ գաղափարներ յղանալ. ամէն բանի մէջ, ինչպէս փառեքողութիւն, ըստ Նաբուլէոնի «ներշնչումը երկարատեն խոկացումը խնդրոյ մը ինքնաբերական լուծումն է. ու անշուշտ այս կը նշանակէ նաև Պլաթօնի այնքան երկար վիճաբանութեամբ սփռանալը. «Հանճարը երկար համբերութիւն մըն է»:

Հանճարիդ կոյուսած յղացումէ մը վերջ, դեռ երկար համբերութեան պէտք մը, անոր գործադրումին համար, բայց այսպիսի յղացում մը անգամ, պարագաներու գրեթէ ընդհանրութեան մէջ, նախընթաց և աւելի խոր համբերութեան մէջ վերջ եկած է. անոր համար չէ՞ արդէն որ Պօլլէա կ'ըսէր — «ներշնչումը քնն ի բուն աշխատելու է»:

ՍԵՐԹԵԼԱՆԺ

Թրգմ. Թ. Ե. Գ.

ՀԱՅՅԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԴՐԱՁԱՐԿ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Դրագարկ, երբեմն կոչուած նաև Աւագ Վանք, և Փոսոյ Անապատ, կը գտնուէր Կիլիկիոյ մէջ, Սիսէն ու Կեօն, զէպի արեւմուտք: Գլխաւոր եկեղեցին նուիրուած էր Սուրբ Աստուածածնին: Կար նաև ուրիշ մը Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի անունով:

ՊԱՏԻՄԱԿԱՆ. — Դրագարկի վանքը շինած կամ նորոգած է Թորոս Ա. (1102) և հոն կարգ ու կանոն հաստատած Գրիգոր Վկայասէրի աշակերտ երկու նշանաւոր վարդապետներու. — Գէորգ Մեղրիկ և Կիրակոս — միջոցաւ:

Դրագարկի վանքը յաճախ յիշատակուած է պատմութեան մէջ իբրև հանգստավայր Կիլիկիոյ հայ աւագանիին, պետական և քահանայապետական հաւասարակաւ: Հոն թաղուած են ժամանակագրական կարգով:

Մ114՝ Գէորգ Մեղրիկ. 1127՝ Թորոս Ա. 1130՝ Փատլուհ, 1163՝ Բարսեղ վարդապետ (Գր. Երէց, էջ 546), 1169՝ Թորոս Բ. 1187՝ Ռուբէն Բ. 1193՝ Գրիգոր Դ. Տգայ. 1195՝ Գրիգոր Ծ. Փարավէժ. 1220՝ Յովհաննէս Ա. Մեծաբարոյ. 1252՝ Զապէլ Ա. 1264՝ Գոստանդին Ա. Բարձրբերդի. 1270՝ Հեթում Ա. 1275՝ Բարսեղ Արքայադարձ. 1285՝ Կեօն թագուհի. 1298՝ Թորոս Գ. 1317՝ Սլինախ, որդի Հեօն Բ.ի. 1320՝ Օշին թագաւոր. 1327՝ Կոստանդին Դ. Լաւրոնացի (Սմբատ էջ 130). 1352՝ Մարիւն, մայր Կոստանդին Բ. թագաւորի:

Դրագարկի վանահայրեր, ընդհանրապէս, էին միեւնոյն ատեն Սիսի Արքեպիսկոպոսներ: Անոնցմէ ծանօթ են հետեւեալները.

1. — Գեորգ Վրդ. Մեղրիկ (Գ 1114). — Ծնած է Վասպուրականի Սլիւր գիւղը Շ. 1040 թուին: Աւուայացի կը գտնէ զայն իր բն աքանչիւր ճգնաւոր (Տպ. Երուսաղէմ, էջ 417-8):

2. — Կիրակոս Վրդ. (1114-1127). — Գրիգոր Մեղրիկի զաւրկերը, որ կանոններ հաստատեց Դրագարկի համար (Սմբ. 128):

3. — Բարսեղ Վրդ. (1163). — Կ. Պոլսէն բերել տուած է յունարէն օրինակ մը «Հաւաքումն Մեկնութեանց Եւթանիցունց Թղթոցն Կաթողիկեայց» գրքէն և յանձնած Գրիգոր Դպրին ի Համբոյն, որ հայերէնի թարգմանէ զայն (Հանդ. Ամս. 1915 էջ 74):

4. — Սամուէլ Եպս. (1173-1182). — Սիս. էջ 233:

5. — Յովնաննէս Մեծաբարոյ (1198-1200). — Աս Սիսի Արքեպիսկոպոսութենէն բարձրացաւ կաթողիկոսական աթոռ (1203-1221):

6. — Հերոմ-Հեղի Լամբրոնացի (1200-1211). — Մեծն Հեօն զինքը դեսպան զրկեց 1210ին, Պապին և Ռթն կայսրին (Սիս. 510, 553): Թարգմանած է 1211ին «Շարագրութիւն Կայսերաց և Քահանայապետաց Հռովմայո գրուածքը (Զարբ. Թրգմ. էջ Լ.):

7. — Բարսեղ Եպս. (1220). — Սիս. 233:

8. — Բարսեղ Արքեպիսկոպոս (1241-1275 Ապրիլ 19). — Սիս. 233:

9. — Թորոս Առաջնորդ (1292). — Փաւագանագիրք, Վանահայր Կ. Կարապետի Տարանոյ, Կարապետ Վրդ. Լիւսարարեան, երուսաղէմ, 1912, էջ 65:

10. — Յովնաննէս Եպս. (1301). — Սիս. 234:

11. — Կոստանդին Դրագարկեցի (1307-1323). — Հայոց թագաւորութեան քարտուղար և Մասնակցած է Սիսի և Ատանայի ժողովներուն. ապա եղած է կաթողիկոս (1323-1326):

12. — Հայրապետ Քանանայ (1325). — Որուն եղբայրն է Սուքիա կուսակրօն քահանայ. — Սիս. 234:

13. — Բարսեղ Եպս. (1343). — Մասնակցած է Միսիթաք կաթողիկոսի զուժակ բաժնոյին: — Ազգայ. էջ 1869:

14. — Յովնաննէս Արքեպիսկ. (1371). — Հայոց Մարիամ Թագուհիէն փեսայն զԷրկւած է Նէապոլիս: — Սիս. 560:

ՄԵՂԱՌԻԿԱՅԻՆ. — Դրագարկի վանքը Հայկական Կիլիկիոյ մշակոյթի մեծ կենտրոններէն մին եղած է ժԲ. — ժԴ. դարերուն:

Հուն փայլած են բազմաթիւ Գրիշներ և Մանրանկարիչներ, որոնց գործերուն բաւական մէկ մասը անկորուստ հասած է մեզի բարեբախտաբար:

Ժամանակագրական կարգով կը ներկայացնենք հայ գրքի տաղանդաւոր կամ հասարակ աշխատաւորները, որոնք տարիներով քրտինք թափած են Դրազարկի խուցերուն մէջ, ուսման լուսը հայուն մօտ վառ պահելու համար:

Ա. — Գէորգ Գրիշ. — Աւետարան մը գրած է 1113 թուին, Կիրակոս վարդապետի հրամանով: — Սիւ. 233:

Բ. — Թորոս Գրիշ (1173-1182). — Օրինակած է

1. — Պօղոսի Թուղբերը, 1173ին. — Սիւ. 233:

2. — Աւետարան, 1182ին. — Սիւ. 233:

Գ. — Քալատուր Բահանայ Մաղկոդ. — Դրազարկի մէջ ծաղկած է 1183 թուին, Թորոս Գրիշ օրինակած Աւետարանը: — Սիւ. 233:

Դ. — Բարսեղ Նպս. Վանահայր, Գրիշ. — Աստուածաւանդի մը ընդօրինակութեան մասնակցած է 1220 թ. — Սիւ. 233: Սարգ. Բ. 303:

Ե. — Կիրակոս Գրիշ եւ Մաղկոդ. — 1229ին օրինակած է ձեռագիր մասեր. — Տաշ. 53:

Զ. — Գրիգոր Դրազարկ. — 1241ին օ. ժանդակած է Յովհաննէս Գրիշի Բարողներ գրելով. — Սարգ. Բ. 1066:

Է. — Յովհաննէս Գրիշ. — Դրազարկի մէջ Յուսէփ Նրաժշտապետի օրինակէն գաղափարած է Տաղարան մը, 1241ին. — Սարգ. Բ. 1065-1066:

Ը. — Թորոս Բահն. Մշեցի կամ Տարօնցի, նշ. Գրիշ եւ Մանրանկարիչ (1284-1336). — Դրազարկի մէջ օրինակած և ներկարգարդած է հետեւեալները.

1. — Աւետարան, 1292ին, զոր կ'ընծայէ Տարօնի Ս. Յովհաննէս Կարապետի վանքին. — Գաւազանագիրք, Կ. Վրդ. Լուսարարեան, էջ 65-68:

2. — Աւետարան, 1299ին. — Ս. Յ. Բ. 24:

3. — Նոր Կալարան, 1331ին. — էջմ. Մատ. Բ. 208, 154:

4. — Շարական, 1335-6, Աւագ Անապատի մէջ. — Կար. 1580, Շողակաթ էջ 213:

Թորոս Տարօնցիին սերիշ գործեր ալ ունի, որոնց զրուծեան վայրը անծանօթ է, կամ Դրազարկէն տարբեր տեղ մըն է, Թ. — Սարգիս Բահն. Պիծակ, նշ. Գրիշ եւ Մանրանկարիչ (1301-1348). — Որդի Գրիգոր Բահանայի և Հեղինէի: Դրազարկի մէջ ծաղկած է հետեւեալները.

1. — Աւետարան. — Գրիշն է Գրիգոր որդի Միխայիլի. Սարգիս Պիծակ նկարաւորած է 1325ին. — Սիւ. 234:

2. — Աւետարան. — Գրիշն է Թորոս Հռոմկլայեցի. Սարգիս ծաղկած է 1332ին. — Սարգ. 37:

3. — Աստուածաւանդ, 1338ին, Յակոբ Դրիշի հետ, Յակոբ Բ. Անաւարդեցի կաթողիկոսի համար: Նկարող էր ինքն է: Կաղմողը՝ Յովհաննէս Սարկաւազ: — Շողակաթ, էջ 203: Տաթեւ Տարեցոյց, 1930, էջ 202-3:

Սարգիս Բահանայ Պիծակ ունի տակաւին բազմաթիւ գործեր, որոնց Դրազարկի մէջ կատարուած ըլլալը սակայն ստուգապէս որոշ չէ:

Ժ. — Յովհաննէս Բահն. Գրիշ, 1309 թուին օրինակած է Աւետարան մը (մասամբ), Փոսոյ Ուխտին մէջ. — Սիւրմ. Ա. 47:

ԺԱ. — Հայրապետ Գրիշ (1309). — Յովհաննէս Բահանայի մասամբ գրած Աւետարանը քմրողշացուցած է Փոսոյ Ուխտին մէջ (Սիւրմ. Ա. 47): Յայտնի չէ թէ նոյն տննէն է Հայրապետ քահանային հետ որ վանահայրերու շարքին կ'երեւի 1325ին:

ԺԲ. — Յակոբ Նրէջ Մեծպարոննէց, Կաղմող (1309-1313). — Կաղմած է,

1. — Աւետարան, 1309ին, որուն Գրիշն է Ստեփանոս Սարկաւազ, իսկ Ստացողը՝ Տիկին Զապառն:

2. — Աւետարան, 1309ին գրուած, ձեռագիր Յովհաննէս Բահանայի և Հայրապետ Դրոզիկ Ստացողն է Պետրոս Կուսակոծի քահանայ. — Սիւրմ. Ա. 47:

3. — Մանրուսումն, Կաղմած է 1313ին: Գրիշն է Ստեփանոս վանական քահանայ. — Սիւ. 233:

ԺԳ. — Ստեփանոս Վանական Բահանայ (1313-1328). — Օրինակած է,

1. — Մանրուսումն, 1313ին. — Սիւ. 233:

2. — Շարական, 1328ին, մագաղաթի վրայ, ընտիր բոլորգործ և ոսկեկար. — Կար. 1534, Շողակաթ էջ 211:

ԺԴ. — Վահան Բահն. Գրիլ (1316—1321). — ընդօրինակած է,

1. — Յայսմաուրֆ Կիրակոս Արեւելցիի, 1316 թուին, զոր Հեւոն Դ. նուիրած է Քէրէքի Հայոց Նկեղեցւոյն, 1330ին. — Եողապաթ էջ 212, Միւրք. էջ 170:

2. — Ճառքնօր, 1321ին. — Զարբ. թրգմ. էջ 728:

3. — Ներքողեան Ս. Կուսին Գրիգոր Սկեւռացիի, 1321ին. — Հ. Դպր. էջ 716:

4. — Աստուածաւունջ, Սաղմոսը Սարկաւազան օրինակէն. — Տաշ. էջ 632:

ԺԵ. — Յակոբ Բահն. Գրիլ (1319-36). — Օրինակած է՝

1. — Սաղմոս — Շարական — Ժամագիրք մը, Օշին թագաւորի համար, Թորոս Հռոմկլայեցի Ղըլին հետ: Իր գրած մասերն են Սաղմոսն ու Ժամագիրքը. — Սիւրմ. Ա. 6. և, Նկարագիր Օշին թագաւորի Զեռ. Ժամագիրքին, Անթիլիաս, 1933:

2. — Աստուածաւունջ, 1338ին, Սարգիս քահանայի հետ, Յակոբ Բ. Կաթողիկոսին համար. — Եողապաթ, էջ 203: Տաթեւ, 1930, էջ 202-3:

ԺԶ. — Գրիգոր Գրիլ եւ Կազմող, որդի Միխայիլ միայնակեցի և Թեֆանոյ, և քեռորդի Սարգիս Բահանայի (Պիծակ), (1325—1334). — Օրինակած է,

1. — Աւեստրան, 1325ին, զոր ծաղկած է իր քեռայրը. — Սիւ. 234:

2. — Աւեստրան, 1331—2ին, Գրիլն է Թորոս Հռոմկլայեցի. Մաղկողը Սարգիս Պիծակ: Գրիգոր օրինակած է Համարարքառները, Գլխահամարները և Նախադրութիւնները, 1332ին. — Սարգ. Թ. 97:

3. — Աւեստրան, 1334ին, զոր ծաղկած է ուկած է իր քեռայրը Սարգիս Բահանայ. — Սիւ. 235:

ԺԷ. — Թորոս Հռոմկլայեցի, Գրիլ (1319—1331). — Դրազարկի մէջ ազնիւ մագաղաթի վրայ ընտիր բոլորգրով օրինակած է

1. — Սաղմոս — Շարական — Ժամագիրք, 1319ին, Օշին թագաւորի համար. Յակոբ քահանայի հետ: Իր գրած մասն է Շարականը. — Սիւրմ. Ա. 6. և, Նկարագիր և այլն:

2. — Աւեստրան, 1331ին, Սարգիս քահանայի համար. — Սարգ. Թ. 97:

Դրազարկի վանքը ունեցած է նաեւ համառաւար Երաժիշտներ, որոնցմէ մի քա-

նիին անուաները յիշատակուած են. դրժ-րախտարար սակայն մեզի չեն հասած առ ղեկութիւններ անոնց կեանքին և երաժշտական գործունէութեան մասին: Ահաւսիկ այդ երաժիշտներու ցանկը՝

1. — Յովսէփ Երաժշտակ Դրազարկի վանքին (1241), որուն Տաղարանի շատ գեղեցիկ օրինակը իրեն զաղափար ըրած է Յովհաննէս երաժիշտ: Այս վերջինին համաձայն Յովսէփ երաժշտակաւոր լիովին հասու էր երաժշտութեան, և իրեն նմանը չէր գտնուէր այդ օրերուն (Սարգ. Բ. էջ 1065—1066):

2. — Սիմեոն Դպրապետ Դրազարկի. — Սիւ. 517:

3. — Յակոբ Երեց (1313). — Սիւ. 517:

4. — Յովնանէս Կուսակոն Բահանայ (1313), Յակոբ երէցի եղբայրը. — Սիւ. 517:

5. — Թորոս (= Թեոդորոս) Թափրոնց (Ք. 1342 Դեկտ. 27). — Արքունի Աւագ երէց, և երաժիշտ կամ Դասապետ Դրազարկի, որ Պաղտին Մարաշխանի հետ գնացան զրդուած է 1307ին, Հեւոն Գ. և Քաւոր խնամակալ Հեթում Բ. քի կողմէ: Անգլիոյ Եղուարդ Բ. թագաւորին (Սիւ. 234—5, 517), Կիլիկիոյ Արքունի Յայսմաուրս քին մէջ Թորոս Թափրոնց կոչուած է օրմաստուն և հանճարեղ երաժիշտ (Հայապատում, Ալիշան, էջ 545): Թափրոնցն ըլլալու է այն արքունի գրան Աւագերէց Թորոսը, որ յիշուած է Օշին թագաւորի համար գրուած Սաղմոս — Շարական — Ժամագիրքի յիշատակարանին մէջ (Սիւրմէւեան, Նկարագիր, հայլն, էջ 101):

Ն. Վ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ՄԻՋԻՆ ԴԱՐ

ԳԼՈՒԽ Գ.

Opéra. — Այս անուան տակ ծանոթ երաժշտական սեռին — որ զուտ երաժըշտական չէ, այլ վարպետ ընտելացումն է գրականութեան, երաժշտութեան, բեմի արուեստին, նկարչութեան, արձանագրութեան և ճարտարապետութեան —, ծագումը եթէ պրպտել ուզենք, պիտի տեսնենք թէ շատ հին է։ Հոս կը բաւէ յիշել հին յոյներուն թատրոնները որոնց մէջ կը ներկայացուէին — երաժշտական շեշտ ու rythme ունեցող խօսակցութիւններով, երգչախումբերու ընկերակցութեամբ, ու «դէմ» բռնող սրինգներով ու քնարներով — յոյն ողբերգակներու թատրիկներով։ Աւելի վերջ կուգան troubadour-ներու dramatique երգերը։ Բայց պիտի տեսնենք թէ ինչպէ՞ս opéra-ն իր վերջնական ձեւը կ'առնէ Իտալիոյ Florence քաղաքին մէջ, ԺՁ. դարուն սկիզբը։

Իտալական վերածնունդը ամենէն առաջ յառաջ կը բերէ humaniste-ական ընդհանուր շարժումը։ Humanisme-ը ամենէն աւելի կը յաւկանչուի անով որ, մարդիկը կը մղէ հետաքրքրուելու յունա-հռոմէական քաղաքակրթութեամբ, մշակոյթով, գրականութեամբ, արուեստով, երաժշտութեամբ, և յոյն ու լատին լեզուներով։ Florence քաղաքին մէջ ապրող մի քանի ազնուականներ, Giovanni Bardi անուն բանաստեղծ-երաժիշտին գլխաւորութեամբ, ներշնչուելով հին յունական ողբերգութիւններէն, գաղափարը կը յղանան «recitative»-ին և dramatique երաժշտութեան։ Իսկ վերոյ յիշեալներուն գաղափարէն ներշնչուած, անմիջապէս փորձի կը ձեռնարկեն Striggio, Malverri, Caccini երաժիշտները։ Այսպէսով կը սկսին առաջին խարխալումները։ Այն ատենները Florence-ի մէջ բնակող ամենէն կարող երաժիշտն ալ՝ Emilio del Cavallieri, ինքզինք կը նուիրէ այս նոր գաղափարին իրագործման։ Շատ աշխատանք է փոր-

ձերէ վերջ, Cavallieri 1590ին Florence-ի մէջ կը ներկայացնէ իր առաջին drameը, «scènes pastorales», նոյն ատեն և որ Peri անուն մեծ երաժիշտ մը կը ներկայացնէ իր առաջին drameը «Dafue», Այս գործերուն ունեցած յաջողութիւնը Florence-ի մէջ, աներեւակայելի էր։ Պէտք չէ մոռնանք, որ այս գործերը, տակաւին շատ անկատար են, և եթէ յաջող գործեր կը կոչենք, իրենց ժամանակը նկատի ունենալով է։ Իսկ ինչ որ մեծ յառկանիւն է շրջանի drame-ներուն, այն է թէ այդ drame-ները աւելի գրական քան թէ երաժշտական գործեր են։ Cavallieri և Peri իրենց առաջին գործերէն վերջ, կը գրեն բազմաթիւ opéra-ներ, որոնք մեծ խանդավառութեամբ կ'ընդունուին ժողովուրդին կողմէ։ Բայց, այս շրջանի գործերուն մէջ տակաւին չկան զանազան dissonante-ներու գործածութիւնը, չկայ modulation-ի գործածութիւնը։ Ձեռք տեսներ նաև «dramatique» և «Pathétique» վերոյիշեալ գործերուն մէջ։ Այս տեսակէտէն կատարեալ յեղափոխութիւն մըն է որ յառաջ կը բերէ Իտալացի ուրիշ մեծ երաժիշտ մը՝ Claudio Monteverdi։ Ան harmonie-ի մէջ առաջին անգամ ըլլալով կը ներմուծէ dissonante-ներու գործածութիւնը, որով կարելի կ'ըլլայ այլևս երաժշտութեամբ ներկայացնել կրքոտ գերագրգիռ վիճակներ, մեծ և խորունկ յուզումներ։ Ան կը յաջողի ներմուծել իրական «Pathétique» և «dramatique» իր opéra-ներուն մէջ։ Monteverdi նոր ուղղութեամբ, կը գրէ Arianna և Orphéo opéra-ները, որոնք — կը գրէ պատմիչ մը — կը գահացնեն հանդիսատեսները։ Ան աւելի ճարտարօրէն կը գործածէ աւելի ճիս orchestra մը, քան իր նախորդները։ Monteverdi շատ մը ուրիշ opéra-ներէ զատ կը գրէ նաև բազմաթիւ ballet-ներ, madrigale-ներ, motet-ներ, և պատարագներ։ Շատ արագ կերպով կը տարածուի երաժշտական այս նոր սեռը, և շատ մը ուրիշ իտալական քաղաքներ, Florence-ի հետեւելով կը հիմնեն երաժշտական թատրոններ։ Առնցիմէ առաջինը կ'ըլլայ Վենետիկ, յետոյ Հռոմը, և ուրիշներ։ ԺԷ. դարուն Cavalli կը գրէ բազմաթիւ opéra-ներ։ Երաժշտութեան պատմութեան մէջ կը յիշուի անով, որ opéra-ի մէջ կը ներմուծէ աշխոյժ, և rythme։ Բայց տակաւին կան

պակասներ, անկատար ձեւեր, opéra-ին մէջ, որոնցմէ գլխաւորն է Air-ը, Allessandro Scarlatti, կուգա՝ այդ պակասները լրացնել, ստեղծելով և վերջնականապէս ձեւաւորելով Air-ը recitative-ը և ստոնց ըստորոգիւնները: Ան բազմաթիւ opéra-ներէ զատ ունի նաեւ բազմաթիւ պատարագներ, և մանաւանդ clavecin-ի ազնիւ կտորներ: Այս է ահա նոր շարժումը Իտալիայ մէջ, մինչև ժ. դար:

Ֆրանսա արդէն շատոնց խանգավառուած էր այս նոր շարժումով: Սրդէն Cavalli քանի մը անգամ Բարիկ կանչուած էր, ու խանգավառութեամբ ծափահարուած: Իսկ Ժ. դարուն սկիզբը, Իտալիայէն պղծտիկ տարիքէն Բարիկ զաղթած և հոն մեծացած իտալացի մը, կը հիմնէ Փրանսական opéra-ն: Ան թէ և ծնունդով իտալացի, բայց մշակոյթով ոգիով Փրանսացի է: Մանաւանդ Փրանսացի է ա՛ն իր opéra-ներուն մէջ, իր ճշգրիտ, յստակ ու չափուած ձեւուած ոճով: Այս երաժիշտը, Lulli-ն է: Ան աւելի իր ճարպիկութեամբ ու խորամանկութեամբ, քան թէ իր տաղանդին պատճառաւ, կը դառնայ Լուզովիկոս Ժ. ի պաշտօնական երաժիշտը:

Անգլիայ մէջ, Նշմարելի էր արդէն հինէն ձեռագրած dramatique երաժշտութեան մը շատ նախնական ձեւը, "marque-ը, Masque-ի, փոխաբերական, կամ այլաբանական խմաստով պատիկ երաժշտական դուարձադէսեր էին: Իսկ opéra-ի փոթորիկը պէտք է չկալ ըսելու որ հասած նաեւ Անգլիայ: Հոն ալ սկսած նոր շարժումը: Ժ. դարուն մեծ հանճարի մը կողմէ — Henri Purcell — կը տեսնենք հիմունքը Անգլիական ազգային opéra-ին: Henri Purcell նախ ամենապարզ masque-եր կը գրէ, և վերջ ի վերջոյ կը հասնի մինչև իսկական opéra-ի բաղձանքները: Purcell հարազատ Անգլիական ներշնչում ունեցող երաժիշտն է: Անոր ամենէն յաջող opéra-ն "King Arthur, ն է, որ մինչև յիմալ իսկ կը ներկայացուի Լոնտոնի մէջ:

Գերմանացիք տակաւին չունին գերմանական ազգային opéra. այս է ահա ընդհանուր opéretique շարժումը մինչև ժ. դար:

Oratorio. — Troubadour-ներու մասին խօսելու ստին յիշեցինք mystère-ները՝ ora-

torio-ի նախնական ձեւերը: Բայց ինչպէս opéra-ն, oratorio-ն ալ կը ձեւաւորուի (վերջնականապէս) Իտալիայ մէջ, Emilio del Cavalleri նորէն մեծ գեր մը ունի հոս: Անոր կը պարտինք առաջին իրական oratorio-ն՝ "la Rappresentazione dell'Anima a del Corpo", որուն յաջողութիւնը շատ մեծ կ'ըլլայ իր ժամանակին: Cavalieri-էն վերջ Dominino Marroni կը գրէ յաջող երկու oratorio-ներ, pathétique ոգիով մը, երաժշտութեան մէջ առաջին անգամ ներմուծելով "crescendo" և "decrescendo", նշանները, Բայց՝ oratorio-ն աւելի երաժշտական քան գրական գործի մը կը վերածէ, ու oratorio-ի յարմարագոյն երաժշտական ոճը կը ստեղծէ ժ. դարուն վերջերը ապրած իտալացի երաժիշտ մը՝ Giacomo Carissimi. Ան ստեղծողն է նաեւ "Cantate", անուան տակ ծանօթ երաժշտական սեռին: Carissimi կը գրէ բազմաթիւ oratorio-ներ: Իր գլուխ-գործոցները կը նկատուին "Jephte", եւ Վելբրին Դաստաստները: Scarlatti կը գրէ նաեւ oratorio-ներ, որոնք կը յատկանշուին իրենց մաքուր, յստակ, ճշգրիտ forme-ով: Մինչև ժ. դար ուրիշ երկիրներու մէջ նշանաւոր oratorio գրող երաժիշտներ չկան:

Ընդհանուր ակնարկ երաժշտական գործիքներու պատմութեան վրայ. — Երաժշտական գործիքներու գլխաւոր երեք բաժանումներէն առաջինն է լարաւոր գործիքներու ընտանիքը, որ իր կարգին կը բաժնուի երեք խումբերու. 1) աղեղաւոր լարաւոր գործիքներ. 2) ստեղծող ինքնուրու լարաւորներ, 3) և հարուածուող լարաւորներ: Լարաւոր գործիքները իրենց բոլոր բաժանումներով, բացի աղեղաւոր լարաւորներու բաժանումէն, գոյութիւն ունենն շատ հին ժամանակներից ի վեր: Եգիպտացիք, Սուրիացիք, և ուրիշ հին ազգեր ալ կը գործածէին լարաւոր գործիքներ: Եգիպտացուց մէջ գոյութիւն ունէր Ruth անուն գործիք մը, որ նախնական ձեւն էր ապագային ստեղծուելիք արարական առաջին: (Ինչ որ կը նշանակէ թէ նոյն գործիքը նախնական ձեւն էր նաեւ ապագային ստեղծուելիք սպանիական կիթաին): Իսկ քնարը որ գոյութիւն ունէր յոյներէն շատ առաջ՝ կը կատարելագործուի միայն իրենց օրով: Դրիստոնէական դարերէն առաջ գործածուող գործիքներէն (լարաւոր) պէտք է յիշ-

չենք նաև psalteron-ը (Հարաւոր, և մօր-
ճերով նուագուող գործիք մըն է) Միջին
դարուն նախ կը բազմապատկուի լարաւոր
գործիքներուն թիւը, ապա կը ստեղծուի
նաև աղեղաւորներու ընտանիք մը, որ
կամաց կամաց ամենէն շատ գործածուողը
պիտի ըլլայ, վերջ ի վերջոյ դառնալու հա-
մար հիմը արդիական օրէքսթրաններուն։
Աղեղաւոր գործիքներուն ամենէն նախնա-
կան ձեւն է violen-ը որ կը ստեղծուի Թ.
դարուն, և կամաց կամաց կատարելագոր-
ծուելով ժՁ. դարուն ծնունդ կուտայ ըռ-
թակին, թաւջութակին, viola-ին։ Միջին
դարուն կը կատարելագործուի նաև — խա-
շակրաց արշաւանքներու շնորհիւ արեւել-
քէն արեւմուտք եկած — phalterone-ը, որ
կամաց կամաց ծնունդ պիտի տար մեր
արդի դաշնակին։

Փշաւոր գործիքներու մեծ քանակիւր —
որ իր կարգին կը բաժնուի 1) սրինգի ըն-
տանիքին, 2) մէկ եղէգով գործիքներու
(փայտէ), 3) զոյգ եղէգով գործիքներու,
4) և embouchere ունեցող գործիքներու
(պղինձէ) — երկրորդ մեծ բաժանումն է
երաժշտական գործիքներուն։ Այս վերջին-
ներէն սրինգը և hautbois (embrequé) այն-
քան հին են որքան քնարը և Ruth-ը։ Նոյն-
քան հին է նաև փողը, որ կը գործածուէր
եգիպտացւոյ մէջ, միայն թէ փայտէ շին-
ուած, և ոչ պղինձէ։ Իսկ փողը կատարե-
լագործուեցաւ աւելի եւս Հռոմէականացւոց
օրով, պատերազմական նպատակներու գոր-
ծածուելու պահանջէն մղուած ռազմիկներու
կողմէ։ Միջին դարուն արդէն կը տեսնենք
կատարելագործուիլը եւ ստեղծուիլը այն
գործիքներուն, որոնք հիմը պիտի ըլլան
ժՁ. և ԺԷ. դարերու նուագախումբերուն։
Է. դարուն կը ստեղծուին եղէգաւոր (զոյգ
եղէգով) կարգ մը հաստ ձայն ունեցող գոր-
ծիքներ, որ կամաց կամաց կատարելա-
գործուելով ծնունդ պիտի տան basson-նե-
րու մեծ և կարեւոր ընտանիքին։ ԺՁ. դա-
րուն արէն ստեղծուած են embouchere ու-
նեցող գործիքներ, իսկ ԺԷ. դարուն կը
ստեղծուի կարեւոր միա-եղէգանի գործիք
մը՝ clarinette-ը։

Միջին դարուն կը ստեղծուին մեծ
փողեր (trompette), նաև պոտիկ փողեր։ Այս
վերջիններուն կարգին է որսի ժամանակ
գործածուող "cor"-ը որ ժՁ. դարուն աւելի

եւս կատարելագործուելէ վերջ, ԺԸ. դա-
րուն կը վերածուի մեղի ծանօթ horn-ին։
Trombone-ներու կարեւոր ընտանիքը կը
ստեղծուի ԺԿ. դարուն, իսկ կը կատարե-
լագործուի ԺՁ. դարուն։ Միջին դարուն
կատարելագործուած գործիքներէն ամենէն
կարեւորներէն է նաև երգչհոնը։

Հարուածուող գործիքներու ընտանի-
քը, երրորդ մեծ բաժանումն է երաժշտա-
կան գործիքներուն որուն զանազան ըստո-
րաբաժանումներն իսկ հինէն ի վեր գոյու-
թիւն ունին, իրենց պարզ կազմին պատ-
ճառաւ, խիստ հաւանաբար։

Իայց այս բոլոր գործիքները, հում
նիւթն են — եթէ կարելի է ըսել — մեծ
և փոքաւոր արուեստի մը, որուն անուա-
նած են instrumentation կամ orchestration
և որուն մասին պիտի խօսինք անոր ժամա-
կան ընթացքին ունեցած եղափոխութիւնն
ալ չհշտեցով՝ երբ ժամանակը գայ, եթէ
մինչ և այժմ գործիական երաժշտութեան
մասին բան մը չըսինք, ոչ թէ անոր հա-
մար որ գոյութիւն չունէր, այլ որովհետեւ
ուրոյն անկախ արուեստի մը յատկանիշեր
չունէր։ Որովհետեւ երբ քննական ականարկ
մը նետենք ժՁ. և ԺԷ. դարերու գործի-
կան երաժշտութեան վրայ — որ ամբող-
ջապէս ամփոփուած է երգչհոնի և դաշ-
նակի սահմաններուն մէջ — կը տեսնենք
թէ այդ արուեստը, ձայնական յատկանիշե-
րուն կամ polyphonique արուեստին յատ-
կանիշն են տիրապետողները։ Այս տեսա-
կէտէն լաւ նմոյշներ են այդ շրջանի Իտա-
լացի, Ֆրանսացի, Գերմանացի երգչհոնա-
հարներու գործերը։ Թէև պէտք է ըսենք
թէ անոնք քիչ թէ շատ, վերջապէս նպատ-
տեցին գործիական երաժշտութեան զար-
գացման։ Այս կարգի երաժիշտներէն պէտք
է յիշենք երեք մեծ երգչհոնահարներ՝ Fres-
cobaldi, Louis Couperin և Froberger, որոնք
յաջորդաբար Իտալացի, Ֆրանսացի, և Գեր-
մանացի են։ Այս երեք երաժիշտները լա-
նացած են, աշխատած են ստեղծել զուտ
գործիական յատկանիշեր ունեցող երաժշ-
տական սօճ մը, իսկ եթէ իրենցմէ վերջ
միայն ստեղծուած է ատիկա, այդ չի նշա-
նակեր թէ անոնք բաժին չունին անոր մէջ։
ԺԸ. դար անցնելէ, գործիական երաժշ-
տութեան մասին խօսելէ առաջ պէտք է որ
ընդհանուր ականարկով մը գլխաւոր յատկա-

նիշերը տանք ժե. դարուն մեծ երաժիշտ-
ներու գործերուն: Տեսանք թէ ինչպէս Ca-
rissimi le Monteverdi կ'ըլլան յաջորդաբար
oratorio-ի և opéra-ի ներկայացուցիչները
ժե. դարուն: Տեսանք նաև թէ ինչպէս ի-
րենց յաջորդները (Scarletti Խաչիոյ մէջ -
Lulli Ֆրանսայի մէջ) կը զարգացնեն իրենց
արուեստներուն սկսած գործը: Բայց՝ որ-
քան ալ մեծ ըլլան այս երաժիշտները, և
որքան ալ փայլուն գործունէութիւն չըր-
անեն որ ունեցած ըլլան, իրենց գործերուն
մէջ կայ մեծ պակաս մը: Իկզ մեծ պակասը
թերութիւնը, գրական կտորներու և թա-
րերգութեանց առանց ներդաշնակ կապա-
ցութեան և առանց անոնց խորքը թափա-
ցելու, պատահական երաժշտութեան մը
բարձրացնելն է: Օրինակի համար, Carissi-
mi-ի ամբողջ գործը, կ'ամփոփուի մէկ ան-
ժամանակ recitative. բայց իր մեծ գործե-
րուն զանազան մասերը ներդաշնակ և շա-
րունակական ամբողջութիւն մը չեն կազ-
միր, և ոչ ալ recitative-ներուն բառերն ու
եղանակները իրենց խորքով նոյն գաղա-
փարը կ'արտայայտեն, կամ զիրար կ'ամ-
բողջացնեն: [Իսկ որպէսզի բառերու և ե-
րաժշտութեան իրական ներդաշնակ կա-
պակցութեան, և վարպետ ընդհուպում մը
տեսնենք պէտք է գիտնենք Wagner-ի] Ca-
rissimi-ի գործերուն ուրիշ մէկ կարեւոր
յատկանիշը այն է թէ իր գործերը դուռ
ձայնական գործեր են: Այս ըսել չէ թէ
գործիքներու ձայնակցութիւն չկայ, այլ՝
թէ երաժշտական ամբողջ շահականութիւնը
մարդկային ձայնին տրուած է, շատ ան-
կարեւոր երկրորդական մաս մը ձգելով գոր-
ծիքներուն: Վերոյիշեալ յատկանիշները ոչ
միայն Carissimi-ի գործերուն են, այլ բո-
լոր ժ.Ձ. և ժե. դարերու երաժիշտներուն
գործերուն ալ միանգամայն:

Մինչև այժմ մենք տեսանք թէ ինչ-
պէս երաժշտութեան օրրանները հանդիսա-
ցան Ֆրանսա, Իտալիա, և թէ ինչպէս ի-
տալական, ֆրանսական և անգլիական ե-
րաժշտական ազգային գաղափարները հաստա-
տեցան: Հիմա կարգը եկած է ուրիշ եր-
կիրի մը, թերեւս աւելի խորունկ կերպով
երաժշտական, երաժշտութեան օրրանը, և
ուսովորան հանդիսանալ: ԺԸ. դարուն ըս-
կիպն է որ կը հիմնուի գերմանական ազ-
գային երաժշտական գաղափար, որ կը յառ-

ԼԵՋՈՒՍԳԻՏԱԿԱՆ

ՎԻՊԱՍԱՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵՐԷՆ(Ն)

Այս վերապահութեամբ ընդունելով ու-
րիշ երգերի հարազատութիւնը, անցնենք
նրանց ընտելութեան:

Ամբողջ հատակոտորների 59 տողերի
մէջ մենք գտնում ենք ընդամենը 183 բառ,
որոնց այբուբենական ցանկը հետեւեալն է
ապա՝ 49, 51, ազգ՝ 16, 23, աչն՝
տես զիւցաչն, վիշապաչն, Ալանք՝ 16,
17, 26, 31, ամենայն՝ 47, այլ՝ 20, այր՝
15, անդ՝ 52, անցանել՝ 29, 45, աչագեղ՝
17, աչկունք՝ 9, ապարանք՝ 44, առաւտ՝
54, ասել՝ 15, արագ՝ 33, Արգաւան՝ 38,
41, արեգակն՝ 9, արի՝ 27, արծուի՝ 29,
արտախուր՝ 37, Արտաշատ՝ 44, Արտաշէս՝
15, 24, 27, 34, 41, 43, Արտաւազդ՝ 39,
43, Արտիմէզ՝ 13, արքայ՝ 14, 27, աւե-
րակ՝ 43, աւերել՝ 58, բան՝ 17, բանակ՝ 33,
բանալ՝ 20, բարձք՝ 38, բիւր՝ 25, բլուր՝
12, բոց՝ 5, 6, 8, գաւաւ՝ 11, գեղեցիկ՝
27, գետ՝ 11, 13, 29, 58, գէս՝ տես Վարդ-
գէս, գնալ՝ 10, 45, 46, գողանալ՝ 39, գոր-
ծել՝ 41, գտանել՝ 43, դեւ՝ 40, դիւցազն՝
19, 20, դեւել՝ 40, դու՝ 46, 49, քեզ՝ 15,

(*) Եւրոպականի մեծագույն հեղինակ Վոլ-
մուրիւն ձայն Լեգուիտ գործին (Ժ. Ե. Ժ. Ժ.
Կրիլ):

կանչուի յաջգի մինչև այն ատեն անծա-
նօթ լրջութեամբ, ներշնչումի մինչև այն
ատեն անհասանելի նկատուող խորունկու-
թեամբ, և երաժշտական գիտութեան ան-
նման խորունկ ճանաչողութեամբ: Գերմա-
նական երաժշտութիւնը բախտատար
դանդաղ զարգացումէ մը վերջ կը պայթի
յանկարծ, նոր հորիզոններ բանալով երա-
ժշտական գաղափարի նկատմամբ, և արտա-
գրելով երկու մեծ հանճարներ՝ J. S. Bach,
և G. F. Handel:

ՕՆԵԼԻԻ ՌԻՋՈՒՐԼԵԱՆ-

(Եւրոպականի 4)

47, գեղե՛ 50, գոռն՛ 14, գուսար՛ 17, ելանել՛ 4, 5, եկ՛ 15, 17, եղեգնել՛ 34, եղեգն՛ 4, 5, եղն՛ 55, եղջերու՛ 55, ես՛ 48, ինձ՛ 53, երկին՛ 1, երկիր՛ 1, 47, երկն՛ 3, երկնել՛ 1, 2, երկրքին՛ 23, Երուանդ՛ 14, եւ՛ 2, 3, 6, 9, 21, 22, 24, 25, եւն, զարմ՛ 20, զի՛ 19, է՛ էին՛ 9, 13, ընդ՛ 4, 5, 26, 29, 47, ընկենու՛ 31, Թագաւորել՛ 48, Թեւ՛ տես սրաթեւ, Թմբկի՛ 56, Թշնամութիւն՛ 22, Թումար՛ 58, Իբրեւ՛ 57, Իսկ՛ 59, Իւր՛ 33, 59, Իննել՛ 42, Լոյս՛ 52, Խարգաւանակ՛ 42, Խարտեաշ՛ 6, Խաւարձի՛ 37, Խաւարտ՛ 37, Ժառանգեցուցանել՛ 21, Ժրբանի՛ 2, Ժրսան՛ 53, Ժով՛ 2, 3, 59, Ժուխ՛ 4, 53, Կալցին՛ 50, Կամ՛ 21, Կայցես՛ 52, Կարգ՛ 21, Կարմրիկ՛ 3, Կենդաւնութիւն՛ 20, Կերտ՛ տես Մարակերտ, Կոյս՛ 26, Կոփել՛ 14, Կոեի՛ 14, Կազար՛ 25, Կանել՛ 28, Կասուցանել՛ 33, Կաստատել՛ 23, Կատուած՛ 10, Կարեկանել՛ 56, Կարու՛ 56, Կարանութիւն՛ 35, Կաւանիլ՛ 17, Կեծանել՛ 27, 49, Կեր՛ 7, Կինանակ՛ 44, Կուր՛ 7, Դգել՛ 30, Դաշ՛ 41, Դանուկ՛ 10, 39, Մասիս՛ 49, 51, Մարակերտ՛ 45, Դարգարիտ՛ 35, Մարք՛ 45, Դեք՛ 56, Դէջ՛ 23, 45, Դէլք՛ 31, 32, Դի՛ 52, Դի՛ 19, Դինչ՛ 46, Դորուք՛ 8, Եղթիլ՛ 16, Ելարտենական՛ 22, Երծանք՛ 59, Ես՛ 7, 45, Եւաւարդ՛ 51, Եոյն՛ 42, Եստեի՛ 12, Զատ՛ 32, Զեկ՛ տես շիկափոկ, շիկափոկ՛ 28, 30, շինել՛ 45, Ծրէշ՛ 12, Ը՛ 53, Ըւմ՛ 48, Ըշ՛ 19, 43, Ըսկէ օղ՛ 28, 30, Ըսկի՛ 34, Ըր՛ 16, 57, Ըրդիլ՛ 43, Ըրպէս՛ 29, Ըւնել՛ 3, 7, 8, Ըւստի՛ 24, Ըպհել՛ 21, Ըպտանելիկ՛ 6, Ըպտանի՛ 18, Ըպտիւ՛ 41, Ըպրան՛ 28, 30, Ըպէս՛ տես Ըրպէս, Սաթիւնիկ՛ 35, 36, Ըսաւ՛ 27, Ըտգ՛ 57, Ըրգալ՛ 57, 59, Ըուր՛ տես սրաթեւ, Ըտուրկ՛ 21, Ըրաթեւ՛ 29, Վագել՛ 55, Վագելի՛ 6, 55, Վասն՛ 19, Վարդ՛ տես Վարդգէս, Վարդգէս՛ 10, Վեր, Ի վեր՛ 49, 51, Վիշապ՛ 42, Վիշապաղի՛ 39, Ետա՛ 18, 24, 53, Խաճար՛ 42, Խաննել՛ 47, 51, Խեղ՛ 34, Խեղալ՛ 34, 35, Խեղեկիկ՛ 44, Խենչա՛ 36, Խենչանք՛ 36, Խեսանել՛ 52, Խիկին՛ 36, Խից՛ 37, Ծուհաց՛ գւռ, 11, Ծրդատ՛ 57, Ծամաքեցուցանել՛ 58, Ծաւեցուցանել՛ 32, փափուկ՛ 32, փեսայութիւն՛ 34, փոխանակ՛ 40, փոկ՛ տես շիկափոկ, փող՛ 4, 5, 56, փաղաք՛ 13, փաջ՛ 15, 16, 23, 24, 43, փաջք՛ 50, փաջագի՛ 26, Փասալ՛ 11,

13, քէն՛ 19, օղ՛ տես Ըսկէ օղ, օրէն՛ 19, օրիորդ՛ 26, Զ1, 32.

Այս 183 բառերից 16 հատը յատուկ անուն է, 167 հասարակ անուն, Յատուկ անուններից երկուսը (Աւանք և Մարք) հայկական չեն, Նի՞ք բոլոր բառերը վերածննդ իրենց արմատական ձևերին (օր. վարդ գին հաշուել երկուս բառ, որովհետև կազմուած է վարդ և գին բառերից. ընդ հակառակը եղեցնիկ, պատանեկիկ, օղալ, չհաշուել, ուրովհետև արգէն ունիւք (եղեցնի, պատանի, տեղ արմատականիցը), այն ժամանակ կ'ունենանք ընդ ամէնը 174 արմատական բառ, որոնք ցուցականում ստորագծուած են և ըստ ծագման բաժանուած են հետեւեւել ձևում.

բնիկ հայերէն բառեր 56 32%
պարսկերէնէ փոխառեալ 36 22%
յունարենէ փոխառեալ (մարգարիտ) 1
անծանօթ ծագումով (խալիքան ևն) 78 45%
ասորական (քաղաք) 1
ասորական (ցամաք) 1

Այս տախտակից հետեւում է որ վիպասական հայերէն լեզուի մէջ խաւեան և հնգերկրպական բառերը կազմում էին մեծամասն տոկոսը. պարսկերէն փոխառութիւնները թէև ազգային գերազանցելու էին բնիկ հայերէն բառերից (751 ընդգէմ 600ի), բայց այդ շրջանին բուն հայկական բառերից զուրկ պակաս էին. իսկ ասորական փոխառութիւնները զուրկ այնքան քիչ էին, որ համեմատութիւնմբ բնիկ, պարսիկ ու խալտեան բառերի՝ տոկոս էլ չէին կազմում: Զարմանալի է որ այդ հընազոյն ժամանակից ղւնինք նաև մի յունական փոխառեալ բառ (մարգարիտ), որ լեզուի պատմութեան հետ համաձայնեցնելու համար պէտք է համարել աւելի հռովմէական փոխառութիւն, քանի որ Լատին նական margarita, margaritan ձևերն զուրկ են Կրկերնի և Տակկուոսի ժամանակից գործածական են:

Այս ամբողջ եզրակացութիւնը համաձայն է այն պատկերին, որ գծել էինք նախորդ 13 ժողովներում, հայերէն լեզուի պատմութեան վերաբերմամբ, և հաստատում է նրանց ճշտութիւնը փաստացի կերպով:

ժԵ. Գ Լ Ո Ի ՈՒ

ՈՍԿԵԴԱՐԵԱՆ ՀԱՅԵՐԵՆ

Առաջին անգամ հայերենը գրի է առնել Ն. Գարի սկիզբը մեր գրականության հիմնադիր Մեսրոպ Մաշտոց վարդապետի, իր աջակից Սահակ կաթողիկոսի և սրանց գործակից զանազան, աշակերտների ձեռքով:

Առաջին հայերեն խօսքը որ Մեսրոպը իր ձեռքով գրեց նդեխայում, հետևեալն է.

Առալիք Սողոմոնի

Որդւրյ Դաւթի քաջաւորի խաւայելի

Գլխի Ա.

Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխառտ, իմանալ զբանս հանճարոյ, ընդունել զգարձուածս րանից, ի միտ առնուլ զարդարութիւն ճշմարիտ, եւ ուղղել զիրաւունս: Զիտացէ անհեղաց զիտորագիտութիւն, մանկանց տղայոց զմիտս եւ զհանճար: Որոց իբրեւ լուսիցէ իմաստունն՝ իմաստնալոյն լիցի: Իսկ որ հանճարեղն իցէ զառաջնորդութիւն նստացի, ի միտ առցէ զառակս եւ զբանս խորինս, զճառս իմաստնոց եւ զառակս եոցա: Սկիզբն իմաստութիւն երկու ճեղք, հանճար քարի ամենեցուն որ առնեն զնա: Կաշտոն քարի առ Աստուած՝ սկիզբն զգոհութեան. զիմաստութիւն եւ զխառտ ամպարիշտք անգոսննն:

1530 տարի առաջուս հայերէնի պատկերն է այս, բայց անշուշտ էլ աւելի հին է նա, քանի որ ճիշտ նման է վիպասանական հայերէնին և քանի որ մի լեզու չի կարող մի օրում փոխելու առնել:

Հետ առում լեզուները ենթակայ են մշտական փոփոխութեան, այս շրջանի հայերէն լեզուն էլ անպագային պիտի կրէր, այլեւայլ փոփոխութիւններ: Լեզուական յայտնի տարբերութիւններ տեսնում ենք այն հայերէնի՝ որ Մեսրոպեան դպրոցի առաջնորդութիւնն է փոքրում և այն հայերէնի միջին՝ որ Մեսրոպի, Խաչակի և Երանց անմիջական աշակերտների մահից յետոյ գրի առնուեց: Առաջինը կոչւում է Ռսկեղարսեան հայերէն և տեսւում է Ն. Գարի սկզբից մինչև կեսը (460 փ.), իսկ երկրորդը կոչ-

ւում է յետին կամ յետոսկեղարեան հայերէն, որ սկսում է 460 թուից և ունի զառնազան շրջաններ:

Մենք այս գլխում պիտի խօսինք Ռսկեղարեան հայերէնի մասին:

Այն բոլոր գործերը, բնագիր կամ թարգմանական, որ հասել են մեզ Ռսկեղարից, թուով 33 են և ըստ իրենց շեշուական յօրինումների կամ ոճի՝ բաժանուում են 4 դասի.

Ա. դասը կոչւում է Եղնկեան և պարունակում է հետևեալ գործերը. — Աստուածաշունչ, Եղնիկ, Ռսկեղարեան Մեկնութիւն Նսայեայ, Սաղոսաց, Մատթէի, Պողոսի, Ժուով, Սերիբիանոս, Նեսերեայ իմաստու Ճառք, Կիւրդի Աղեքսանդրացւոյ Մեկնութիւնք Ս. Կրոց, Եւսեբիոսի Քրոնիկոն, Սերոնիմոսի յառաջաբան Աստուածաշունչ գրոց, Հիւպոդիոս Բոստրացի, Կրիզոստի Նիոկիսաացւոյ խօսք ի Մնունդն, Վարք Հարանց Արիստիդես, Աթենացւոյ Զատագովութիւն, Կանոնագիրք, Արաբամ խոստովանողի Վկայք Արեւելից եւ այլ վկայութիւններ, բոլորն էլ թարգմանութիւն՝ բացի Եղնիկից:

Բ. դասը կոչւում է Եփրեմեան և պարունակում է հետևեալ գործերը. — Եփրեմ Ասորւոյ Մեկնութիւնք Հին Կտակարանի, Համաբարբառ, թարգմանութիւն Աւետարանի, Մեկնութիւն Պործոց Առաքելոց և Թղթոցն Պողոսի, Ժառք և Կցուողք Եւսեբիոս Կեսարացւոյ Պատմութիւն Եկեղեցական, Զգոնի Ժառք, Զննորայ Ամթաւոյ Ժառք, Այլթաւայի Ռուհայեցւոյ Ժառք, Հաբուքսա Աղեքսանի, Իգնատիոս Հայրապետի Թուղթք, ընդ ամէնը 13 կտոր, բոլորն էլ թարգմանուած ասորերէնից:

Գ. դասը կոչւում է Կիրեղեան և պարունակում է հետևեալ գործերը. — Կիրեղ Նորուստեմացւոյ Կողմն Հնճարութեան, Բարսեղ Կեսարացւոյ Վեցօրեայք, Պատարագամատոյց, Ռսկեղարեան Մեկնութիւն Ազգանուն, Եւագր Պոստացի, Եւթաղ Թուղթք Սահակայ և Մաշտոցի Պատմութիւն Հարանց Եփրատացւոյ, ընդ ամէնը 8 կտոր, առհասարակ թարգմանութիւն յունարէնից և ասորերէնից:

Դ. դասը կոչւում է Ագաթանգեղեան և պարունակում է հետևեալ գործերը. — Ագաթանգեղոս, Կորինե Բուզանդ, Մա-

կարայեցիք ընդ ամէնը 4 կտոր, շատը բը-
նագիր, փոքր մասը թարգմանական:

Այս չորս դասերի յատկութիւններն են,
եղիկականը բոլորից կանոնաւորը, յստակը,
արուեստաւորն ու գեղեցիկն է. եփրեմեանը
ամէնից պարզն ու հասարակը. կիրեղեանը
ներկայացնում է բարեխառն ոճ և բռնում
է երկուսն միջին տեղը. Ակաթանգեղեանը
պերճ, բազմազարդ, մթին ու յաճախ փն-
կահոն:

Տալիս ենք չորս դասերից մի քանի օ-
րինակ՝ ընտրելով ամէնից աւելի բնորոշ
ները.

Ա. Եղիկական դաս

1) Յորժամ գաներեւութէն...

տե՛ս Եղիկ, էջ 5-18

2) Հրգիհ

տե՛ս Ոսկերեբանից, Եփեմացոց

էջ 781-2

Բ. Եփրեմեան դպրոց

յապաշխարութիւն Նիւուէացոց

տե՛ս Եփրեմ, հատոր Դ, էջ 107-124

Գ. Կիրեղեան դպրոց

տե՛ս Վեցօրեայք, էջ 78-80

Դ. Ակաթանգեղեան դպրոց

տե՛ս յառաջաբանը:

Ոսկեղաբեան գրութեանքները թէ՛ն այս-
պէս ոճով գանազան կամ իրարից տարբեր,
բայց բաւարարող ու քերականութեամբ ի-
րար հետ բոլորովին նոյն են: Յետին հայե-
րէնից նրանք տարբերում են շատ դրօշ
գծերով. այնպէս որ կարելի է որեւէ գըր-
ուածք լեզուից գատնելով որոշել անմիջա-
պէս թէ որ ժամանակի է պատկանում: Այս
տարբերութիւնները բաժանում են երկու
կարգի. ներքին և արտաքին: Ներքին տար-
բերութիւններն են լեզուի ճոխութիւն, ա-
ստութեան առատութիւն, քերականական
կանոնների միօրինակութիւն, դարձուած-
ների վայելչութիւն և այլ այնպիսի յատ-
կութիւններ, որոնց կարելի է վարժուիլ
միայն յաճախակի ընթերցումով: Այսպէս՝
երբ Եղիկի վերեւում մէջ բերուած հատ-
ուածում կարգում ենք՝

ոչ ի մի միայն կողմն ի հանդէպ երե-
սացն եւեթ արշաւին, այլ յամենայն կող-
ման վարդին եւ ընդհանուր արշաւին եւ
ընդ բնաւ ալանան եւ ամենայնի բաւական

են: Յորժամ ընդ արեւելս ընթանան չէ ինչ
արդիւ թէ ընդ արեւմուտս ոչ արշաւիցին,
եւ յորժամ ընդ հիւսիսի վարդին, չէ ինչ
արգիւ թէ ընդ հարաւ ոչ սուրայցեն. զի
ձեռն կառավարին բաւական է յամենայն
կողմանս զիմեցուցանել եւ ընդ չորս ան-
կիւնս տիեզերաց արշաւեցուցանել: —

Տեսնում ենք որ միեւնոյն «զպիւլ
կամ արշաւել» բառը կրկնուած է 6 ան-
գամ տարբեր հոմանիշներով. այսպէս՝ ար-
շաւին, վարդին, ալանան, ընթանան, սու-
րալ, զիմեցուցանել: — միեւնոյն «ամէն
կողմ» բառը կրկնուած է 4 անգամ տար-
բեր ձեւերով. յամենայն կողմանս, ընդհա-
նուր, ընդ բնաւ, ընդ չորս անկիւնս եւն:
Նոյնպէս երբ Բուզանդ Դ.ը գրում է.

Եւ սկիզբն գործակալութեանն հազա-
բապետութեանն աշխարհատեսն խնամակա-
լութեանն, աշխարհաշէն աշխարհատաած գեհ-
կանութեան, շինականաշէն ազգն Գնուն-
եաց՝ հազարապետն ամենայն երկրին: Նոյն-
պէս Ստրատելատութեան սպարապետու-
թեանն զօրավարութեանն մարտի կռուելոյ
գործոյ ռազմիկ հակատամուզ Նիզակին ի-
րափառն աղանազգիք աղանազորօջ ար-
ծուենշանք վարժնականիչք աներկիւղք քա-
ջախիտք նահատակք քաջնուենք բարե-
նշանք բարեհամբաւ բարեգործք յաջողակք
ի գործ պատերազմաց ի բուն ի նախնացն
կարգեաց: ...

Կամ նոյն Գ.ի Եւ այնչափ զայրա-
ցոյց գրգռեաց յուզեաց զրդեաց սրտմտե-
ցոյց բարկացոյց.

Կամ Բուզ. էջ 93, Սկսաւ նքողել ծա-
րաւել նուաղել եւ ներգեւել գործողել ի
քաղցոյ ի ծարաւոյ.

Սրանց մէջ ուրիշ ոչինչ չենք տեսնում,
եթէ ոչ հոմանիշների գանազան խմբակցու-
թիւններ՝ ճոխութեամբ և առատութեամբ
գործածուած: Ոսկեղաբեան հեղինակների
լեզուի այս ճոխութիւնը ցայտուի կերպով
ներւան է գալիս յայտնապէս այն ժամա-
նակ, երբ մարդ համեմատում է յունարե-
նից կատարուած հայերէն թարգմանութիւն-
ները բնագրի հետ, օրինակ՝ Սեթագի յու-
նարէն բնագրում կարգում ենք

ակմաղնի դա՛ս տա՛ հե՛քատաւ կա՛յ
լե՛գեյ պա՛լին
հայերէն դարձել է
անէ՛ գայ հասանէ՛ յատիս եւ դարձեալ

միևսանգամ անդրէն դադարէ. ուր միայն ակադադո «ծաղիկը, դարգանալը» բայի դէմ գրուած է չորս բառ և պալին մակբայի դէմ երեք բառ:

Արտաքին նշանները շատ աւելի բնորոշ և հասկանալի են: Թուենք նրանցից կա-
րեւորները.

1. Ոսկեդարեան հայերէնը չգիտէ մի խումբ բառեր, որոնք սովորական են յետին հայերէնի մէջ. ինչպէս՝ փարթամ, վսեմ, վեհ, տրիփ, բայ, սեռ, տառ, կենցաղ, սազարթ, հրաշք, փեթակ, տեսակ, տափանք, տրոհել, հրճուիլ, որոնց փոխարէն ունի տարբեր ասանելիներ ինչպէս՝ հրաշք բառի տեղ ասուում է զօրութիւն, արուեստ, նշան, սքանչելիք. — փեթակ բառի տեղ գործ է ածուում մեղաւանդ. — տեսակ բառի տեղ ազգ եւն եւն: Կան և այսպիսի ամանց բառեր. ինչպէս՝ գեղջուկ, վաղեմի եւն:

2. Մի խումբ բառեր ոսկեդարեան հայերէնում ձեւով փոքր ինչ տարբեր են. ինչպէս՝ արծուի, հիւսիսի, պատասխանի, արուեստ փոխանակ արծիւ, հիւսիս, պատասխան, արհեստ՝ որոնք յետին են:

3. Վպա, առ, բազ, բաց, գեր, դեր, ենթ, հոս, մակ, յար, ներ, շաղ, շար, պար, վայր, վեր, տար, տրամ, ստոր, փաղ մասնիկներով սկսող բառերը չեն զբա-
նուում Ոսկեդարեան հայերէնի մէջ:

4. Ամէն բառը ոսկեդարեան հայերէնում կարող է բարդուիլ միայն բայարմատի հետ և ոչ թէ ամականների հետ. ուրիշ խօսքով նշանակում է «ամէն բան», մինչդեռ յետին հայերէնում նշանակում է աւ-
մէնից աւելի: Եւ դարձել է գերադրական մասնիկ՝ Այսպէս ոսկեդարեան են ամենա-
գէտ «ամէն բան գիտող», ամենահար-
աւումաներից: Բայց յետին են ամենարարի, ամենազեղեցիկ, ամենամեծ են. որովհե-
տեւ կազմուած են քարի, գեղեցիկ և մեծ ամականներով:

5. Ունի մասնիկով կազմուած իգական բառերը՝ չեն գործ ածուում. ինչպէս՝ սրբուհի, Խորուհի, մաքրուհի, իշխանուհի, եւրանուհի, մինչև անգամ թագուհի ոսկե-
դարեան հայերէնում իգական կազմուած

համար գրուում է կին բառը՝ պարզ կամ բարդութեամբ. Զայր հզոր եւ գին զօրաւոր, իշխանակին:

6. Զան մասնիկը՝ որ այնպէս սովորա-
կան է յետին հայերէնի մէջ, բնաւ չի գոր-
ծածուում ոսկեդարեան հայերէնում. ինչ-
պէս՝ այլազան, սրազան, հրաշալան են.
են. այս բոլորը օտար են. կայ միայն դա-
նազան:

7. Ընեմ մասնիկը՝ որ նոյնպէս յետին հայերէնի մէջ սիրելի մի ձև է իսպառ ան-
գործածական է ոսկեդարեան հայերէնում. ինչպէս՝ լուսանեմ, երկնանեմ, վեհանեմ եւայլն:

8. Ային մասնիկը անսովոր չէ ոսկե-
դարեան հայերէնում, բայց գործածուում է միայն տեղական բառերի հետ. օրինակ՝ կարելի է ասել լեւնային, դաշտային, քա-
ղաքային, հարաւային, հիւսիսային, ցա-
մաքային, բայց կարելի չէ ասել երկնային, աստուածային, մարդկային, որոնք յետին ձեւեր են. ոսկեդարեան հայերէնում սրանց փոխարէն գործ է ածուում երկնաւոր, երկ-
նաւորական, աստուածական, կամ աստ-
ւածեղէն, մարդեղէն եւն:

9. Ան մասնիկով կազմուած բացասու-
կան բառերը չեն կարող իրենց վերջում կրել հիւ մասնիկը. այսպէս յետին են ան-
շարժելի, անայլալիւի, անխախտելի, ան-
սասանելի են. բառերը, որոնց համապա-
տասխան ոսկեդարեան հայերէն ձեւերն են անշարժ, անայլալ, անխախտ, անսա-
սան են: Կան նաեւ անզննական, անբժշկա-
կան, կամ առանց զննելոյ, անհնարին առ-
ի բժշկութիւն են. բայց ոչ բնաւ անելի:

10. Ող և եւլ ձեւով ընդունելութիւն-
ները շատ սովորական չեն ոսկեդարեան հա-
յերէնում. այս ձեւերը կազմուում են յա-
րաբերականով. ինչպէս՝ որ շարժէ, որ մի-
տին, որ շարժին և փոփոխի, փոխանակ
խաւելու՝ շարժուի, զարժուի, շարժեալի և
փոփոխեալի. — Եղիկ, էլ ԶՅ գրում է
քան զի յորում իցէ ոք այն յորում էն,
քան զայն որ ի նմա էն՝ մեծ գտանի. փո-
խանակ ասելու «պարունակողը պարու-
նակեալից մեծ է»:

11. Երկրորդ լծորդութեան բայերի անորոշի վերջաւորութիւնն է Էլ և ոչ թէ
իլ, թէև բայը խոնարհուում է իմ ձեւով.
ինչպէս՝ խօսել-խօսիմ, համարել-համա-

րիմ, պատշաճել - պատշաճում են, իսկ խօսակի, համարիչ, պատշաճիչ ձևերը յետին հայերէն են: Այս հանգամանքը յաճախ պատճառ է դառնում որ ներգրծական և կրաւորական բայերը շփոթուին իրար հետ. այս պարագային սակեղարեան հայերէնը մի յարմարաւոր գարծուածով դուրս է գալիս զժուար գրութիւնից. այսպէս ըստ Սեդիկի էջ 15, չեմ արժանի պաշտօն առնելոյ՝ այլ պաշտօն հարկանելոյ:

12. Ոսկեդարեան հայերէնի սիրելի ձևերից է նոյն բառով կազմուած բարդօսութիւնները գործածել մօտ մօտի, ինչպէս՝ Զօրացուցանէ զանգուրս մեծագոր զօրուսթեան եւ ինքն ոչ թերանայ ի զօրացուցիչ զօրութեանէն. եւ պարզեւէ գիտութիւն տմենայն անգլխաց եւ ինքն բաւանդակ ունի յինքնան զամենագէտ գիտութիւնն (Սեդիկ էջ 8). Ռեմպայտիւ մեծպարզեւ մեծարեաց զնա (Քուզ. Գ. Ժ). Այլ էութեան ձեւաւանաց իրիք խառնել, այլ գոյանալոյ գոյացելոցն գոյարար (Սեդիկ էջ 239):

13. Ռառնել բայը, ինչպէս յայտնի է, ունի երկու նշանակութիւն. — «խառնել, յօգել, միաւորել» և «խառնակել». ոսկեւ դարեան հայերէնում առաջին իմաստով իսան գրուում է բարդութեանց վերջը, իսկ երկրորդ իմաստով՝ սկիզբը. հմմտ. ձագախառն, ջրախառն, հողախառն և խառնախօս, խառնածին, խառնապաղան են: Յետին հայերէնի մէջ այս նրբութիւնը չկայ:

14. Երբեմն ոսկեդարեան հայերէնի բառերը թէ՛ ձեւով և թէ՛ նշանակութեամբ տարբերում են յետիններից. ինչպէս՝ Ոսկեդարում առաստանիք նշանակում է «ցուրտ քամի». իսկ յետին հայերէնում սառնամանիք է բառը և նշանակում է «սառցոյց» երկուսի տարբերութիւնը տեսնելու համար հմմտ. Սեդիկ 17. Կամ ոգք երբեմն զստուկ ձածնիսն շնչելով և երբեմն զխորշակն բերելով. իսկ Սեդիկն ասում է՝ բազում ձմեռաց հայեցան սառնամանիք:

15. Շատ անգամ յետին հայերէնը դործածում է մի բայ, որի տեղ Ոսկեդարը մի ամբողջ տաացուածք միայն ունի. ինչպէս՝ պատասխանի տալ կամ առնել՝ փոխանակ պատասխանել, աղօթիլ առնել, աղօթիլ մատուցանել՝ փոխանակ աղօթել. նոյնպէս ողաջուներ, ուրախանալ, ուրախացուցանել են:

16. Փոխանակ ան բացասական մասա

ՓՈՓԳԵՐՈՒ ԶԵՅ

ՀՈՂԸ

ԵԴ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ

(1948, Հալիպ, Տպագրութիւն ՆԱՅԻԻ)

Յգ. Պօյանեան պատմութեան իր այս հատորով, Քիլատինցիի, Զարգարեանի դպրոցի շարժումն ու աւանդութիւնն է որ կը վերբերէ: Այդ դպրոցին կը պատկանին Համատեղին ու Շուրիկիանը, ինչպէս նաև Արամ Հայկազը, Սթէ յաջողութիւնը հաւատար կերպով չի բաշխուի Պօյանեանի գործերուն մէջ, համեմատաբար նախորդներուն — ընդունելով հանդերձ անշուշտ անոնց ալ՝ առաջնակարգի և երկրորդականի

նիկի՝ Ոսկեդարում շատ անգամ գտնում ենք առանց նախադրութեամբ կազմուած ձևեր. ինչպէս՝ առանց հասանելոյ «անհաս», առանց գիտութեան «անգէտ», առանց շիջանելոյ «անշիջ», առանց պատասխանի տալոյ «անպատասխանի», առանց գող ական հատանելոյ է բնակութիւնն ճշտակութիւնը ապահով է:

17. Քաղաքների և երկիրների անունները կազմում են յատկացուցիչով. ինչպէս՝ աշխարհ Պազհատնացւոց (Պազեստին), աշխարհ Հայոց (Հայաստան), քաղաք Հոռվմայցւոց (Հոռմ), քաղաք Երուսաղեմացւոց (Երուսաղէմ) և:

Այս բոլորից դուրս կան բազմաթիւ մասնաւոր ձևեր, ոճեր կամ դարձուածներ և ասութիւններ, որոնք յատուկ են միայն ոսկեդարեան հայերէնին և անծանօթ յետին հայերէնին, քայքայ յայդ բոլորը մի առ մի բովորեցնել՝ բառարանի եւ քերականութեան գործն է:

Իրք որ յօրինէ յիշենք որ երկիրների աւանդների մէջ թէ՛ կարելի է ասել Պարսկաստան, Հրէաստան, Ասորեստան, Տաւրկաստան, բայց երբեք կարելի է ասել Հայաստան, այլ միայն Հայաստան աշխարհ, Հայաստան երկիր, աշխարհ Հայոց, երկիր Հայոց:

(Դր.) ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

հանգամանքը — սակայն երեւոյթը ինք իր մէջ ուշադրաւ է, և ասիկա պատիւ պահ տալ մը չէ նշ. Պոյաճեանն անուշին:

Մենք այսօր կ'ապրինք անդիսի պայմաններու մէջ, որ մեր անցեալէն վերածած մէկն մէկ պատառ, մեղի համար թանկ է ու սրբազան: Պոյաճեան, ահաւասիկ ճիշդ այդ սրբազան հողին վրայ է որ կը կենայ, ու մեղի կը բերէ իր գիւղի աւանդութիւններէն, մարդերէն ու հոգեբանութենէն շատ թանկագին նշխարներ:

«Հողը» հատորին հեղինակը, որպէս բանաստեղծ տակաւ ծանօթ գէմք մը կը դառնար սփիւռքի մեր գրականութեան մէջ: Իր «Սէք» և «Վերտ» հատորը, — հրատարակուած մի քանի տարիներ առաջ, կը կրէր իր վրայ ոչ միայն բանաստեղծական շնորհքին կնիքը, այլ կ'ուզար մեղի որոշ խորութիւններով, արհամարհելու չափ արուեստին կարգ մը ըմբռնութիւններ:

Պոյաճեան նոյնքան յաջող է իր այս նոր գիրքին մէջ: Պատմելու շնորհք, իր գիւղին, մարդոց, նկարագիրներուն գէմ իր զիրքաւորութեամբ և հոգեբանութիւններ տալու իր կերպով, գինքը կ'ընեն ուշադրաւ մեր նոր գրողներու կարգին:

Գրեթէ տառը էջերու վրայ ինկած մէկ մէկ կտորներ են գիրքը լեցնող պատմումները: Տասնհինգ հատ ընդամենը: Անոնց մէջ երեքը պատկերներ են ուր առարկայացուած է, տարաշխարհի մէջ դառնացած հեղինակին հոգեկան ապրումներ, հողի, տունի և պարտէզներու կարօտով, որոնք սակայն իրեն ըլլալով հանգերձ անպահանջութիւնն են իւրաքանչիւր գեղադարձի: Իսկ մնացեալ երկվեցեակ մը կտորները տրուած են պատմութեան քիչ քանակ: Կան զուտ պատմականներ, ինչպէս «Փոր Մկո», «Հանիտի», «Սկրմէնի», «Մանասի», և ուրիշ ալ պատմութիւններ որոնք ներկայացուած են առաւել կամ նշուած յաջողութիւններով: Ասիկէ դուրս, հաւանաբար հեղինակն որ ընթերցողինը կ'ըլլայ լայ լեզուի և պատմութիւն երկուսին մէջէն, չես հասնիր այն լրութեան որ իւրաքանչիւր պատմութեան քիչ քանակէն ըլլայ: Հերոսները կը գծուին հոն մասնակի դրոշմներով ու գիծերով պահասի որպէս թիւններ մը թելագրելով ընթերցողինը իր քիչ քանակէն կարծես տիպարին իրականացումը, վստայի չի բաւեր այդքանը: Գրական ուրիշ սեռեր

ուրա նման, պատմութեան քիչ քանակէն պահանջելի կենքի մը ամբողջութեան նոստանումը: Այսինքն, պէտք է արտաքին և ներքին բոլոր մանրամասնութիւնները ներդաշնակորէն ի մի գան և յանգին տրամադիր մը, վերջաւորութեան մը: Այս պահանջը իրմէն անոր համար, որ մենք կը տեսնենք իր մէջ տաղանքը:

Տաղանդաւոր գրող մըն է Պոյաճեան, և ինքզինքը պարտադրող թէ մեր մտածումին և թէ մեր զգացումներուն: Բնութիւնը կը համակրինք գործին, իր հերոսներուն բնականութեամբ, անկեղծութեամբ, ու ինք այդ կ'ուզենք մտնելու իր պատմութեան խորութեան գրակիւն շնորհին:

«Հողը» երկու մթնոլորտներու վրայ նետուած կամուրջ մըն է: Անոր բնակիչները հաւատարապէս կ'ապրին Այնճաթն ու Սուէտիան: Մէկուն համատարած չորութիւնը և անկէ բղիտող դառնութիւնները, իսկ միւսին ամբողջական գեղեցկութիւնները՝ կարօտի համբով: Զկայ կտոր մը ամբողջագրքին մէջ, ուր այդ գուզներթաց զինակներուն յիշատակումը եղած ըլլայ: Սակայն բուն նիւթը, որը գրքին վրձնական յաջողութիւններ կ'ապահովէ, և որուն վրայ հեղինակը կը կանգնէ իր արժանիքն չէնքը, հայրենի հողէն է անկէ բղիտող մըթնոլորտով մը, որ հիմա հեռաւոր կարօտի մը հանգամանքը տաած է բախտին մէկ բեռնումով:

Այդ հայրենիքը Սուէտիան է, որ հեռու իր ժողովուրդէն, բայց և փապրի աւոր զգացումներուն և կարօտներուն մէջ որպէս ոգի ու արպէս անքայքայի գեղեցկութիւն: Այդ գեղեցկութիւնը շեշտ է ստացած կարօտի քան ուսանելիէն որմէ կ'անցնէ զրազէտը իր ապրումներով անհաղձուն յուշերը, ու կ'ուզէ յաւերթացեալ գեղեցկութիւն իրեն, զինը իր նոր բնակավայրին, Այնճաթի խեղճութեան աղջիկ: Միայն Սուէտիան որ պիտի ինքնուր չափին այն խորութեան անհոծողը որ կը բաժնէ Սուէտիոյ հրաշալի կարկանդակները Այնճաթի տափակութիւններէն: Այս վերջնային խեղճութեան ու չորութեան դիմաց դառնութեամբ հասակ առնող իր ապրումներուն ընդմէջէն փապրի գրագէտը բարձունքները Սուէտիոյ իր լեռներին գեղեցկութիւններուն, ու անոնց կարօտով կը հասանցնէ իր «Հողը»:

Յետոյ, այդ երկու միջավայրերուն մէջ ապրած մարդիկը: Անոնք տիպարներ են ընտրուած Սուէտոյ բուն ժողովուրդէն: Զարտուղի, տարօրինակ, բայց և համա-կրանք պարտադրով: Կ'արգացէք զՓոր Մկոնն, Վիանիսն, Արմէնի, ու Մանասի պատմութիւնները ու դուք պիտի գտնէք գիւղացիներ, իրենց միամտութեամբ, յան-գըգնութեամբ, կծծիութեամբ ու զգացում-ներու պարզութեամբ:

Ամէն իրաւ գրաւէտի նման երիտասարդ այս հեղինակն ալ կը բերէ իր լեզուն իր հետ: Այսինքն Պոյաճեանն գտած է իր միջա-վայրն ու մարդերը հարազատօրէն մար-մնաւորող ոճ մը: Առայգ է ան, երիտասարդ ու համակերպի: Յետոյ կան իր պատկերա-ցութիւններ որոնք այնքան ճշգրիտ են իրենց գիծերով ու գոյներովը, ըլլայ մարդերու, ըլլայ բնութեան գեղեցիկութիւններու առ-թիւ: Ու այս ամէնքը հետաքրքրական պատմամով մը, ուր հերոսները կը խօսին այնքան բնական ու դաշն գիւղի պայրու-մներուն ու միջավայրի հարազատութեան: Ու ասոնք գրաւէտի իր յաջորդական շնորհ-ներն են: Ինչ որ կը պակսի իրեն ոչ թէ գրելու ներկայացնելու, պատմելու, ապ-րուցելու տալու կարողութիւնն է, այլ այն անապարանքը որ կարծես իրեն թոյլ չի տար, աւելի լաւ բռնելու իր տիպարնե-րը, իրենց ամբողջ հոգեբանութեանը մէջ: Կտորներու սկսուածքէն, կամ հերոսներու երեւումէն մինչև հոն ու կը հասնին անոնք թուղթի վրայ, որպէս մշակում, որպէս կառույց, հոգեբանական զարգացումի յաջոր-դականութիւն, և ուրիշ ալ վիճակներու մարմնաւորումին մէջ, Պոյաճեան կը մնայ հաւասար գիծի վրայ, գրական այս տեղը մշակող հեղինակներու քով: Համաստեղին չափ հետաքրքրական չէ անշուշտ: Ոչ ալ անոր չափ գիւղի նկարիչ մը: Սակայն գիտէ ընտրել իր ներքերը անոր պէս ամենէն տիպարայիններէն: Պոյաճեանի և Համաս-տեղի միջև սերտ հանգիստութեան մը բա-ցական, — որ կրնայ գուցէ նշմարուիլ ու-մանց կողմէ — ոչ թէ տաղանդի հարց է, այլ կեցուածքի: Պոյաճեանի գիւղն ու մարդերը մեծ հեռաւորութիւն մը չունին որպէս բարձր ու հոգեբանութիւն Համաս-տեղի գիւղէն ու մարդերէն: Բայց մարդերն ու բարքերը մշակելու իրենց կերպն է որ

աչազան է ու տարբեր: Ուրիշ խօսքով «Հողը»-ին հեղինակը յաջողած է պահել թուղթի վրայ իր գիւղն ու մարդերը այն-պէս ինչպէս որ են անոնք իրենց իսկու-թեանը մէջ: Այսինքն «Հողը» չի հեռանի, ու չի յիշեցներ զինք կանխող ոչ մէկ գիրք, ոչ մէկ հեղինակ: Հոս է անա անոր ինքնատուութիւնը որ իբրև առկի պայման կը պահանջուի ունէ լաւ գրող է մը:

Եւ հաւատամ իր տաղանդին, ու իր ապագայ մեծ իրագործութիւնուն կը հա-ւաստել մեր մեծ քննադատը, Օշական: Կամ ապագայի այդ իրագործութիւնն այս հատորին մէջ Օշականի դատողական նժարին մէջ ծանրութիւն մը կ'առնուի: Անտարակոյտ: Որովհետեւ, գրագէտ մը միշտ իր ունեցա-ծով ու տուածովը միայն պէտք է գրուի քննադատի մը կշիռներն: Եւ ատիկա առանց նկատումի, առանց մանաւանդ պահանջի: Ինչ որ Պոյաճեան տուած է իր այս գիրքով մեզի կը թուի կատարելութեան մօտ իրագործում մը: Այդ իրագործումը մեր գրականութեան մէջ պիտի պայծառա-նայ այնքան աւելի՝ որքան Պոյաճեանի գիւղն ու գիւղացին ժամանակի ընթացքին տփուռին մեր իրականութեան ու գրակա-նութեան համար: «Հողը» մեծապէս բախ-տաւորուած է այս արժանիքով: Կ'սկսար-կենք մեր Folklore-ին բերած իր նպաստին: Իրմով պիտի ապրի մեր ժողովուրդի մէկ խմբաւորման հոգեկան խրախուսակ կառույ-ցը, երբ այդ հայրենազուրկ տարրը ի վեր-ջոյ պիտի մոռնայ իր յաջորդներուն մէջ այն բոլորը, որ կուգար իրեն իր սեպկական հողէն, իբրև աւանդութիւն, իբրև ապրում ու ոգի: Գիրքերը երբեմն աւելի կ'ապրին քան ժողովուրդ մը, նոյնիսկ աւելի քան հայրենիք մը: Իսկ գիտակցութեամբ պէտք է քայլ քաշէ Պոյաճեան, ու քաղաքացի իր ժողովուրդին ապագան: Անիկա կանչը-ւած է իր շուրջի մարդերուն, բարքերուն ու տեսարաններուն լրիւ համապատկերը մարմնաւորելու սրբական առաքելութեան: Վասնզի կը խորհնէք թէ «Հողը» տա-կաւին ժուտքն է այն Ամեծ իրագործում-ներուն որոնք անհրաժեշտ է որ ձգտի այս երիտասարդ հեղինակը:

Ուրեմն՝

«Հող և մարդիկ, հող և հողի» հող և հրաշք, Գրականութեան հրաշքին մօտեցող բոլոր Պոյաճեաններուն:

Պ. ՅՈՒՆԱՊ

Մուսաղիմ

ԱՆՀՅԱՅԱԾՈՂ ԴԷՄՐՔՈՐ

ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՄՍ. ՄԵԼԻԲ-ՅԱՆԳԵԱՆ

Ոչ էս է Ներսէս Արքեպոս. Մելիք-Թանգեանը: Իր անձը այլեւս Հայաստան-եայց Եկեղեցւոյ պատմութեան՝ իսկ գործը՝ մեր մատենագրութեան կը պատկանի:

Մեր երախտի՛քը իրեն, անտարակոյս: Այս ժողովուրդի ընտրելագոյն ոյժերը իրենց կեանքն ու գործն են խառնած արիւնոտ ու մռայլ գոյն տարագրութեան որ Հայոց Պատմութիւն անունը ունի: Հոգեւորականը, իշխանը, սուրբը և հերոսը հաւաստարար պիտի զործած են այդ ռազմադաշտին մէջ — մի՛ մոռնաք թէ հայտու կեանքը, ըլլալ անիկա իշխան կամ միջակորեայ ծանր պայքարներու կրկէս մըն է եղած ինչպէս երէկ այնպէս ալ այսօր, — և անկէ առած իրենց փառապսալը: Այս ընտրեալ-ներու թափօրին կը պատկանի՝ Ներսէս Արքեպոս. Մելիք-Թանգեանը, կը խորհիմ թէ՛ այո՛: Իր կեանքն ու գործը մեր օրերու պատմութեան իրադարձութեանց ընդ-մէջէն, ունի արտառուչ և պայծառ վկայութիւններ, վկայաբանութեան մը չափ յուզիչ: Ազգին խորագոյն բեկումները, որոնք մեր պատմութեան վերջին կիսադարը կը կազմեն, չխնայուեցան իրեն: Անիկա ևս նման մեր օրերու նոր Ղանդներու իր մորթին վրայ զգաց ու ճանչցաւ մարդերը զգեանելու չափ ամենածանր տռաջներ: Պատմութիւնը, ջարգ՝ կոտորակումն ու ողբերգութիւնը իր ժողովուրդին, և ինք նման իր մեծ կարգակիցներուն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ աղի առանց պետեւուն ապրեցաւ իր բաժին գոխիքը. նման անոնց՝ քայեց մահուան յանգիստ քաղցր ու խաղաղ, թշնամիին սուրին յանձնելու չափ իր գլուխը: Հոգեկան այս կեցուածքին և մեր ժողովուրդին բերած իր անձնուէր ու թանկագին ծառայութիւններու համար ան կը մտնէ փաղանգին մէջ այն մեծ երախտաւորեալներուն որոնք ամէն շրջանի և ժամանակի փառքն են կազմած մեր Ազգին ու Եկեղեցիին:

Ո՞ր գիտած է իրեն իր ցաւերուն բեռ-

ներովը ու չէ գտած կարելի ամօքը իր-մէն. ո՞ր չէ փաթթուած իր քղամիթի լաշի փէշերուն և չէ հանդիպած իր կարեկից և լաշի սրտին: հայու քարախուէն հոգիին: Յիրաւի Մելիք-Թանգեան Սրբազանը մեր տոհմիկ եկեղեցականներուն իր սրտով փրկարար դուռն է եղած՝ ինչպէս կ'ըսեն հիները, ճակատագրէն զարնուած հայ բեկորներուն:

Զկայ հայ մը ևտրպատականի մեր հոծ զանգուածէն որ հանդիպած ըլլալ անոր հայրական քաղցր նայուածքին, որուն ճնշուած ուսերուն հանգչած ըլլալ իր սփոփարար աջը: Անիկա պետ մը, հայր մը և բարեկամ մը եղաւ հաւաստարար բուրդին, և անտարակոյս, ատոր շնորհիւ շաւհեցաւ այն մեծ ժողովրդակեանքին (Ս. Աթոռոյս Ամեն. Ս. Պատրիարքը ի լուր անոր մահուան գոյժին, երկիցս իր Ս. Էջմիածին ուղեւորութեան տեսած, վայելած և գնահատած ըլլալով զինքը կը հեռագրէր սկողքանք դառնաղէտ մահը . . . որ իր կեանքի ընթացքին եղաւ հաւատարիմ ծառան իր Տիրոջ և Եկեղեցիին: Դաջ հովիւը իր ժողովուրդին և սիրահարը իրանին: Ահա թանկագին ականատեսի վկայութիւն մը՝ որ աւելի քան իրական գրուած մըն է) որ զինք շարքին կը զնէ Աշտարակեցիներու, Խրիմեաններու և Վարժապետեաններու:

Ներսէս Արքեպոս. Մելիք-Թանգեանը չեղաւ մեր օրերու վառքերէն ներս ինքզինքը կազմակերպած տրպարներէն, նման Ալեքանի, Այալնեանի, որոշ չափով մը Եգիշէ Դուրեանի, Դարեգին Յովսէփեանի և ուրիշներու: Անիկա հասարակական գործիչ մը եղաւ ամէն բանէ առաջ, և իբր այդ կը մնայ ամբողջներու յիշողութեան մէջ և մեր ժողովուրդի դատաստանին առջև: Հակառակ ասոր ծախայն: Մելիք-Թանգեանը բերած է իր կարեւոր նպատար մեր մշակութիւն, իր պաշտօնին և հանգաւմանքին բերումովը անշուշտ:

ԺԹ. դարու մեր գրչի և մտքի աշխատաւորներու փաղանգին մեծամասնութիւնը նախընտրաբար կուգան մեր հոգեւորական դասէն: Ութսուական թուականներուն, երբ Մելիք-Թանգեան պատանիին կը բացուէին գիտակցութեան անդրանիկ ակունքները, պատմագիտութեան և բանասիրական աշխատանքներու ասորժակն

ու գրգռող, միակ կարգախօսն է արեմտա-
եան յառաջանայեաց ժողովուրդներու բա-
լոր խառնակութեան հիւստի ընել ոչ
միայն մեծնող ազգերու՝ անոնց անցեալի
փոշինքէն, անգամ մը եւս կեանքի կոշեղով
զանոնք, այլ նաեւ գիւտը ընել անոնց ա-
րէնքներուն, աւանդութիւններուն, կրօնք-
ներուն, մէկ խօսքով այն տղիին որ անց-
եալին է եղած և որ կրնայ նոյն չափով
պատկանիլ ներկային Մեծիք-Յանգեանը
ըստ բնական է պիտի բաժնէր հասարա-
կաց այդ խորթակները և մտքի խռովը-
ները։ Արդար ըլլալու համար սակայն, և
Մեծիք-Յանգեանի անձին ու գործին զէմ
հիշող կերպով կարենալ կենալու պարտինք
ըսել թէ անիկա անցեալի և աւերակներու
սրբազան տաճարն աւելի՛ իրեն իբր ներ-
շնչարան պիտի նախորդէր մեր կենդանի
ժողովուրդը և իր գալիք գարեքը և այդ
խտեալին պիտի նուիրէր իր լաւագոյն տա-
րիները։

Կեանքը.— Մեծիք-Յանգեանը կը սերի
աշխուսպետական գերդաստանէ մը, իր
սոսմին իշխան-մեծիքները վաւարական
վկայութեանց համաձայն, եղած են բարձ-
րակասակ եւ քաջակողով լեռնականներ,
որոնք, իրենց խոնհմ և ժողովրդասէր գոր-
ծունէութեան շնորհիւ մեծ ազգայնութեան
և համբաւի են տիրացած, Սիւնեաց աշ-
խարհին մէջ, որ իրենց սոսմին վերջին
բնակավայրը եղաւ։

Իր նախնիքները եկած են Անիէն և
քնակած՝ երկար ատեն, իշխածնի գա-
ւառի Մահրիաք գիւղը։ Սակայն տեղական
պայմանները իրենց և իշխանութեան միջև
ծագող անհամաձայնութիւնները վերջ ի
վերջոյ պիտի հարկադրէին որ Մեծիք-
Յանգեանները դադրէին Չանգեզուր իբրեւ
վերջնական բնակավայր ունենալու համար
Սիւնեաց գաւառի Բոնալոք գիւղը որ այ-
նուհետեւ, կը գտնար գերդաստանին պա-
պեանական և հայրենի բնակավայրը, ուր
մինչև այսօր տակաւին կ'ապրին այդ մեծ
և հին սոսմին շառուիղները։ Այդ գիւղին
մէջ 1866ին, աշխարհ կուգար Նիկողայոսը
(աւագանի անունը հանգուցեալ Տ. Ներսէս
Արքեպոս Մեծիք-Յանգեանի)։ Եթէ հիշող
է այն տեսութիւնը թէ բնակավայրին հան-
գումանքները իրենց ճակատագրական դերը
ունին ինչպէս ժողովուրդներու ախպէս ալ
տնհատներու կազմաւորման և նկարագրին

մէջ, Սիւնեաց լեռնաշխարհի անդնդախոր
և ծաղկազարդ կոփոտները, վեհաշուիկ և
բարձրակատար լեռները, լայնատարած ան-
տառները, զահալէժ և փրփրաղէզ գե-
տակները, զուլալ աղբիւրները և անոնց
կուշտին ապրող բաց սիրտ և քաջ լեռնա-
կանները, իրենց ազդեցութիւնն ու կնիքը
պէտք է դրոշմած ըլլան Նիկողայոսու ա-
նուկին ու պատանինի հոգիին վրայ — ա-
ռոյգ մարմին, լայն սրտով, վեհ հոգի, տո-
կուն կամք, պարզ, ուրախ և համարձակ
բնաւորութիւն, որոնք Մեծիք-Յանգեանի
նկարագրին ցայտուն գիծերը կազմեցին —
բարիքներ պէտք է նկատուին իր միշտ-
վայրին բերումներուն։

Տաս տարեկանին՝ իր հայրը Պետրոս
Բէկ, կը գնէ զինքը գիւղի խալիֆայական
դպրոցը. տարի մը վերջ, Մեծիք-Յանգեանի
արդէն աւարտած իր նախնական ուսման
ընթացք, կը դրկուի իշխածին շարունակե-
լու համար իր դասումը Գեորգեան հոգեւոր
ճեմարանին մէջ, 1877ին, մեծագործ Գեորգ
կաթողիկոսի օրով։

Գեորգեան հոգեւոր ճեմարանը կատա-
րած է նախախնամական դեր մը մեր մտաւ-
ւոր կեանքին մէջ, կէս դար շարունակ
անիկա մեր հոգեւոր, գրական, հասարա-
կական ասպարէզներու համար պատրաս-
տեց երաժնի մտաւարականներու որոնք,
յետոյ, ոչ միայն մեր Զորթնքի սերունդ-
ները պիտի կազմէին այլ նաեւ պիտի փայ-
լէին օտար պետական զանազան ասպա-
րէզներու մէջ։ Իշխածնի շուրջէն տաք-
ցած այն մեծ կրթարանին մէջն էր որ պիտի
ընդունէր Մեծիք-Յանգեանն իր անդրանիկ
կրթանքն ու տպաւորութիւնները բաժնե-
լու համար յետոյ ճակատագրի ըստ ա-
նոնց որոնք այդ հաստատութիւնէն քախն
իրենց ցեղին և եկեղեցիին ծառայութեան
հրիտակը։ 1886ին, Մեծիք-Յանգեանը կ'ա-
ւարտէր ճեմարանի տասնամեայ լրիւ շրջ-
ջանը ու կ'որոշէր նուիրուիլ ժողովրդային
ծառայութեան։

Ուսուցիչը.— Այն օրերուն երբ Մեծիք-
Յանգեանը կը զնէր նուիրել ինքզինքը
մեր ժողովուրդի մասնու մասնու դաստիարակու-
թեան գործին, տաւառակակից ճարտա-
սարգութիւնը իրեն միակ նշանաբանն ընա-
րած էր ժողովուրդով եւ ժողովուրդի հա-
մարձ անգրգռանքը։

Հայ մամուլն ու գրականությունը, իրենց յառաջդիմութեան լաւագոյն շրջանները կը բուրդէին: Գրական և հասարակական գործիչները հայ ժողովուրդին միտքն ու հոգին լուսաւորելու և դարձնելու ազատարար աշխատանքին էին լծուել: Խ. Արզիւմանի, Մ. Նալպանտեանի, Խրիմեանի, Ս. Նազարեանի, Գ. Արծրունիի, Գամառ-Փաթրպայի, Գ. Օտեանի, Ն. Ռոստիսեանի, Մ. Պէշկիթաշլեանի, Ռաֆֆիի և ուրիշներու, յատկապէս հայապահպան, ազատասան և կըրթանուէր գաղափարները հրաշալի արդիւնքներ կ'արգաստէին, առակ ընծայելու հայ միտքը եւրոպական ժողովուրդներու համահաւասար նշանաւորներու:

Ազգին և եկեղեցիին ծառայելու պարտքն ու գիտակցութիւնը կը թեւաւորէր անձնիւր գաղափարական պատանին՝ տակաւին դըպրոցի սենյակն և գրասեղաններու բնիւնը — Եւպատր լուսաւորելոյ ընդհանրապէս լոյս — այս խաղաղութիւնը քննարկելու և կը սահմանէր Խ. Հայրիկի ժամանակակից հայ երիտասարդութեան դերը: Շատ քանակն է թէ Մելիք-Թանգեանի խառնուածք ու պատրաստութիւնն ունեցողը ուրիշ բան չէր կրնար ընել և ըլլալ՝ բայց ի՞նչ նուիրել ինքզինքը մարդկայապէս նոյն այդ ժողովուրդի լուսաւորութեան և գաստիարակչական սրբազան գործին: Այս պայմաններու տակ է որ Նիկողայոս Մելիք-Թանգեան 1886ին, իբրեւ ուսուցիչ պիտի ծառայէր Նախ իր ծննդավայրի դպրոցին ուսպ՝ Շուշիի և Պաքուի թեմական դպրոցներուն:

Թէ՛ իր դպրոցական շրջանին և թէ՛ ուսուցչական առարկային մէջ ձեռք է արդարակրող և ըմբոստ: Ժամանակի բերումով թէ՛ ոչ նկարագրի գիծ: Իրողութիւնը այն է որ անոնք իր մարդկային կենքին գըլխաւոր արտայայտութիւնները կազմեցին ընելու համար զինքը մեր յեղափոխական եկեղեցականներէն մին, որ զիրին չի հանդուրժիր աւանդութեան և օրէնքի սեղմ կապանքներու և նոր օրերու տեսիլքով լեցուած հանրութեան անմիջական պէտքն ու կարիքը ունի ի նկատի առնելու:

Ճամբաստանիլ Եւ ժամանակ. — Առաջինը իրենց իբրեւ սկզբունք ունեցողները շատ քանակն է որ իրենց գործունէութեան մէջ ըլլան վերացական և քիչ մը օտարամ, իսկ երկրորդին հետեւողները ոտիպուած

ըլլան վճարելու խոշոր տուրք մը ժամանակին: Թող ներուի մեղ ըսել որ Մելիք-Թանգեանը եղաւ մին մեր ժողովուրդի և եկեղեցւոյ գործիչներէն որ ժամանակին վճարեց բարձրագոյն տուրք մը, անտեսելու չարհ հանգամանքներ, որոնք, նոյնքան նուիրական են և միայն ժամանակով չեն պայմանաւորուիր:

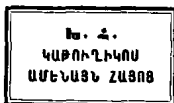
Ուսանող ի Պետրոպոլսկ. — Մելիք-Թանգեանը մեր մտաւոր ու ազգային պահանջներու դէմ ինքզինքը աւելի հանդերձուած կարենալ գգալու համար պէտք ունեցաւ բարձրագոյն կրթանքի — համալսարանական տիւսպիլինի մէջ ինքզինքը կազմակարգելու համար — բարձրագոյն ուսման ծարաւը այդ-օրերուն ժամանակները կը կազմէր մեր բոլոր ուսումնասիրող երիտասարդութեան: Հոս ի պատիւ հայ ժողովուրդին պէտք է ըսել թէ այդ ձգտումը ժամանակակից դրդիւն մը չէր՝ այլ ի նուց անոր հալը իբր մին Առաջաւոր արեւելքի քաղաքակրթ ժողովուրդներէն, ունեցած է միշտ գունդեր այդ նպատակի ճամբուն վրայ:

Սահակ-Մեսրոպեան շրջանէն սկսեալ մինչև Արծաթի դարը և մեր Զարթոնքի շրջանը կանխող Ժ. Գարու սկզբնաւորութիւնը, մենք ունեցեր ենք արեւմտեան ժակոյթի բարիքէն օգտուելու ուղղներու փաղանգներ:

Արեւելահայոց մէջ այդ դպրոցուն ուսնոր կարելիութիւնները աւելի ուշագրաւ է: Տորպատ. Պետրոպոլսկ, Պերլին և Լայփցիգ լիւսաւոր միտքի եկդրանները եղան արհեստական ուսանողութեան: Մելիք-Թանգեանը մեկնեալութեամբ՝ բարիբար համարածով Մելիքեանի, 1897ին կը մեկնի Պետրոպոլսկի համալսարանը, բարձրագոյն ուսման իր փափաքին յազուրի ասլու համար: Կը հետեւի իրաւաբանութեան իրեն ուսումնասիրութեան նիւթ ընտրելով հայոց հին իրաւաւանքի մշակումը: 1900ին յաջողութեամբ կ'աւարտէ համալսարանի ընթացքը ու կը վերադառնայ էջմիածին, շարունակելու իր ազգային և հասարակական գործունէութիւնը:

Գրական գործունէութիւն. — Տակաւին Պարապաղի հայոց թեմական դպրոցի ուսուցիչ, Մելիք-Թանգեանը հրատարակած է «Աշխարհաբարի Գերականութեան» խաղ.

Կը հրօսարակենք երջանկայեացակ երիւ-
եան Հայրիկի ինքնագիր մէկ նամակը ուղ-
ղուած ճանգուցեալ Ռաբոլքին փառա Տա-
եանի: — Սոյն հետաքրքրական նամակը զը-
կուած է Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Հօր,
հանգուցեալի պատուական բողոք Պր. Յա-
րութիւն Տաեանի կողմէ, Փարիզի Հայոց Ս-
կեպեցեղոյ Կրօնական Վարչութեան միջոցաւ՝
պահուելու Ս. Արքեպիս Զեռագրաց Մասե-
նադարանին մէջ:

Վսեմաշուք Պայազաս Յարութիւն Փաշա
Տաեանն Աստուածասէր իշխան սիրելի մեր

Երանի աւուրն որ բերան առ բերան կը
խօսեիր, ես վարեցայ այս հեռաւոր աշխարհ,
այսինչ կենդանի բարքաւոր կարող չեմ խօսիլ:
Այժմ սեպտեմբեր և պարտաւորուած եմ խնդիր
մի հանել Զեր վսեմութեան առաջ, այդ խնդիր
Մոյ կարողիկոսութեան ղեկավար խնդիրն է:

Եռւշի 1893) որ, Ժամանակին շատ գործա-
ծական դարձաւ Կովկասահայ այդ շրջանի
գարդնեբու մէջ: Յօգուածաշարքերու ձեռն
տակ, Մշակոյ և Նոր-Դարս թերթերու
գաղափարական պայքարին մէջ, պահպա-
նողական և ազատական ուղղութեամբ,
Մեղիք-Թանգեանը լոյս ընծայեց Մշակ և
Նոր-Դար կուսակցութիւններ և մի քանի
խնդիրներ, (տպ. Մոսկուա 1898) անու-
նով գրքոյ մը, քաղաքական մտքերու
որոշ շաշափութիւնով:

Սակայն Մեղիք-Թանգեանի գրական
գլուխ-գործոցը, իր զէլոյց եկեղեցական
խրատութեամբ (տպ. 1903ին) մեծածաւալ երկ-
նատոր աշխատասիրութիւնն է, որ, իր տե-
սակի մէջ առաջինը կրնայ նկատուիլ:

Յաջորդ էջերով կ'ազգրագանանք այս
շատ կարեւոր աշխատութեան արժէքին
և անոր բերած ստատարին՝ մեր նման աշ-
խատասիրութիւններու կարգին մէջ:

ՀԱՅՐԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Շարունակելի)

Սորա համար ես Սրբազան Պատրիարքին մի մաս-
նաւոր եւ մանրապատեմ նամակ գրեցի, զոր
անշուշտ պատենութիւն պիտի ունենայ կարգաւոր,
Կիլիկիոյ աշխարհին աղետալի նամակներ
հասնում են ձեռքս, եւ կը յաւելուն յիմ վե-
րայ ցաւս ի վերայ ցաւոյ, ոչ միայն սովու եւ
հացի համար, այլ առաւել եւս անեւր անհոյի
մնացու համար: Թախամնջով կը քախամնեն
գիւս, որ ես միջնորդ լինեմ առ պատրիարքին
հայոց, որպէսզի անշապաղ փութա այդ խնդ-
րոյն վսեման օտը:

Ուստի հայոց վշակիր հայրապետ Զեղ դի-
մում է խորհրդարար. հաւասարով Զեր իմա-
տութեան եւ խոհական գործաւնութեան, եւ
անխուսափելի մի պարտք դնում եմ Զեր վե-
րայ, որ արիւնաս նախանձաւոր Սորք ոգով
եւ այդ խնդրոյն մի քաղի վսեման օտը: Ի-
րիկուան մեծօք, առաւօտ լուսնալուսն զմա՝
մեք ին սիրած զրակեց եկեղեցին կաց ին տ-
վորական տեղ որ ցաւ անգամ եւ գեղ տեսն
եմ, աղօթեմ մշտնադուր, ինչ որ քեզ կը թե-
շարէ Ս. Հոգին: Այնուհետեւ պիտի կարգի գո-
թի զմա հայոց պատրիարքին կոչի խորհրդա-
կաններ:

Ես աղօթում եմ, որ Աստուած քեզ զօրա-
վիզ կը լինի եւ դու այս գործը յաջողութեան
կը կոսարես, նոյն Զեղ կը գրեմ ինչ որ գրեցի
Պատրիարք Սրբազանին, երբ կը սկստանայ շա-
ւազոյն ընտել՝ շուն ընտելեցի, եթէ այն եւս
կը ղեկարարանայ ընտելեցի զայն, զոր մարդիկ
կը համարին այսինքն զվասն, բողոք Աստուծոյն
որ սիրէ զվասն ի շաւազոյն փոխել: Միայն թէ
մի հոգի նստեցիք Մոյ Արքեպիս վերայ, որ-
պէսզի չանտեսանայ այդ յիշողութեանց արժանի
արողը որոյ կեանք եւ գոյութիւն առելի է քան
զվեց հարիւր տալ:

Վասն Զեր եւ համայն գեղապետական
աղօթարար

ՀԱՅՈՑ ՎԵՏԱԿԻՐ ՀԱՅՐԻԿ

1899 Փետ. 12

Տիփլիս

պատճենավարէ Ֆրեզնոյի Ա. Սրբորգուրին Սկեզեցիին մէջ, շուրջ քսան տարիներ, եկեղեցին հոյ ճարակ քլլալէն յետոյ անոր վերաւորման կը նուիրէ ինքզինքը եւ կը յաջողի: Վարած է նոյնպէս Օպլենթի եւ Ֆաուլթիի եկեղեցիներու հովուութիւնը: Այս կերպով իր հասունութեան երեսուն տարիները անցած են Գալիֆորնիոյ մէջ, համեստ, առփաստական ու բոլորամուկ նուիրելով ինքզինքը իր հոգին:

Իբրեւ մատուական աշխատանք գրած է տարիներով ծովական օրերու յատուկ ժողովրդային գրութիւններ, եւ հրատարակած «Էջմիածին» ամսուկով ամսաբերիկը:

Վարդան Յգօ. Գառապետեան պարզ, հոգեւոր եւ ժողովրդասնուէր եկեղեցական մըն է եղած ու սիրուած ամենուրեք: Յարգանքի այս տաղայայտութիւնը որ իրեն կ'ըլլայ բաւ ամենայնի արժան է եւ իրաւ:

ՀՈԳ. Տ. ԶԱՐԲԱՅԻՍԻ Մ. ՎԻՒ. ԿԷԶԻՒՐ. ԵՒՆ. — Մեր երկու բարձրաստիճան եկեղեցականներու կառույցին, իսթանպուլականայ մատուականութիւնը ընդառաջ երթալով Եւրոպայի Քալ. Խորհրդոյ նախաձեռնութեան, հաւանութեամբ Ողջ. Հոգեւոր Իսխանութեան, նախաձեռնած է յառաջիկայ աւանտ ծնելու Տ. Զարմայր Մ. Վրդ. Կեզիւր. եանի եկեղեցական, գրական եւ հանրային գործունէութեան 65-ամեայ յոբելեանը:

Հոգեւորն Հայրը հայ մամուլի վաստակաւոր աշխատանքներէն է, տարիներով հրատարակած «Տաճար» եւ «Հայ Խօսնակ» կրօնաբանական եւ գրական հանդէսները, որոնք իրենց հմտալից բովանդակութեամբ սիրելի եղած են քի մատուականին եւ քի մեր միջազգայնին:

Գերազանց Հայրը ծնած է 1865ին Սեւաթաթա, աշխարհական անունով Աւետիս: Իր հոգեւորական, խմբագիր, ուսուցիչ եւ համարային գործիչ ամենուրեք ուսուցումը եղած է: Բացի 10է աւելի կրօնաւունչ եւ բարոյական վիպական եւ քաղաքական բարգմանութիւններէ, պատասխան է նաեւ կրօնական դասագիրքեր:

ՍԻՌԱ, կը կ'ընենք, Մրցական Պատերազմի Հօր եւ բովանդակ Միաբանութեան շնորհաւորմանը կը բերէ Հայ Սկեզեցւոյ եւ հայ գրի այս ազնիւ մակներուն, իրենց կեանքին ու գործին ընծայուած յոբելիական այս սնծաւորմաններուն առիթով:

ԿԻՄԳ.

Ս. ՅԱՆՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՏՐՏՈՒՄ ԵՒ ԱՐԻՒՆՈՏ ՕՐԵՐՈՒ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

1-9 Սեպտեմբեր, դիտերները անպակաս եղան միտ աւբակոնութիւններ եւ հրացանածգութիւններ Սրուսաղէմի օուրջ բոլոր նակասներու վրայ, մասնաւորաբար Դաւթի, Յուպպի, Դամասկոսի եւ Նոր դրան մուս. քերուս օուրջ եւ օրացներուն մէջ: Յուպպի եւ Դաւթի կամ Սիոնի դուռները շատ մօտ են մեր վանքին, այդ իսկ պատճառաւ մեր վանքաբնակ ժողովուրդը միտ վանքի ու սարափի մէջ է, գրկուելով յանախ գիշերային հանգիստէն:

10 Սեպտեմբեր, Նորին Մեծութիւն Ողջ. Եւսուլա Քաղաւորը, նախկին զինուորական կառավարիչ, Հիւլի փառային զեղ Սրուսաղէմի զինուորական պէս կը նշանակէ Անդր-Յորդանանեան ուժերու Սրուսաղէմի ընդհ. հրամանատար Ողջուլա Բեկը:

11 Սեպտեմբեր, Գիշերն ի բուն սաստիկ աւբակոնութիւններ եղան Դաւթի դրան օրը. ջանքին մէջ, եւ բաղմարիւ *Մորթըր*-ներ ինկան հին քաղաքի վրայ:

12 Սեպտեմբեր, Գիշերը Յուպպի դրան ֆուլթըր դարձեալ օտուկանկեղաւ աւբակոնութիւնը: Ժամը 5 ին երկու *Մորթըր*-ներ ինկան Յուպպի դրան ներսի կողմը, առանց մեծ վնասներ պատճառելու, իսկ առօրեան ժամը 6.30ին մեծ *Մորթըր* մը ինկաւ վանքի դրան առջեւ վիրաւորելով աւելի քան 27 անձեր: Ինչ յետոյ աւելի մեծ մը պիտի իյնար վանքի Սլան քաղ կոչուած մասի բակին մէջ, ծանրապէս վիրաւորելով երկու քոյրեր ինչպէս նաեւ մայր մը եւ իր աղջիկը: Վերոյիշեալ երեք երթաւորողները իրենց մահու կանգաւուն կնիքներ հիւանդանոցին մէջ: Նոյն միջոցներուն *Մորթըր*-ներ ինկան Ս. Յարալիւն առաջնորդող փողոցին մէջ եւ անոր ետեւը զանազան ոսկերչաց շուկան, ջախջախելով երկու հայ երիտասարդ օսկերիչներ եւ օսկի հայ մը, որոնք կը մեռնէին նոյն օրը: Այդ օրը սուգի օր մը եղաւ Սրուսաղէմ քաղաքի հայութեան: Սրկար ժամանակներէ

ի վեր եկեղեցին գուցե առաջին անգամ իր կամարներուն ծակ մէկ օրուան մէջ կ'ունենանար այսպէս վեց դազաղներ, բոլորն ալ եւրիստարդ եւ խոսսմանիկ: Այս խոսքն օրուան առիթով, Յրուսապէմի զինուորական կառավարիչը Ապօսոլլա Բէկ էլ-Քէլ ցաւակ-ցութիւն յայտնեց Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Զօր մեր այս ցաւալի զոհերուն համար:

Սեպտեմբեր 12ը իրապէս արցունքի եւ սուգի օր մը եղաւ Սրուսապէմի զինուորական համար: Սուրբ Յակոբը ինչպէս բախմբ գուցե չէր տեսած վեց դազաղներու շարքան մը մէկ օրուան մէջ: Ամբողջ օրեր անոր կամարները բնդալայն ծնողներու, ազգականներու եւ բարեկամներու լացուկանիկ: Վեց ճնշեցեալներու մարմինները ամփոփուեցան վանքի հին նաւուրջ մըին նկուղներու կամարներուն ծակ, զիրենք կանխող զոհերուն հետ սպառեալու խաղաղութեան արեւոյտին, ապա երբալու եւ հանգչելու Ս. Փօկչի հայոց դարաւոր գերեզմանասան մէջ:

Սեպտ. 12ի զոհերը հետեւեալներն են.

Սիրվադ Սեռայարեան

Լուսին Սեռայարեան երկու փոքրոր մին

19 եւ միւսը 27 տարեկան

Մաքրուհի Եղիսեան 20 տարեկան

Կարապետ Տըլքըլեան 25 տարեկան

Յակոբ Տեր-Մասթոսեան 21 տարեկան

Պօլոս Այնթապեան 40 տարեկան:

Անոնց բոլորին կը մաղթենք հոգիի խաղաղութիւն եւ աստե՛ն մնացող իրենց սրբելիներուն մխթարութիւն: Էյիւլ թէ այս քանկագին կորստանքով վերջանաւ մեր թուրք պատերազմի այս անողոք մոլորքին:

13-16 Սեպտեմբեր, գիշերային ուժաւորութիւնները տարուհակուեցան, գլխաւորաբար հին ֆաղափի մուտքերուն շուրջ եւ ուղղութեամբ:

17 Սեպտեմբեր, կեսօրին յետոյ Փօնք Պերմասօր ՄԱԿ-ի Պալեսթինեան հարցի բանակցութեանց միջնորդը սպանուեցաւ նոր ֆաղափի մէջ, Փօլոնէլ Անտէ Սիրոյի հետ միասին, որ ՄԱԿ-ի Յրուսապէմի պետք էր. որոնք զացած էին տեսնուելու հրեական իսլամական եւ ազգայնացիներուն հետ, Սրուսապէմի անդալիման մը ալ խնդիրներու շուրջ: Փօնքի մարմինը օգտնաւոր փոխադրուեցաւ Հայքաւ անկէ ալ իր հայրենիքը:

ամփոփուելու համար իր բնակեցեալն դաւաբարանին մէջ: Հանգուցեալը 53 տարեկան էր եւ երբօրորդին Շուէթոյ Կիւսթաւ Բազաւրին: Իր մահով կը սպաւորուին իր կիներն ու երկու զաւակները:

Սրբազան Պատրիարք Հայր, յոյն եւ լատին պատրիարքեանց ներկայացուցիչներուն հետ միասին, տեսակցութիւն մը ունեցած էր հանգուցեալին հետ տակաւին Յուլիս 29ին Սրուսապէմի մէջ, ուր կանչուած էին երեք հոգեւոր պետերն ու ներկայացուցիչները անոնց ալ տեսակէտ ունենալու Սրուսապէմի ներկայ կացութեան վերաբերմամբ:

Նորին Սրբազնութիւն Պատրիարք Զօր Կալուստուրէրին հանգուցեալին եղած էր տառալու, ցաւալի եւ յանուն խաղաղութեան ի սպաս դուռած քանկագին կեանքի այս կորուստը, եւ զնոյալը որ կ'արձակուի նման անձնաւորութեան մը, ուրիշ բան չէ, բայց ամբողջային խղճէն ու բարոյականէն նեւ ունած ափ մը ցեխ:

Սեպտ. 18-30 գիշերային ուժաւորութեան թիւները կը տարուհակուին երկու ճակատներէն, սարսափի ծակ պահելով ֆաղափ ուրու մասերը, այս անգամ հսկայ տկաններու քնկերակցութեամբ:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Հոկտեմբեր ամիսը համեմատաբար խաղաղ անցաւ, թէեւ պատահական ընդհարումները տարուհակուեցան դարձեալ, գլխաւորաբար Յոպպէի եւ Դաւթի գոտիներուն շուրջ:

Հոկտ. 1ին Անդր-Յորդանանի Վեհափառ Թագաւորը Սրուսապէմի մնացուց զինուորական կառավարիչ կարգեց Ապսոլլա Բէկ էլ-Քէլ:

Ամսոյա 24ի երեկոյեան եւ 25ի գիշերը արձակուած մորթըրներէն քանի մը հառքնկան Ս. Հրեթակապետաց վանքին վրայ եւ շուրջը, բարեբախտաբար սակայն անձի կորուստ չունեցանք:

Այսպիսով կը լրանայ վեցամեայ տնտեսական իրաւասակէմի մասնաւորաբար ու բովանդակ Պալեսթինի ընդհանրապէս, առանց սակայն դոյզն յոյսի թէ արիւնի եւ տւերի այս ողբերգութիւնը, որուն ենթակայ եղաւ Ս. Սրկիրը, մօտ թլլայ իր վերջաւորութեան: Իցիւ թէ տակաւին երկար չըլլար մեր տնտեսական կացութեանը:

ԱՄՍՈՐԵԱՅ ԼՈՒՐԻՆ

● 7 Սեպտ. Գշ. — Ս. Յովակիմյայ եւ Աննայի եւ Կանանց Նուաբեթից. ըստ սովորութեան Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածին, Հայր Գովգէի գերեզմանին վրայ. ժամարարն էր Հոգ. Տ. Նայկազան վրդ. Արքայապետն էր

● 12 Սեպտ. Կիր. — Միւս Գօսոյ Ս. Աստուածածնի. Ամեն. Ս. Գատարազը Հայրը նախագահեց առաւտեան պաշտամունքին: — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածին. ժամարարն էր Հոգ. Տ. Հայկազան վրդ. Տօնիկեան: — Տիրուանապետութեան պատահաւ սովորական պաշտական գիտեցը զէպի Գեթեմանի՝ զանց առնուեցաւ:

● 21 Սեպտ. Գշ. — Երմուկ Ս. Աստուածածնի ի յԱննայ. Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածին. ժամարարն էր Հոգ. Տ. Միւսոն վրդ. Կրիկեան:

● 26 Սեպտ. Կիր. — Տօն Վերադառնալ Ա. Խաչին. Կանգնուեալ Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ. ժամարարն էր Ամեն. Ս. Գատարազը Հայրը: Գարդեց ընտան ունենալով Մատթ. Ժ. 38 Կամարը. ընտ. որ աշ առնու գիտել իւր եւ զպի զվին իմ չէ ինձ արժանի: Բացատրելով ընտանին իմաստը, վեր Կանեց խաչին խորհուրդը իրեն կեցողական խորհուրդը քրիստոնեական կրօնին և աստուածաբանութեան: Անոր Հորհրդ, մարդը վերացաւ իր մեղքի ստորեւ. քաղ անկոմիսիոնը՝ վերանալաւ առ Աստուած, և տիրանալու իր երանաւաճ կեանքին: — Երեւելոյն, Ամեն. Ս. Գատարազը Հայրը նախագահեց Կանգնուեալ Վերադառնալին՝ ի Ս. Յակոբ:

● 9 Հոկտ. Եր. — Ս. Գեղոյ Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գեղոյ (Ղալոյց). ժամարարն էր Հոգ. Տ. Բարսեղ վրդ. Ապստեան: Գարդեց Հոգ. Տ. Հայկազան վրդ. Արքայապետն, օրուան օրարի մասին:

— Երեկոյն, Ամեն. Ս. Գատարազը Հայրը պաշտանեան երթ ունեցաւ զէպի Ս. Երեւելոյն և նախագահեց շերտաւորուած և երեկոյն պաշտամունքին և վարդապետն տօնի նախատեսակին:

● 10 Հոկտ. Կիր. — Վարապ Ս. Խաչ առաւ առաւ Ամեն. Ս. Գատարազը Հայրը պաշտանական երթ ունեցաւ զէպի Ս. Երեւելոյն, ուր նախագահեց առաւտեան պաշտամունքին: Մատթ. Ս. Գատարազը՝ Գրիգորոս Ս. Գերեզմանին վրայ, և քարոզեց ընտան ունենալով Մատթ. Ժ. 24 Կամարը. ընթե ոք կամի զվին իմ դալ, ուրացի զանձն իւր և առցէ զխաչ իւր և եկեացէ զվին իմ: Բացատրեց ընտանին իմաստը իր որոշ և վճռական պահանջներով: Այս խօսքով Խաչաբանիչը քրիստոնեայ խաչաբանի մըն է իր մկրտութեան օրէն սկսեալ մինչև իր մահը, առաւել քաժեռելու իր Տիրոջ: Ինչպէս ամէն քրիստոնեայ անհատ՝ նախապէս ամէն ազգ պէտք է ունենայ իր խաչը: Վարապայ խաչը Հայ ազգի ազգային խաչին խորհուրդը կը յայտնաբերէ առաջին օրէն մինչև այսօր: Եւ Ամենապատուելի

Թիւն Ս. Գատարազը Հայրը Կայոց պատմութեան էջերէն բացատրեց իր խօսքը՝ անգրագիտաւոր պաշտանականութեան ներկայ խաչակրութեան, Կոյ ուղից ներկայից որ Հատարազ մասն իրենց անձնական խաչին և մինչեւ ժամանակ ալ իրենց ազգային խաչին:

● 17 Հոկտ. Կիր. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ. ժամարարն էր Հոգ. Տ. Երեւելոյն վրդ. Վարդանէան: Գարդեց Ամեն. Ս. Գատարազը Հայրը, ընտան ունենալով Մատթ. Ի. 13 Կամարը. Տօնն իմ տուն աղօթից կոչեցի և զուց արարէ զզա արաւաղակաց: Բացատրելով ընտանը Նորին Ամենապատուութեան Ս. Գատարազը Հայրը, ժամարացաւ այն պարտականութեան վրայ որ իւրաքանչիւր հայ քրիստոնեայ ունի իր կեցողեցիին հանդէպ: Տիրուանաւոր Տահարի հանդէպ՝ Էջգրիտ ուղին է Հայ առաւելու խաչին կեցողութեան՝ իր տեսական և գործնական ըմբռնութիւն մէջ:

● 23 Հոկտ. Եր. — Մերք Թարգմանչաց Վարդապետն մերք, Ամեն. Ս. Գատարազը Հայրը նախագահեց առաւտեան պաշտամունքին և ներկայ գտնուեցաւ Ս. Գատարազին. ժամարարն էր Հոգ. Տ. Միւսոն վրդ. Կրիկեան: Գարդեց պատարազի Հայրը և ըստ. Վերադառնալին ներս յիշատակին հետ կը տօնէք նաև մեր մշակոյթի տունը իւրաքան. զի եթէ մշակոյթ ունեցող ազգերն են որ կարող են ապրիլ, ապա երեւն մենք եւս իրեն ապրող ազգ չառնն կը պարտինք մեր մշակոյթին, և զայն կերտող տնային և յայտնի անհատներուն:

● 30 Հոկտ. Բշ. — Մերք Անեսարանչաց. Ս. Գատարազը որ պիտի մատուցուէր Ս. Երեւելոյն Տահարի դաւթի Ս. Գովհանէն Աւետարանչի մատուցն մէջ, տեղի չունեցաւ անապատութեան պատահաւ:

Վ Ե Ր Ե Ա Ս Ե Ո Ւ Մ

Ս. ԱՅՈՒՌՈՅ ՎԱՐՎԱՐԱՆԵՐՈՒ

Հակառակ մեր ծանր տագնապին Ս. Այոռոյս ժառանգաւորաց Ընծայարանն ու վարժարանը ինչպէս նաև Սրբոց Թարգմանչաց նախադիմարանք Եւ Ամենին Հեթանոսական վարժարանն ու Մանկապարտեզը իր Ինտելիգենտ Մաղկոցով վերականգնեց իրենց դաստիարակութիւնները ուսումնական տարեշրջանի սկզբնաւորութեան: Առաւելագոյն պակտութեան համար Ս. Թարգմանչաց նախադիմարանի դաստիարակութեանը կը կատարուին Ս. Էլիմաճին մատուցն մէջ և Ս. Երեւելոյն Մայր Տահարի վերնատան մէջ մասնաւոր կարգադրութեամբ: — Նորին Ամենապատուութեան Ս. Գատարազը Հայրը բացման առթիւ Ս. Էլիմաճին մէջ լայնկերտութեան ուղարկուած թիւնը հրաւիրեց իրեն բացառիկ և աննախըմ թաց կարգադրութեան հոգւոյն և նպատակին վրայ որ միանգամ ընդ միտ ցոյց կուտայ թէ ինչ բարձր տեղ կը դրուէր ազգին գաւառներուն հոգեւոր և մտաւոր զարգացումը Ս. Երեւելոյն Միաբանութեան սրահն մէջ:

ՀԱՆԳԻՍՏ

Տ. ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՊՍ. ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳԵԱՆԻ

1866—1948

Դառն կսկիծով լսեցինք մահը արդի Հայ Եկեղեցւոյ մեծագոյն ղեմքերէն Տ. Ներսէս Արքեպիսկոպոս Մելիք - Թանգեանի, վեհաշնորհ եւ բազմարդիւն առաջնորդին Ատրպատականի:

Հանգուցեալ Սրբազանք իբրեւ Հայ Եկեղեցւոյ հաւատարիմ եւ անձնուէր հովիւ փութ հասարակական վաստակաւոր գործիչ՝ աւելի քան վաթսուս տարիներ ծառայած է մեր ժողովուրդին եւ եկեղեցւոյ:

Մելիք - Թանգեան Արքեպիսկոպոսը ծնած է 1866-ին, Զանգէզուր գաւառի Բունակոթ գիւղը, որ իր անուանի գերդաստանին բնակավայրն է եղած: Ունէր առոյգ մարմին, լայն սիրտ, վեհ հոգի, պարզ, ուրախ եւ համարձակ բնաւորութիւն, նման իր երկրի, Սիւնեաց աշխարհի, անդնդախոր եւ ծաղկազարդ հովիտներուն, գուլալ աղբիւրներուն եւ արեւոտ ու քաղցրատեսիլ ծմակներուն:

Իր նախնական կրթութիւնը ստացաւ իր գիւղի դպրոցը, ապա 1877-ին կ'ընդունուի Էջմիածնի Գէորգեան հոգեւոր ձեմարանը, մեծագործ Գէորգ Դ. րդ Կաթողիկոսի օրով: Ձեմարանի տասնամեայ ջրջանը աւարտելէն յետոյ, կը նուիրուի հասարակական գործունէութեան, ընտրելով ուսուցչական եւ արդէն՝ Ներսէս անունով: Երբ Հայ գիւղին ուսուցիչ եւ դաստիարակ ըլլալը 1880-ական թուականներուն, գաղափարական գործիչներու նախասիրած ասպարէզն էր: Այս ջրջանին Հայ մամուլն ու գրականութիւնը իոր թափ ու թռիչք կը ստանային, եւ ժամանակակից հայ երիտասարդութիւնը կ'ապրէր Խ. Աբովեանի, Մ. Նալբանդեանի, Խրիմեանի, Ս. Նազարեանի, Գր. Արծրունիի, Բաֆֆիի, Գր. Օտեանի, Ն. Ռուսինեանի եւ Մ. Պէշիկթաշեանի ու այլոց գաղափարներով: Եկեղեցին, մամուլն

ու դպրոցը, միակ ասպարէզները կը կազմէին յառաջահայեաց գաղափարներով տոգորուած երիտասարդութեան: Ժամանակի նշանաբանն էր «ժողովուրդով եւ ժողովուրդի նաւար»:

Մելիք - Թանգեանը ուսուցչական պարտօններ վարած է նոյնպէս Ծուշի թեմական դպրոցի եւ ապա Բագուի «Հայոց Մարտիրոսական Ընկերութեան» վարժարանին մէջ:

1897-ին Նիկողայոս Մելիք - Թանգեան կը մեկնի Պետերպուրգ, հետեւելու համար համալսարանի իրաւաբանութեան ճիւղին, նուիրատուութեամբ Համբարձում Մելիքեանի: Համալսարանի ուսման երեք տարիներուն Մելիք - Թանգեանը իրեն ուսումնասիրութեան առարկայ կ'ընէ հայոց եկեղեցական իրաւունքի պատմութիւնը, որուն իբրեւ արդիւն կը գրէ իր «Հայոց Եկեղեցական Իրաւունքը» երկհատոր պատկառելի աշխատասիրութիւնը, որ իր տեսակին մէջ ցարդ առաջինը կը մնայ:

Համալսարանական բարձրագոյն կրթութիւն ստանալէ յետոյ, 1900-ին Մելիք - Թանգեան կուգայ Էջմիածին եւ փափաք կը յայտնէ հոգեւորական ըլլալու: 1900 սարկաւաք իսկ տարի մը վերջ վարդապետ է արդէն՝ Ներսէս անունով: Երբ իմեանի օրով Ներսէս վրդ. Մելիք - Թանգեանը կը մեկնի Սիւնեաց աշխարհը, իբրեւ վանահայր Տաթեւի վանուց, ուր կը նուիրուի վանքի բարեկարգութեան, կը կանոնաւորէ վանքի տնտեսութիւնը կը հաստատէ գրադարան եւ դպրոց եւ զարգ կուտայ հողային մշակութեան:

Եկեղեցական կալուածներու գրաւման միջոցին Ներսէս վրդ. Մելիք - Թանգեան իր յեղափոխական գործունէութեան պատճառաւ կասկածելի կը նկատուի, եւ կը ճը

րաւիրութիւնը իրիմեանէն էջմիածին 1906 - ին հայրապետական զիւանապետի պաշտօնով:

Իրիմեանի մահէն վերջ, Իգմիրեանի օրով, կ'ընտրուի «վանական կառավարութեան» նախագահ եւ վանքի շինարարական, հողագործական, եւ գիւղատնտեսական աշխատանքներու մէջ կ'ունենայ շատ արդիւնաւոր գործունէութիւն մը: Երկու տարիներ վերջ, Տ. Տ. Գէորգ Ե. Կաթողիկոս 1912 - ին հայրապետական յատուկ կոնդա կով Մելիք-Թանգեան Ատրպատական կը զրկէ տեղւոյն գործերը բնիկու եւ անհրաժեշտ կարգադրութիւնները բնիկու համար: Թեմին Պատգամաւորական Ժողովը միաձայնութեամբ զինք առաջնորդ կ'ընտրէ:

Նախախնամական եղած է Ներսէս վրդ. Մելիք-Թանգեանի դերը Ատրպատականի հայոց կրօնական, կրթական եւ Ժողովրդային գործունէութեան մէջ, որուն իբրեւ երաշխիք 1914 - ին Ատրպատականի Հայոց Թեմական Պատգամաւորական Ժողովը կը գիմէ Վեհ. Կաթողիկոսին, խնչքելով որ իրենց թեմակալին շնորհուրեւով կոպտական աստիճան:

1914 - ին տղայեցեւ Համաշխարհային Ա. Պատերազմը, թուրքերը ներխուժեցին Ատրպատական - Սալմաստ: Օրհասական եւ ծանր օրեր: 40 հազարէ աւելի հայ եւ ասորի գաղթականութիւն, եւ անոնց ցաւերու միակ ամբողջը Ներսէս եպիսկոպոս Մելիք-Թանգեանը: Ասոր պիտի յաջորդէր տարի մը վերջ Վասպուրականի քովանդակ հայութեան մեծ եւ աղէտալի գաղթը՝ դէպի Կովկաս եւ Պարսկաստան: Տասնեակ հազար հայ եւ ասորի գաղթականներ Վասպուրականէն անցան Սալմաստ, որոնց պարենաւորման եւ պատասպարեւել գործը եւս կը մնար իրեն: 1917 - ին Վեհ. Կաթողիկոսը Տ. Ներսէս եպիսկոպոսը կը նշանակէ նաեւ իբր Խաթնորդ, հայոց Վասպուրականի: Նոյն թուի ամբան, Մելիք-Թանգեան գաղթականական եւ եկեղեցական գործերով կ'երթայ Վան, կ'այցելէ Ս. Բարթոլոմէոսի, Վարազի, Կարմրուորի, Ս. Գրիգորի, Աղ. Թամարի, ու Նարեկի, Լիմ եւ Կառուց ա-

նապատները, վանքերը նշանակելով եւ վանահայրեր՝ յիշեալ վանքերուն, եւ ընելով առաջնորդական եւ այլ անհրաժեշտ կարգադրութիւններ: Վեհ. Կաթողիկոսը իր այս եկեղեցական եւ ազգանուէր գործունէութեան համար իրեն կը շնորհէ արքութեան տիտղոս:

Հայաստանի երրորդայնացումէն վերջ, նորին սրբազնութիւնը շարունակեց մնալ Ատրպատականի թեմակալ մինչեւ իր մահը, լինալով իր ջանքերը տարագիր ու քայքայուած հայ հասարակութեան ի նպաստ:

Հանգուցեալը կը վայելէր Պարսից պետական բարձր շրջանակներու մէջ ազդեցիկ դիրք եւ անսահման յարգանք: Պարսից Սուլթան Ահմատ-Շահը, գնահատելով Մելիք-Թանգեանի հաւատարիմ ծառայութիւնները, 1919 - ին արքայական զոյգ Երուսաղէմի (առիւծ-արեւ) շքանշաններ շնորհեց իրեն: Նոյն յարգանքը կը վայելէր նաեւ Պարսկաստանի օտար պետութիւններու ներկայացուցիչներու մօտ:

Երդարադատ, շրջահայեաց, պարզասէր, ճշմարտախօս եւ վեհանձն անձնաւորութիւն մըն էր հանգուցեալ սրբազանը: Իր հիւրասիրութիւնը աւելի բան ուշագրաւ է եղած, իր պարզ սեղանը բաց է եղած միշտ բոլորի առաջ: Հարուստ, աղքատ, քաղաքացի թէ գիւղացի կը վայելէին իր հիւրասիրութիւնը, եւ ինք մատչելի էր ամենուն:

Իր հայրենի լեռներու նման սէգ ու վեհանձն, բարձրահասակ ու խրոխտ, ազդու նայուածքով, Եպիսկոպոս Վասպուրականի, ամենուն հետ էր եւ ամենուն համար:

Յետգլխ էր հանգուցեալ սրբազանը, ազգասէր «բաջ հովիւ» հայ Ժողովուրդին, որուն մահով ոչ միայն Հայ եկեղեցականութեան ծառայած շարքերէն, այլ նաեւ հայութեան փառաւոր գաւակներէն մին է որ կը պակսի, թէեւ լցեալ աւուրբը նակայն յաւէտ ողբալի ու թանկագին:

Հանգիստ իր հոգիին:

Ենթահանրային տասներե ու հետադիրները Քր. Հր. Ն. Բարսեղյանի, Էմիլ. Բարսեղյանի և
Պատանխանյան, 7, առաջ Զարգացում, Փարիզ:

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆ, ՀԱՅՈՑ ԳԱԼԻՖՈՐՆԻՈՑ

Գալիֆորնիոյ Ազգ. Կեդր. Վարչութիւնը ընդառաջ երբայով բեմիս եկեղեցիներու, եւ հայ ժողովուրդի բազմամաց, որոնց 1948 Նոյեմբ. 14ին, հոգիսաւոր կերպով ձօնել մեր Տեղապահին՝ Գեր. Տ. Վարդան Սպգ. Գաւառեանի ծննդեան 75ամեակը եւ կրօնական ծառայութեան Յիսնամակը, առ ի գնահատութիւն քր բազմամեայ ամբասիր եւ արդիւնաւոր գործունէութեանց:

Յօբեանի գործադրութիւնը յամենուկով Յանձնախումբիս, ընդ հովանաւորութեամբ բեմիս բոլոր Հայ Եկեղեցական Ժողովութեանց, Հոգաբարձութեանց, Տիկնացի, եւ Սկեղեցասեր Սրբաաւարաց Միութեանց:

Յանձնախումբս, այսու, նուիրական պարտք կը սեպէ հաղորդել մեր այս ձեռնարկը:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԵԱՆՈՒԹԻՒՒՆ

ԳԵՐ. Տ. ՎԱՐԴԱՆ ԵՊԻՍԿՈՓՈՍ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆԻ

Սրուսալիմի Միաբաններէն է. առաջեցած է Ս. Յակոբեանց վանքի Ժառանգ. վարժարանին 1898-92: Վարդապետ ձեռնադրուած է Վեհապետեան Յարութիւն Պատրիարքին 1898 ի Վարդապետին:

Վանքին մէջ երեք տարի ծառայելէ յետոյ անցած է Պրուսա իր հայրենիքը եւ հոն պատեօնավարած է նախ իբր Փոխանորդ, ապա որպէս Տեղապահ 1901-12:

1912ին Ռեմերկա հրաւիրուելով պատեօնի կը կոչուի Յրէզնոյի Ս. Սրբորգութիւն Սկեղեցւոյ կողմէն:

1913ին նոյն Սկեղեցին հոյս հարակ կ'ըլլայ, եւ նորին հոյակապ կառուցումը կը իրագործուի իր իսկ ջանքերովը. աւ կը դառնայ ամենէն ճեղկայանայի Սկեղեցին բռնական անբերկայի մէջ:

Մրբազանը այդ եկեղեցւոյ մէջ ծառայած է խաղաղ կերպով աւելի քան 20 տարիներ:

1933ին ծանօթ ցաւայի վեներուն պատեաւոր հրաժարելով Ս. Սրբորգութիւն Սկեղեցին. կ'երբայ Տիրոջը. եւ կ'ունենայ երեք տարուայ պատեօնավարութիւն մը:

Անկէ զարձեւել կը վերադառնայ Գալիֆորնիա եւ կը ստանձնէ Օզլենքի Սկեղեցւոյ հովուութիւնը նոյն տանի վարելով Տեղապահութեան պատեօնը:

Այդ միջոցին է որ Վարդան Ս. Վարդապետը, Մեծախիսանական Ժողովի որոշումով պատեաւոր կ'ընտրուի, մասնակցելու Ամենայն Հայոց Կարգիկոսի ընտրութեան, եւ Եպիսկոպոսացեան համար ալ վկայական ստանալով Մեծախիս. Ժողովէն, առ իր կ'ունենայ Եպիսկոպոսութեան տասիման ստանալու շարին Վեհափառութեան Էքիմոսեան մէջ:

Վարդան Մրբազան, Օզլենքի Սկեղեցիէն հրաժարելով, կ'ուզէ անպատեօն մնալ իր ձեռնութեան, եւ իր սկստութեան պատեաւով, բայց եւ այնպէս տեսնելով Ժողովրդի Սկեղեցւոյ սխալ կացութիւնը քահանայ չունենալուն համար. կը հարկադրուի առժամաբար ստանձնելու Ժողովրդի հովուութիւնը, որուն պատեօնը կը տարւումակէ դեռ:

Գեր. Տ. Վարդան Սպգ. յիսուն տարիներու անընդհան ծառայութիւն մը ունեցած է Հայոց Սկեղեցւոյ մէջ, որուն 30 տարին Գալիֆորնիոյ մէջ:

Գեր. Տ. Վարդան Սպգ. վարած է վիճակիս Գալիֆորնիոյ Տեղապահութեան պատեօնը Տ. Գարեգին Արքեպիսկոպոս Յովսէփեանի օրով եւ անոր ստիպումովը:

Զորս տարի տարւումակած է այդ պատեօնը. զիւրարին պայմաններու տակ: Մեկտեղ անգամ ստանձնած է նոյն պատեօնը Կեդր. Վարչութեան խնդրանքներովը, եւ կը տարւումակէ:

Մայրաղուութեան տասիման առած է Պրուսայի Առաջնորդ Յովնանէն Արքեպիս. Արքարունիէ, Պրուսայի Ս. Աստուածածին Սկեղեցւոյ մէջ:

Վարդապետական լանջախաչ շնորհուած է իրեն Վեհապետեան պատրիարքին: Մրբազանը, ունեցած է գրական առիթաններէն եւս, գրելով ձօնական օրերու քառուկ ժողովրդական գրութիւններ, որոնք մեծ քիւ մը կը կազմեն:

Ս. Սրբորգութիւն Սկեղեցւոյ մէջ պատեօնավարութեան օրերուն միջոց ունեցած է հրատարակելու ամսաթերթիկ մը շէշիմիմին անուանով որ 13 քիւ հրատարակուելէ յետոյ դադարած է տպագրել Հայկական էկիկներին մահով: